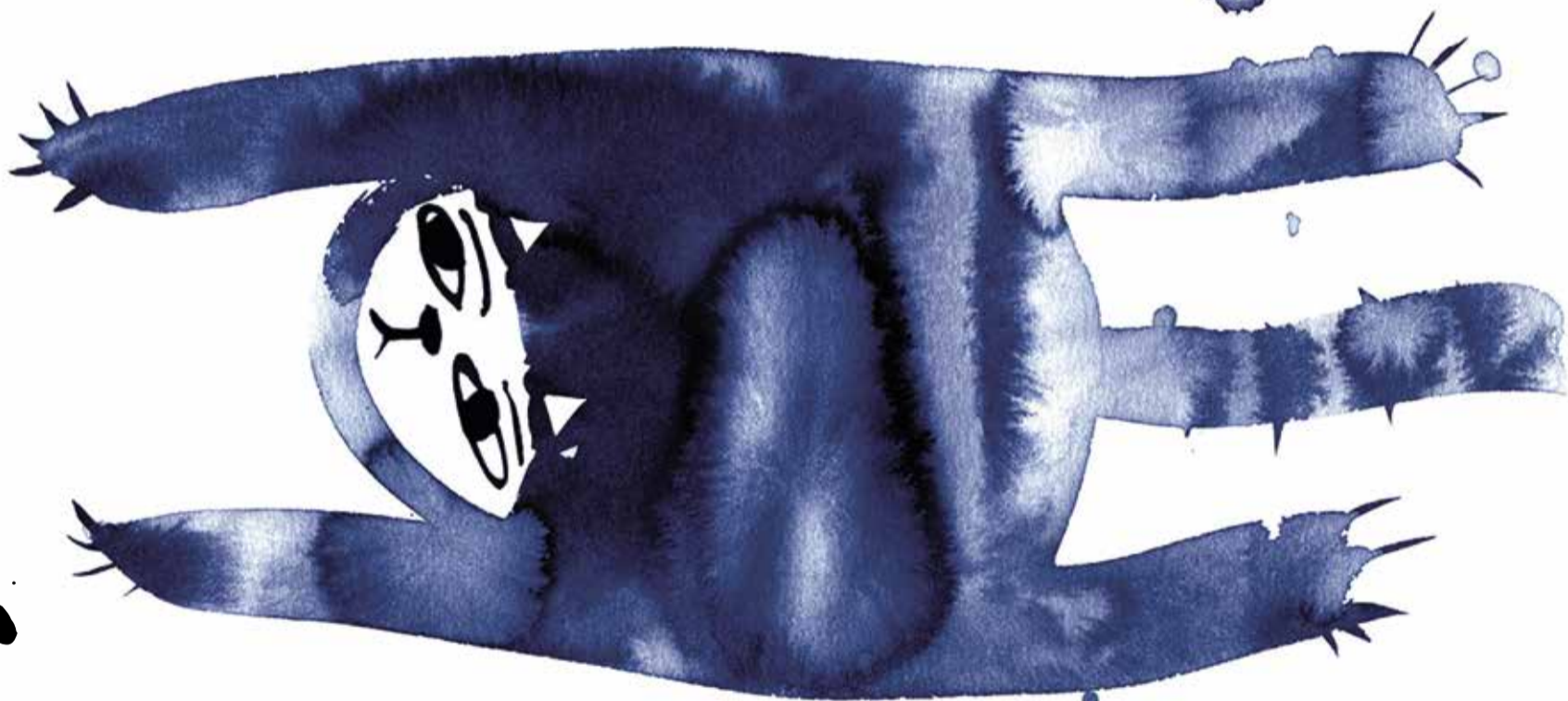

KESKUS

HIND 3,50 €, VEEBRUAR 2024

ELU. INIMESED. KULTUUR. MAAILM.

ISSN 1406 - 8052

COFFEE
PEOPLE ☺

.. AEG ÜBASEKS HETKEKS

UKRAINA AVASTAMINE

Etendused
31. jaanuaril ja
1., 27., 28., 29. veebruaril

EMTA
lavakunstikooli
XXXI lend

EESTI MUUSIKA-
JA TEATRIAKADEEMIA

EKSPEDITSIOON

EMTA lavakunstikooli,
Tallinna Linnateatri ja
teatri Ekspeditsioon koostöös

METAZOA

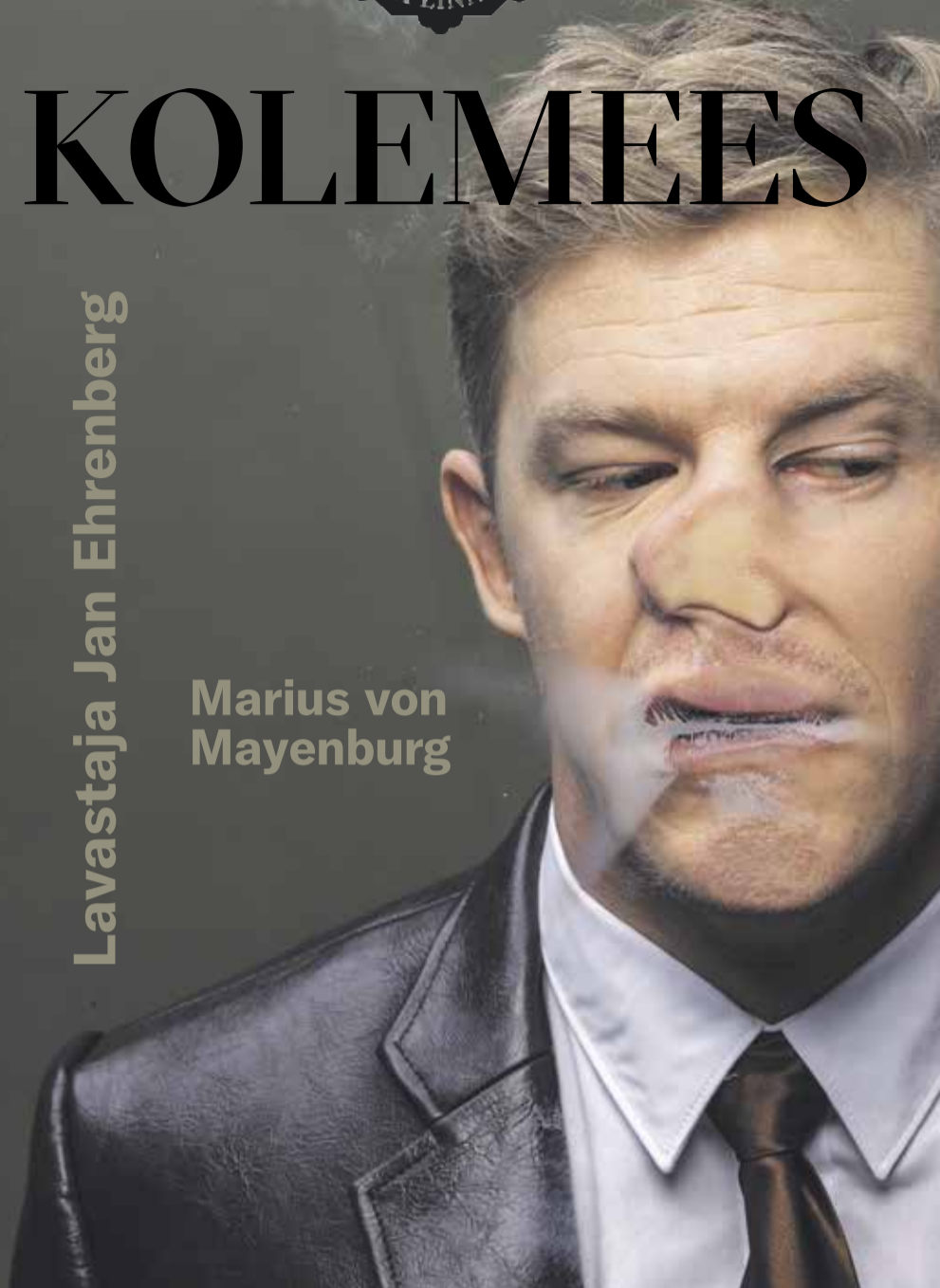

Lavastaja
Markus H. Ilves

KOLEMEEES

Lavastaja Jan Ehrenberg

Marius von
Mayenburg

TIKUD

Autor
Konstantin
Stešik

Lavastaja Johan Elm

SISU

ARVAMUS

6 KRISTALLKUULI AUHINNATUD VAATLEJAJD: Majandushuviline röövlind **Kakk Valter** uurib majanduse juhiteadlase **Paul Krugmani** ennustusi ning huikab imestunult.

8 METSA POOLE: **Kadri Kõusaar** vaatas vinget metsadokki ja mõtiskleb selle üle, mida me oma metsaga valesti teeme. Miks rändab suur osa mahavõetavast kodumaisest metsast rohepesu raames välismaistesse pelletiahjudesse?

PERSOON

10 VENE MAAILMA KÜSIMUS: Väljendit "Vene maailm" kasutatakse alates Vene-Ukraina täiemahulisest sõjast palju ja igal pool. Millest me aga räägime? Etnoloog **Aimar Ventsel** istus maha ajaloolase **David Vseio- viga**, et seda küsimust arutada.

KULGUR

12 MINEMISE AABITS: Kui ei tea, mida kusagil näidata, mängitakse või põnevat tehakse, võta kuu kultuuri-kaart ja orienteeru.

FILM

14 SAEHAMBAD MEIL MAAILMAS JÄTKUB: Imelike Filmide Festivali (IFF) esisuusataja **Harly Kirspuu** tutvustab ilmarahvale seekord Texase mootorsaemõrvade seeriat. Omal moel on tegemist täieliku anomaaliaga.

TEATER

16 SAHTLIST NOPITUD EILNE PÄEV UUES KUUES: VAT-is tehakse noortekat? Jälle **Lutz Hübnerit**? Jälle mingit kooliteemat? Ei ja jah ja ei. Tehakse lavastust "Raev", mida tasub vaadata nii teismelistel, lapsevanematel, haridustöötajatel kui ka lihtsalt inimestel, kellel vahel läheb silme eest mustaks - eriti siis, kui nende ümber lokkab ebaõiglus ja hoolimatus. Kaks kolleegi, **Aare Toikka** ja **Mihkel Seeder**, on selle just praegu taas sahtlist välja noppinud.

17 Veebruaris esietendub Eesti Noorsooteatris **Mari-Liis Lille** lavastus "Tistou, roheliste sõrmedega poiss", mis põhineb **Maurice Druoni** samanimelisel lasteraamatul. See on lugu poisist, kes esitab küsimusi, mida täiskasvanud enam küsida ei oska või lihtsalt ei julge. Dramatiseeringu on loonud **Priit Põldma**. Küsisid **Helena Läks** ja **Sirlen Rekkor**.

19 NOORUS PISTAB RINDA ESIMESTE KORDADEGA: **Urmas Lennuk** on vana ja arvab, et armastus - eriti kui see on noor! - sünnib alati ja uuesti. Niisiis, Rakvere teatris, mis ei ole eile sündinud, jõuab lavale esimestest kordadest rääkiv etendus.

MUUSIKA

20 DISKUSSIOON RAHA PÄRITOLU TEEMADEL: **Taavi Hark** näitab lugejatele ümarlauda, mis on ikka veel ümmargune. Aga tegelikult annab võimalusi nuputada, mil moel kultuur üldse eksisteerida saab - arvestades seda, et erakapital võib olla suurem kui "riigi" oma.

PEA-LUGU

29 KUI ILM ON PÄRISILT KÜLM: Eesti talved on ajaloos olnud tänastest märksa külmemad, eriti "väikese jääaja" sajanditel. **Juku-Kalle Raid** vaatab läbi ajakirjanduse ja kroonikate ilmakööki. Näiteks 1940. aastal kirjeldab Postimees, kuidas Petseris külmus raudteejaamas ära vagunitäis viina. Aga kohutavaid külmaperioode Eestis ei loe kokku ka terve grupi külmetajate näppudel ning varvastel.

KIRJANDUS

22 TÕEPOOLEST, MIS KELL TOIMUB JA KUIDAS SINNA SAADA? **Margus Kalam** üllitas raamatu "Minu Aasia saared. Kolm pühvit ja kaks hobust". Alljärgnevalt vaatab autor ringi ristteel, kuhu ta on kohtama kutsunud reaalse elu ning kirjanduse. Koht: Atambua, Timor, Nusa Tenggara saarestik, Indoneesia. Aeg: oktoober 2019.

24 HIRM SEISAB SINU SISEUKSE TAGA: **Jelena Skulskaja** alustab uut lugudesarja - hirmust kirjanduses. Ja alustab lõpust, 25. osast, ning jõuab iga korraga hirmule järjest lähemale. Sarja nimi on parafraas **Hasso Krulli** luuletusest "Surm seisab sinu siseukse taga", mille laulis kuulsaks **Kojamehe** bänd Kulo.

26 LINNAARHIIVI LUGU: Öppesõnastik Saksa okupantidele 1918. aastast hoiatab: "Ku teie mitte teete, mis ma keskin, ku teie wale-tate woi meid pättate, siis saate silma-pilk mahalastud!" Kirja pannud ajaloolane ja arhivaar **Kalmer Mäeorg**.

27 JA NÜÜD KÜBEKE SPORDIJUTTU: KesKus avaldab 2023. aasta enimmüüdud raamatute edetabeli - kahe suurima keti, **Rahva Raamatu** ja **Apollo** andmete põhjal. Uuri välja, kuidas läks sinu lemmikul!

28 BIBLI: **Ahto Muld** loeb palju ja kirjutab veel rohkem. Ja ei kirjuta üldse viisakalt. Aga mis siis.

EESTI

32 REPORTAAŽ: Reiskirjanik **Rene Satsi** sooritas Tiibeti-reisi Tallinnas riigikogus. Reportaaž sellest, kuidas Tiibeti eksiilvalitsuse president **Penpa Tsering** ja dalai-laama eriesindaja **Sonam Tsering Frasi** oma kaaskonnaga parlamendis käisid.

34 ROOSA RIIGIMAJA TOOMPEAL: Toompea linnusekompleks on olnud võimu keskuseks juba pikemat aega erinevate võimude ajal - alates 13. sajandist - ning siin on selgesti näha jälgi paljudest valitsejatest. Praeguse parlamendi sissepääs asub üldsegi hoones, mida oleme sageli näinud erinevatest allikatest - Eestimaa kubermanguvalitsuse hoones ehk Toompea lossis. 2023. aastal tähistas Toompea loss oma 250 aasta juubelit. **Archibald Kald** teeb lossis ajalooekskursiooni.

36 LÖBUSAD ÖLLEPRUULIJAD: **Madli Vanamõlder** väisas Tartus A. Le Coqi tehases kuldaväärt näitust, mis pajatab eestlaste ühe lemmikrõupee, õlle loost. Juttu tuleb ka tootmisest õlleta - õllest alkoholita.

VÄLIS

38 MÖTTETUTE RIIKIDE AABITS (105): Geograaf **Toomas Kümmeli** (ja **Hardo Aasmäe** kunagi algatatud) lugudesari kõige totramatest riikidest maailmas. Sealjuures mõõndusega, et täiesti normaalset riiki ei eksisteeri kusagil. Jeemenil on küll pikk ja kuulsusriikas ajalugu, aga sellest ei ole midagi järele jäänud. Kõik oma ajaloolised võimalused on Jeemen ikka ja jälle maha mänginud. Oma ajaloo helgematest hetkedest ei ole Jeemen mitte midagi õppinud.

LOODUS

40 Elu ja kool on õpetanud: taimed on rohelistes; neil on lehed, varred, õied ja viljad ning nad kasvavad juuripidi mullas. Kui miski selles mustis ei klapi, kipuvad maa-ilmapiildi alustalad vankuma. Põhiliselt Ladina-Ameerikas levinud tillandsiad annavad oma parima, et seda teha. Botaanikaia troopiliste taimede kapral **Jaan Mettik** tutvustab tillandsiaid.

AJALUGU

42 AJALOO AABITS: Aabitsat koostab **Valdo Praust**, ajaloo huviline, Eesti-jalgrattamuuseumi looja ja eestvedaja. Sündmused veebruar 2024.

KÖÖK

44 KÖÖGIGEograafia PEATÜKKE, 2: **Toomas Kümmeli** poolt kokku pandud lugudesari tutvustab meie planeedi köögigeograafiat. Õpetame tegema erinevate rahvaste omapäraseid roogasid ning piilume nende kultuuri- ja ajalookonteksti. Täna teevad oma üht vingeimat toitu bigost poolakad.

MÄLUMÄNG

46 KesKus'i mälumäng. Küsimusi esitab **Siim Kallas**

JELENA SKULSKAJA

4 SÜŽEE

ЕЛЕНА СКУЛЬСКАЯ

4 ЧОЖЕТ

JELENA SKULSKAJA ON TUNTUD KIRJANIK, KES ON AVALDANUD ENAM KUI KOLMKÜMNEND LUULE-, PROOSA-, TÕLKE- JA ESSEERAAMATUT NING KEDA ON PÄRJATUD PALJUDE EESTI JA RAHVUSVAHELISTE PREEMIATEGA. AUTOR SEAB OMA LUGES RAAMATUS KAHTLUSE ALLA KUULSA ARGENTINA KIRJANIKU JA FILOSOOFI JORGE LUIS BORGESI VÄITE, NAGU VALITSEKS MAAILMAKIRJANDUSES VAID NELI SÜŽEED, MIDA OMAKORDA SAAKS TAANDADA NING ALLES JÄÄKS KOLM. J. SKULSKAJA TÕDEB: „JORGE LUIS BORGES ON SILMAPAISTEV PARADOKSIDE MEISTER NING POEET. KUID IGA PARADOKS JA POEETILINE METAFOR MOONUTAVAD VÄITE ILU NIMEL MÕNEVÕRRA TEGELIKKUST. SEEPÄRAST OLENGI SELLESSE RAAMATUSSE KOONDANUD KAHEKÜMNE NELJAST RIIGIST PÄRIT KAHEKÜMNE NELJA AUTORI LOOD, MILLEST IGAÜHT VÕIKS MINU ARVATES NIMETADA „NELJANDAKS SÜŽEEKS“. PÜÜANGI SELGITADA, KUIDAS MUUTSID KÕIK NEED AUTORID MIDAGI KIRJANDUSES JA SEEGA KA INIMKONNA AJALOOS.”

NÜÜD MÜÜGIL KA HALVASTI VARUSTATUD RAAMATUPOODIDES!

VASTUVÕTT TOIDUPOES

Pagan küll”, vandus toimetaja Tiina Kairile kergendatult, kui oli kusa-gilt teada saanud, et president Marekit ja Juku-Kallet oma vastuvõtule ei kutsu. “Mul tõusis süda saapasäärest, kui kuulsin, et igasuguseid Estoniasse praazdnikule ei lasta. Kas sa Mareki kleiti oled näinud, millega ta sinna imbuda tahtis? Õudne!”

Kairi võdistas õlgu, ehkki Saaremaa mutti, kes järjekindlalt õ ja õ tähe sassi ajab, pole kerge endast välja viia. Ta ohkas: “Ega see Juku-Kalle kleit ju parem polnud. Ma pidin südari saama. Nagu mingi äratrööbatud salfrätik või läbitõmmatud kittel!”

Marek pilgutab kurjalt silmi ja hakkas õiendama: “Mis see teie asi on, mis kleiti meie kanname. Kas me elame 23. sajandis või mitte?”

“See on 21. sajand, sõdade ning sallimatuse ajastu”, parandas Juku-Kalle, “aga meie Marekiga oleme ajast ees ja meie kleidid on märgatavalt ilusamad kui see kalts, mida Pärnits ühel suvel presidendi juures kandis.”

“Meie presidendil mõistus töötab”, arvas Kairi, “pole vaja mingeid Grünthale puhtale vaibale lasta, ega seda enam pärast nii kergesti ilusaks ei saa. Panite te tähele, et Kersti ei kutsunud kunagi neid veidrikke Estoniasse, vaid alati mingitesse urgastesse – Viljandisse, Pärnusse või Tartusse.”

Tiina noogutas: “See on õige! Ikka maapiirkonda, kuhugi lauda kõrvale, kus on niikuinii räpane ja must.”

Kersti laulis heleda häälega midagi Kukerpillide repertuaarist, temaga ühines kohe ka Kristi:

*“Mudamere ääres, porikalda peal,
seal on mõnus elu tillukesel seal!
Keegi seal ei riidle, kui su kärss on must,
keegi seal ei keela väikest vallatust!”*

“Ja üldse, tähelepanu, lugupeetud kosmosemutid”, ütles Juku-Kalle Kairile, Tiinale, Krissule ja Kerstile pidulikult, “meie Marekiga otsustasime, et teeme hoopis KesKus'i toimetuse vastuvõtu, aga oluliselt intelligentsema ning odavamana!”

Marek täiendas: “Jaa! See toimub Kristiine keskuse toidupoos. Meie neljakesi kätlemise saabuvaid kodanikke otse korvide juures, aga Kersti ja Krissu on kassades ja kätlevad lahkuvaid inimesi!”

Juku-Kalle lisas: “Sakuska ja joogiga probleeme ei teki, pood on igasugust kraami täis, külalised võtavad kõike ise otse riulilt ja katsuvad mitte vahele jääda. See on kutse peal kirjas, et toimetuse ei viitsi politseiga hiljem sekeldama hakata.”

Kairi hakkas kileda häälega vene keeles karjuma: “Poože moi!”

Ja jätkas koduselt nagu saarlasele kohane: “Mis asja teie sõõte, et te nii võimatult lollid olete? Kristiine keskus on veel hullem urgas kui Pärnu, Tartu või Viljandi, sinna ei ole ilus inimesi kutsuda, see ei ole lihtsalt viisakas.”

Tiina haaras sõnasabast ja vingus kohkunult: “Sealt saab varastada ainult hiina vahvlit ja läti prosekot, see aga teeb külalistel ju kõhud haigeks. Nad võivad surra!”

Kersti vahtis Tiinat üllatunult, endal suu hiina vahvlit täis, aga Krissu peitis kärmelt selja taha lätlaste prosekko.

Marek naeris mürgiselt ja osutas Kerstile ja Krissule: “Ennäe rahvalgustajaid! Endal toimetuses samade toodete tarbijad, aga nemad siin vinguvad, et Läti see ja Hiina too.”

Juku-Kalle täiendas: “Läti ja Hiina on olulised suurriigid, kes on omavahel Taiwani ja Tiibeti pärast tülis ning meie peame suurriikide mõjujõuga paraku arvestama, sest väikeriigina ei jää meil midagi muud üle!”

Tiina võttis kohe vaiksemaks ning nõustus: “Olgu. Kui tahate vastuvõtu mülkas teha, siis teeme. Kõige tähtsam, et vastuvõtt üldse toimuks, inimesed saavad ennast leivariulite vahel kooserdades glamuurselt tunda, Öhtalehe foto-graafi aparadi ette sättida ning igasuguste tiktokkerite, mõjuliidrite, influentserite ja salajase elu tegelastega mõttetut plära ajada, sest see on vastuvõtu mõte.”

Nüüd andis ka Kairi järgi.

“Ogens-togens”, rehmas ta käega, “teeme ära, mis seal ikka. Peaasi, et mõni Saaremaa toode oleks riulil varastamiseks välja pandud, vaat seda ma nõuan. Aga ma võin muidugi ise kah kala kaasa võtta ning paar kadakasalatit teha.”

“Nüüd on kõige tähtsam külalisi üritusest teavitada”, arvas Juku-Kalle. “Kus see kuradi koer on, las paneb kirja.”

Marek kergitas laudlina ja vahtis põrandale.

“Peni on siin ja üritab ennast väikeseks teha!”

Kohe lendas laua alla läpakas, millele järgnes kraaksatus: “Kirjuta see kõik juhtkirja üles!” ✕

Toimetuse kultuurikoer Saba

**Ta ohkas:
“Ega see
Juku-Kalle
kleit ju
parem pol-
nud. Ma
pidin südari
saama. Nagu
mingi ärat-
rööbatud
salfrätik või
läbitõmma-
tud kittel!”**

Väljaandja:

Originaalne KesKus OÜ
Kentmanni 4 / Sakala 10, 10116, Tallinn
www.kes-kus.ee
Tel. +372 682 87 60
e-post: info@kes-kus.ee

Tänu

Eesti Kultuurkapitalile

Peatoimetaja:

Juku-Kalle Raid

Toimetuse juhataja:

Kairi Keso

Toimetuse:

Aimar Ventsel,
Marek Reinaas,
Mark Raidpere,
Jelena Skulskaja

Sündmused ja kultuurikulgur:

kultuur@kes-kus.ee

Küljendus:

Enaber Surdna

Reklaam:

682 87 60,
reklaam@kes-kus.ee

Tellimine:

Tel: 6 828 760
www.kes-kus.ee

KESKUS

Ajaleht **Kultuuri KesKus**

Kentmanni 4 / Sakala 10, 10116, Tallinn

www.kes-kus.ee.

Tel. +372 682 87 60

e-post: info@kes-kus.ee

KRISTALLKUULI AUHINNATUD VAATLEJAJD: Majandushuviline röövlind **Kakk Valter** uurib majanduse juhheiteadlase Paul Krugmani ennustusi ning huikab imestunult.

Rahvusvaheline majandusv Kui habemik ennustab, saab

Noh, püksikud, mis toimub? Tulete majanduslangusega toime? Minul läheb hästi! Vahepeal oli sutsu jahe, kuid sain hakkama. Aga majanduslangustega seoses meenus mulle eelmine langus, mis oli ikka jupi võrra koledam. Mäletate? Sellega omakorda seoses meenus mulle aga üks habemik, Krugmani-nimeline Nobeli laureaat, kes mulle siiani palju nalja teeb. Äkki teeb teilegi?

Kuidas lappama läheb

Te ju teate, et mõni tark inimene võib vahetevahel mõnel teisel alal olla totaalne uhhuu? Noh, nähtud küll ju neid lugupeetud teadlasi, kes otsustaval hetkel – näiteks pärast kahte klaasi veini – hakkavad siira näoga rääkima astroloogiast ja vandenõuteooriatest nii, nagu need oleks päris. Keegi midagi öelda ka ei julge, sest noh, ikkagi lugupeetud teadlane. Aga see on inimlik – teades ühest asjast väga palju, võib tõesti juhtuda, et mõnes teises asjas jätavad soovida nii teadmised kui ka tunnetus.

On aga ka näiteid, kus lugupeetav ajab sooja sousti välja lausa oma erialapõllul. Meie tänase peategelase, Krugmani nime kandva habemikuga on sedasi, et tal on korduvalt lappama läinud just oma erialast pajatades. Ehk kui ta võtab ette sellise toreda valdkonna nagu majandus. See teema võib olla ka suhteliselt lai. Oma kitsal alal valdkonna sees on kõnealune habemik kindlasti geenius. Nii geenius, et sai Nobeli majanduspreemia. Aga ülejäänud? Oi, aga ülejäänud!

Vahvad ennustused lähiminevikust

Ei teagi, kustkohast alustada? Võib-olla sellest, et habemik kiitis Argentina majandust kui märkimisväärselt edulugu. Igauks, kes on elanud viimasel neljal aastakümnel ning maailma asjadest midagi teab, teab ka seda, et Argentina on just majanduse mõttes erakordselt suur hunnik õnnetust. Kui mõni tahab siinkohal arutama hakata, et hopsassaa, natuke on ka maitse küsimus, siis ega ikka ei ole küll.

Habemik ütles oma kiidusõnu nimelt suhteliselt vahetult enne seda, kui Argentina omakorda ütles, et “Sorri, poisid, kuid me ei suuda oma võlgu maksta!”.

Ma olen tavaline kakk, kuid isegi mina tean, et märkimisväärselt edukad tegelased suudavad

oma võlgu maksta, mis? Mina küll suudan. Ups, ma polegi võlgu!

Noh, ja siis leidis habemik, et Ühendriigid on globaalsel energiaturul suhteliselt mõttetud tegijad – kõrvalseisjad. Jällegi – ilmselt selliseid perioode on võimalik Ühendriikide ajaloost leida küll ja küll, kuid taoline kindlas kõneviisis esitatud avaldus tuli loomulikult vahetult enne seda, kui Ühendriikidest sai maailma suurim nafta- ja gaasitootja ning ühtlasi see, kes sisuliselt otsustab, mis need ressursid maailmaturul maksma peaks. Halloo?!

Mõni varasem ennustus on aga veelgi meelelahutuslikum. Nimelt: aastal 1998 leidis meie lemmikhabemik Krugman suhteliselt kindlas kõneviisis, et selline asi nagu internet – et selle kasv aeglustub märkimisväärselt ning umbes aastaks 2005 on selge, et selle asjanduse mõju majandusele ei ole suurem kui faksil.

Jah, faksil!

Püksikud, te üldse teate, misasi on faks, ah?

Samas, mulle tundub, et internetti siiski teate, mis?

Kui **Trump** sai presidendiks, teatas habemik, et aktsiaturud ei taastu sellest nüüd “mitte kunagi”. Fantastiline ennustus – eriti, kui vaadata, mis tegelikult juhtus. Fan-tas-ti-li-ne!

Uhhuu???

Mitte lihtsalt vaid ikka täielik uh

Püksikud, te üldse teate, misasi on faks, ah? Samas mulle tundub, et internetti siiski teate, mis?

uhhuu. o nalja!

Kuidas Krugman Eestit suges

Ja ega meie siin Eestiski habemiku pahameelest ei pääsenud. Nimelt saime me korralikult sugeda selle eest, kuidas me siin eelmise majanduskriisiga toime tulime. Takkajärgi vaadates – mitte liiga halvasti –, kuigi kindlasti oleks saanud ka paremini.

Aga sugeda saime ikka.

Ja sugemise juures tegi habemik seda, mis talle omane on: otsis küsimusi teda vaevavatele vastustele ning rahvakeeles “pani tuima”. See pahandas meie presidenti, kes habemikule täiesti õigustatult vastu lajatas.

Sellest pahandusest tehti suisa ooper.

Intellektuaalne seisukoht toona oli, et president poleks pidanud nobelisti tümitama, sest mida meie president ka üldse millestki teab (võrreldes nobelistiga)! Ometi oleks väike guugeldamine näidanud, et habemik üldiselt eksib, söimab ja tuututab.

Ingli maski taga

Ehk kui hakata otsi kokku tõmbama, siis jõuame selleni, mis on habemik Krugmani ja teistegi temauguste suurim häda. Nimelt: kahtlemata, targa ning haritud inimesena on tal suhteliselt suur ports enesekindlust. Paraku ületab see enesekindlus

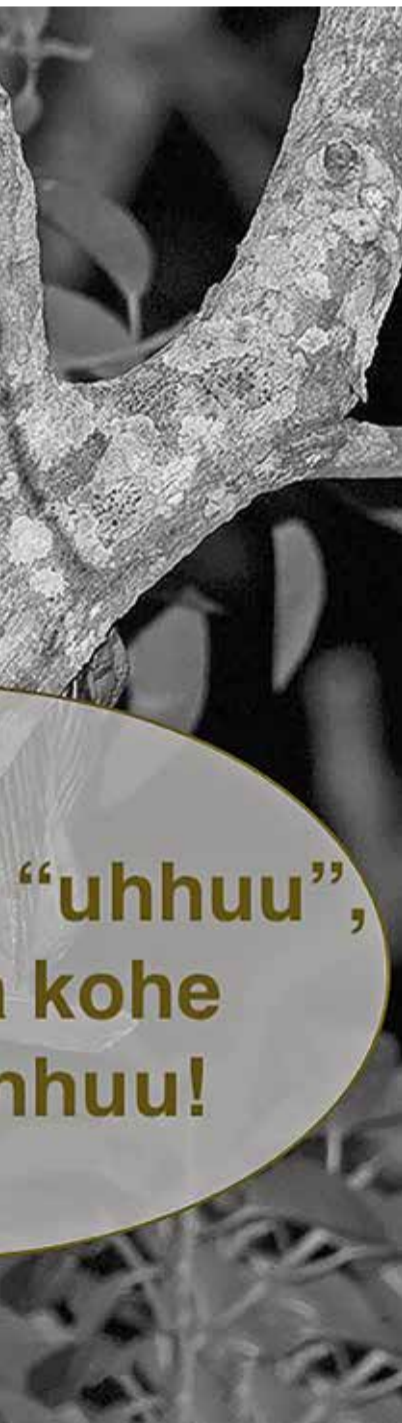
(või suisa eneseimetlus) terve enesekriitika. Majandus ja turud on nii keerulised ning kiiresti muutuvad süsteemid, et nende kohta midagi nii kindlalt väites on lolli olukorda jäämine praktiliselt kindlustatud.

Veelgi lollimaks muudab olukorra aga see, kui veidi teisiti mõtlejaid ja (ka sõbralikke) kriitikuid söimata. Nagu ka see, et maailmavaatelised eelisted paistavad habemiku ülbevõitu tuututamisest ka kenasti välja.

Ka maailmavaade on tore ja aus asi, mida omada, kuid tehniliste faktide eiramine ja teiste teistsuguse maailmavaate või isegi teadmise omamise eest söimamine pole eriti ilus.

Lõpetuseks veel üks õpetlik lugu. Või noh, anekdoot vist.

Nimelt, ökonomist sureb. Äkki on ümberringi pilved, muusika ja mõnus lõhn. Teda tervitab inglilaadne olevus, juhib ta raamatukokku, näitab horisondini ulatuvaid raamaturiiuleid ning ütleb, et need kõik räägivad majandusest. Ökonomistil tuleb õnnepisar silma. Seejärel tõmbab ingel maski peast ning maski alt paljastuvad sarved ja punane nägu. Irvitades teatab ta: “...aga kõigi nende raamatute autor on Krugman!” ✘

TALLINN MUSIC WEEK

3.—7. aprill 2024

UUE MUUSIKA JA HOMSETE MÕTETE FESTIVAL

Vaata kava ja
osta pilet: tmw.ee

Nordic Hotel Forum

TELLISKIVI
LOOMELINNAK

Postimees

visit estonia

piletilevi

METSA POOLE: Kadri Kõusaar vaatas vinget metsadokki ja mõtiskleb selle üle, mida me oma metsaga valesti teeme. Miks rändab suur osa mahavõetavast kodumaisest metsast rohepesu raames välismaistesse pelletiahjudesse?

Vara küps!

Režissöör Martti Helde ja operaator Meelis Veermets on teinud kauni ja mõtlemapaneva filmi Eesti metsa tervisest. See on üpris põdur, kuigi leidub hulk inimesi – alates töösturitest ja lõpetades ametnikega –, kes santi olukorda nii varjata kui ka moonutada püüavad. Film “Vara küps” lähtub aga kolmest kõigutamatust sambast: esiteks vana hea empiirilise vaatluse, teiseks valdkonna asjatundjate hinnang, kolmandaks tuim statistika, eelkõige Riigikontrolli audit.

Silmipimestavast ilust segipaisatud raiesmiken

Operaator ja matkamees Veermets hoidis kaamerat kogu aeg kas autos või seljakotis. Kui sattus soodne hetk, kraamis kaamera välja ja asus dokumenteerima. Erinevatel aasta- ja kellaaegadel. Nii silmipimestavat ilu kui ka segipaisatud raiesmikke.

Oma silm on kuningas, eriti kui tegu on kaamerasilmaga.

Filmis võtab sõna kümnekond eksperti (näiteks Tartu ülikooli ökoloogia professor **Ave-Liina Helm**; zooloog, bioloog, endine Tallinna loomaiaa direktor ja praegune riigikogu liige **Tiit Maran**; loodusteadlane **Marek Strandberg** jne), lisaks antakse mikrofon ka raiealtele vastaspoolele (nt 2007–2022 Riigimetsa Majandamise Keskust juhitud **Aigar Kallasele**).

Intervjuude ja looduskaardrite vahele põimib film nii loodusteaduslikke kui ka statistilisi fakte. Näiteks:

- × Vanad ja mitmekesised metsad talletavad endas oluliselt rohkem süsinikku kui noored ja ühekiilgsed majandusmetsad.
- × Aastatel 2016–2021 olid Eesti metsad üleraietõttu süsiniku heitjad, mitte sidujad. Metsade liiga intensiivne majandamine hoogustab, mitte ei leevenda kliimamuutust.
- × Riigil puudub ülevaade, kui palju kaitsvates metsades raiutakse ja kui palju metsast on tegelikult kaitse all.

× Kaitsealadel lubatakse üha sagedamini lageraieid.

Eestis raiutakse liiga palju

Just kaitsealad on filmi peamine valu- ja fookuspunkt. Tõesti, miks pole kaitsealad kaitstud? Ja kas kaitseala ja lageraie ei peaks justkui olema teineteist välistavad?

Miks paiskub pool Eestist eksporditavast puidust pelletitena Taani ja muude riikide rohepesu-ahjudesse? Selle nõudluse tekitas biomassile antud Euroopa Liidu õnnistus ja dotatsioonid nii Euroopas, Ühendkuningriigis kui ka USA-s (muide, ägeda ja poleemilise puit-ahju-biomassiks-vastase filmi on tootnud **Michael Moore** “Planet of the Humans” (“Inimeste planeet”, 2019)).

Kuid nagu filmis “Vara küps” öeldakse: tegelikult on see kasulik vaid mõnele üksikule ärimehel, aga kahjulik Eestile, ühiskonnale, planeedile. See, mida me raiume, võiks vähemalt olla väärdatud Eestis. Võiksime olla midagi enam kui loll toormeriik...

Film toob veenvalt välja, et Eestis raiutakse liiga palju. Rohkem kui on järelkasvu. Iseäranis hoogsalt on kukutud raiuma viimasel viiel aastal. Eriti kaitsealadelt.

Üks asi on eraomanik, kes justkui ise teab, mida oma omandiga teeb. Teine asi on aga meie ühisvara – riigimets. Kas RMK tähendab tõesti Raha Meeldib Kõigile, nagu keegi kusagil läbi pisarate naljatas? Millalgi tuleb arve.

Eesti on allkirjastanud vastavad Euroopa Liidu lepped, tõde biomassi kohta on lõpuks ometi läbisutanud ka bürokraatia-koridorid, ja kuna Eesti metsad emiteerivad rohkem süsinikku kui seovad, siis.... see ei mõju mitte ainult meie ilumeelele ja tervisele, vaid ka rahakotile.

Paar ääremärkust samuti

Enamik intervjuueeritavatest toob välja, et mets on rohkem kui vaid puud; mets on ökosüsteem, kooslus – linnud, loomad, putukad, samblad, seenestik jne. Metsa ei saa istutada kui viljapõldu, et külvad ja lõikad, külvad ja lõikad.

Paraku: ekraanil näeme vaid puid. Igast rakursist – tõesti kena operaatoritööga –, aga me ei näe ja ei

kuule (!) metsa. Ainus ekraanil vilksav loom pärineb arhiivikaadrist – **Rein Marani** filmist “Rästik”.

Me ei tunneta eluslooduse õhustikku – ja seda eelkõige heli pärast. Meenub dokfilm “Minu kaheksajalast õpetaja” (“My Octopus Teacher”), kus ka justkui häbeneti atmosfääri. Kuigi veealune, psühheedelne maailm aruka emas-kaheksajalaga oli vägagi võimas, suutis režissöör ilma muusika või jutuvadada vastu pidada maksimum 12 sekundit. Ja see on selgelt helireži, ja mitte näiteks muusika probleem.

Filmil “Vara küps” on sama häda: kohe tohutu tung on lasta kõlada keskpärasel sündimuusikal ja mitte männikohinal, tirtsudel, rähnitoksimisel, kurehuikel, tuulemühal. Dialoogiväline naturaalheli peaaegu puudub ja sellest on siiralt kahju. Saata helimees paariks päevaks metsa pole eriti kallis, ja lisaks leidub hulganisti juba salvestatud, nii välismaistes kui ka Eesti audio-arhiivides, mõelgem kasvõi **Fred Jüssi** peale.

Ökotsiid kui rahvusvaheline kuritegu

Küsimus, mida film ei tõstata (selleks oleks vaja eraldi filmi), on aga kompensatsiooni küsimus. Kui eraomaniku metsad asuvad looduskaitsealal, siis kuidas talle seda n-ö saamata jäänud tulu kompenseerida. Eraomanikul peaks olema majanduslikult kasulik metsa säilitada, mitte vastupidi. Praegu see nii pole.

Kuna enamikku inimesi (ja riike) motiveerib raha rohkem kui õilis planeedile või isegi omaenda lastele mõtlemine, siis just see valem – et säilitada võiks olla kasumlikum kui ekspuuteerida – on vaikselt valla pääsenud ja tippjuristid sellega tegelevad, muu hulgas ka ökotsiidi kui rahvusvahelise kuriteo raamistamisega.

Näiteks, kas üldsus saab hurjutada Brasiiliat, et sealset üli-liigirikast metsa hävitatakse? Brasiilial kui riigil on õigus oma ressursse realiseerida ja see on sama hea või halb nagu et Norra tõmbab oma vetest või Saudi Araabia oma kõrbest naftat välja. Nemad justkui tohivad, aga Brasiilia ei tohi?

Samasuguseid mõtteid võib mõlgutada ka Eesti metsaomanik (olgu era või riiklik) ja ilma vastava seadusandluseta või majandusliku motivatsioonita on raske midagi muuta. ×

× Petitsioon

- × Filmi “Vara küps” autorid kutsuvad kõiki allkirjastama petitsiooni keelustamiseks rahvusparkide ja kaitsealade lagedaks raiumist.
- × <https://rahvaalgatus.ee/initiatives/1110-avalik-p%C3%B6%C3%B6rdumine-kaitsealade-kaitseks>
- × Minge kinno väärt filmi vaatama ja siis metsa! Kuni see veel kõik võimalik on.

Riigil puudub ülevaade, kui palju kaitsvates metsades raiutakse ja kui palju metsast on tegelikult kaitse all.

FOTOD: KAADER FILMIST

x arvamus

TAMMSAARE /
LÄKS / RAJAS

noortele ja täiskasvanutele
15+

Hingest ja südamest

DRUON / PÕLDMA / LILL

vanusele
7+

Tistou, roheliste sõrmedega poiss

“Vene maailm” - mütoloogiasse kuuluv termin

VENE MAAILMA KÜSIMUS: Väljendit “Vene maailm” kasutatakse alates Vene-Ukraina täiemahulisest sõjast palju ja igal pool. Millest me aga räägime? Etnoloog **Aimar Ventsel** istus maha ajaloolase **David Vsevioviga**, et seda küsimust arutada.

Aimar Ventsel: Alustuseks võib-olla selline soojendusküsimus, et kui algas Ukraina-Venemaa sõda, siis hakati palju kasutama väljendit “Vene maailm”...

David Vseviov: Ma tuletaks meelde, et sõda kestab alates 2014. aastast. See faas on lihtsalt jätk eelnevatele sündmustele.

Aimar: Ütleme, et täiemahuline sõda. Aga... seda väljendit “Russki mir” topitakse igale poole. Mida inimesed, kes seda väljendit kasutavad, võiksid teada selle sisust või olemusest?

David: Ma arvan, et see on nagu paljude analoogiliste asjadega, et kui küsida midagi sisu kohta, siis see protsent, kes oskaks sisu avada, ei ole üle viiekümne. Need on märgid, mis tekitavad paljudes mingeid positiivseid emotsioone, see peaks olema midagi head – võrreldes mingi teise maailmaga.

Ja kui me mõtleme, siis valdav osa Vene inimesi on ju elanud alates 1917. aastast selles vastanduvate maailmade ruumis. On “meie maailm”, millele vastandub mingi “teine maailm”. Ja see maailm on kandnud ka erinevaid nimetusi.

Mingil ajal oli see sotsialistlik laager, mis vastandus kapitalistlikule laagrile. Ja nüüd see on “Vene maailm”, mis vastandub tinglikult ilmselt läänemaailmale. Ma ei arva, et keegi oskaks seda defineerida. See on neile midagi ärarääkimata positiivset – maailm, kus ei ela geisid, vaeseid, kus ei ole... Ma ei tea, mida! See on mingi mütoloogiasse kuuluv termin.

Aimar: Minu jaoks on osa “Vene maailma” maailmavaatest latentne vaikne ülalt-alla vaatamine teistele. Latentne imperialism ja šovinism, enese paremaks pidamine.

David: Jah, aga samas on seda mõistet täidetud just Vene riiklikust aspektist lähtudes. Venemaa tingimustes ja eriti tänapäeval muuseas on äärmiselt ohtlik omistada sellele rahvuslikku mõõdet.

Ma usun, et Venemaa riiklikul tasandil mõistetakse seda rahvuslikust aspektist, ohuna riiklikule moodustisele, mis on imperium. Väga sageli püüavad imperiumid kuidagi varjatult seda domineeriva rahvuse rahvuslust toonitada, nagu see oli Austria-Ungari imperiumi puhul.

Ka Vene imperium enne 1917. aastat oli vaieldamatult šovinistlik, juudidiprogrommid jne, aga samas: erinevate rahvaste kostüümides paraadid, me oleme üks imperium, me oleme ühe mütsi all!

Muidugi selle taga, ja me teame seda ka Nõukogude variandis, rahvaloendustel agiteeriti, et pange ennast kirja venelasena.

Ja inimeste jaoks väga tihti (venelaseks olemine) tähendaski, et see on linnas elav inimene, paremates tingimustes elav inimene. Aga et otseselt riiklikus propagandas tähendaks “Russki mir”, et meie, venelased, oleksime paremad kui teised, seda ma ei väidaks.

Aimar: Minul endal on selline hüpotees, et kaasaegse “Russki miri” isa ei ole Tjuttšev ega Berdjajev, vaid Lenin ja Stalin, kes kirjaoskamatusel likvideerimise läbi levitasid koolihariduse kaudu seda ideoloogiat. Viimase ja ainukese Tsaari-Venemaa rahvaloenduse andmetel 1897. aastal oskas venelastest kirjutada ja lugeda vaid 29 protsenti. **David:** Loomulikult, miks Lenin nimetab kinokunsti kõige olulisemaks kunstivaldkonnaks? Just nimelt seetõttu, et tema ajal neid lugejaid ja kirjutajaid oli vähe ja

kuidas sa propagandat massidesse viid? Muidugi kasutades visuaalseid vahendeid. Jah, “Russki miri” võime ideena viia sinna Kolmanda Rooma juurde, et vot siis see “meie oleme ainus, kes kannab seda õiget ideed edasi”, siis pigem see mentaliteet läheb juba sinna.

Aimar: Jah, aga ma usun, et just läbi kooli-süsteemi hakati inimesi suunama teatud mõttemallidele.

David: Loomulikult, ajupesu algas juba Nõukogude aja alguses. Kui me aga meenutame, mis oli Nõukogude aja alguse loosung – “Kõigi maade proletaarlased, ühinege!” –, siis see murrang oli märkimisväärne 1920.–1930. aastail ja sõjajärgseil aastatel isegi kulmineerub, siis kui venelased kuulutatakse sõja võitjateks. Siia juurde kuulubki **Stalini poja Vassili** juhtum, mis pole küll ajalooliselt kinnitust leidnud – kui Vassili küsib oma õelt, et kas sa tead, et meie isa oli kunagi grusiin? Sest tema jaoks oli isa venelane.

Aimar: Vot siia juurde tulebki äärmiselt paradoksaalne juhus, kui Stalin Teise maailmasõja ajal taastas Tsaari-Venemaa armee sümboolid nagu pagunid ja Georgi linnid (mida 1940. aastail kutsuti kaardiväe linnideks). Sisuliselt taastati selle armee sümboolid, mille vastu Punaarmee võitles veel paarkümmend aastat tagasi.

David: Väga palju tulenes eksistentsiaalsest hirmust, et mis tuleb, kui sõda kaotatakse. Ka kirik sai osaliselt oma õigused tagasi, patriarhi amet taastati 1943. aastal. Patriarhi ametikoha kaotas ju Peeter I. Pagun oli ju

kodusõja ajal see märk, mis eristas valgeid punastest. Seal on isegi anekdootlikud lood, kuidas 1945. aastal jõuavad Saksa sõjavangist tagasi sõjamehed, kes sattusid vangi sõja alguses, ja kui nende juurde sattusid Nõukogude ohvitserid, kes kandsid paguneid, siis nad olid segaduses, et tegemist on valgetega.

Aimar: Vähemalt legendi järgi palusid Punaarmee ohvitserid ise võtta kasutusele Georgi lindi kaardiväeosade sümbolina, et tähistada eriti vapralt võidelnud väeosi.

David: Jah, aga võrreldes tänase skisofreeniaga oli see naljategemine. Minu põlvkond veel mäletab, et Nõukogude ajal oli kaks suurt postulaati: “Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon” ja “Võit Suures Isamaasõjas”. Nüüd on Suur Sotsialistlik Oktoobrirevolutsioon avalikkuse eest kadunud, sest keegi ei saa aru, kes võitis. Samal ajal kui Lenin on mausoleumis, püstitatakse sinna lähedale mälestussammast **Koltšakile**. Nüüd on Venemaal ju täielik segadus.

Minu jaoks on selle kõige kontsentratsioon see, kui masti tõuseb Tsaari-Venemaa lipp meloodia saatel, mis oli selle riigi hümniks, mis hävitas Tsaari-Venemaa. See on skisofreenia tipp! Seepärast ongi võit Isamaasõjas jäänud ainsaks. Siin me tuleme megi “vene idee” juurde. Igasugused vihjed sellele, millist rolli mängisid liitlased võidus Saksamaa üle, et Nõukogude Liit üldse vastu pidas, see ju kõik on lükatud Venemaal kõrvale. See, mis seda tinglikku vene ideed toidab... Peale võitu pole ju midagi jäänud. Hruštšovi ajal oli kosmos ja võitlus rahu eest.

Aimar: Mida meil aga ei arvestata, on Nõukogude Liidu võitlus kolonialismi vastu. See on ju põhjus, miks Aafrikas ja Lähis-Idas on praegu tugev sümpaatia Venemaa suhtes.

David: Huvitav on, kuidas Nõukogude Liidul õnnestus ennast paigutada väljapoole koloniaalimpeeriume, ehkki Nõukogude Liit oli ju viimane koloniaalimpeerium.

Aimar: Jah, kusjuures Inglise ja Prantsuse koloniaalimpeeriumid likvideerisid ennast ise 1950. ja 1960. aastail.

David: Jah, inglased nutikamalt, prantslased vähem. Sõda Alžeerias tõi kaasa pea-aegu miljon hukkunut. See, kuidas Vene impeerium on suutnud endiste ohvrite silmis saavutada päästja staatuse, on uurimist väärt, mida peaks üritama selgeks teha. Kuidagi on ettekujutus, et koloniaalimpeeriumid on midagi meretagust. Kolooniad on ka visuaalselt eristuvad emamaast – valged ja siis mustanahalised Aafrikas. Vene impeeriumis see päris nii polnud.

Aimar: Siin ma tahaksingi tagasi tulla teema juurde mittevenelased ja “Vene maailm”. Mittevenelased ma jagaks kahte gruppi. Esimene grupp on Venemaal elavad mittevenelased. Venemaal elab umbes 200 erinevat rahvast ja juba mõnda aega käib ka väike diskussioon selle üle, kas Venemaa on multikultuurne riik või rahvusriik, kus elab palju vähemusi (mina pooldan viimast seisukohta). Ja kõik need mittevenelased ei pea ennast koloniseerituteks, ma olen ise olnud jutuaajamiste juures, kus jakuudid selle üle vaidlevad. Üks vastuargument sellele, et jakuutia on Venemaa koloonia, oli: “Aga mis pass sul endal on?” Venemaal on olemas mittevenelasi, kes vaatavad venelastele alt üles ja ei vastanda ennast venelastele.

David: Seda suhtumist on ju ka kultiveeritud ja sisse süstitud läbi terve Nõukogude aja. Seda üritati ju ka Eestis korraldada pärast 1940-ndaid. See on ju seesama, kui sa rääkisid kooliharidusest. Kui sulle esimesest klassist peale näidatakse, et enne te elasite püstkodades või jurtades, aga meie ehitasime teile kõikide mugavustega viiekordsed majad... Siis sa vaatadki sellistele inimestele alt üles.

Aimar: Teine grupp on inimesed, kes elavad väljaspool Venemaad ja vaatavad venelastele alt üles kui suurele rahvale, kellel on suur ajalugu ja suur kultuur. Selliseid on ka eestlaste seas. Ma olen vahel mõtelnud, et kust tuleb see Venemaa poole alt üles vaatamise mõtteviis...

David: Raske öelda. Kultuur on kvantitatiivselt ju suur, selles pole küsimus. Kultuuri suurus on kokkuleppeline küsimus. Ma toon alati ühe näite. Miks me käsitleme kõike läbi sõja. Kui me võrdleme Borodino ja Stalingradi lahingut Ümera lahinguga, siis see pilt on...

Aimar: ...kehvakene?

David: Kui võtta Marie Under ja Tsvetajeva, no seal ei ole seda vahet – ja ei saa olla. Siin ei ole kvalitatiivset vahet, on kvantitatiivne. Tsvetajevat trükitakse rohkem, tõlgitakse rohkem, aga kvalitatiivset vahet pole. Marie Underil polnud mingit põhjust vaadata alt üles Tsvetajevale. Ja see puudutab kultuuri laiemalt. Tõenäosus, et Venemaa pinnal sünnib rohkem andekaid viuldajaid, on matemaatiline, Venemaa on niipalju suurem. Aga need, kes on tipus, neil pole mingit põhjust vaadata kellelegi alt üles. Sest tipud on tipus.

Aimar: Minu meelest on “Vene maailma” omapära selles, et see on inklusiivne. Teatud parameetritele vastates võid sa selle osaks saada. See tuleb väga hästi välja filmist “28 panfilovlast”. See diviis formeeriti Almatõs ja seal on üks selline koht, kus venelasest ohvitser lükkab enne lahingut kuuli rauda ja ütleb: “Täna me oleme kõik

venelased!” Selle peale ütleb kasahhist sõdur, et mina olen ju kasahh. Venelane vastab: “Kui me homme Kasahstani eest võitleme, siis oleme kõik kasahhid!” Kogu see asi pole etniline!

David: Vot see ongi see, et “Russki mir” ei ole etniline, ta ei saagi seda olla, see oleks ohtlik. Lenin tajus seda suurepäraselt. Eriti arvestades seda, mis praegu Venemaal demograafiliste ja rahvuslike proportsioonidega toimub. Sest sündivus ja juurdekasv etniliselt mittevene piirkondades on ju suuremad kui kasvõi Moskvas. Ja see on ka ära unustatud, et kui võtta absoluutsetes numbrites, siis Euroopa pealinnadest kõige suurem islamikogukond on Moskvas. Moslemeid võib olla Moskvas üle miljoni, arvestades ka kõiki võõrtöölisi.

Aimar: Ma aga ei vaataks neid moslemeid kui monoliitset kogukonda. Ma olen väga skeptiline väite suhtes, et Moskva või isegi Venemaa islamiseerub.

David: Absoluutselt mitte, me näeme seda kasvõi araabia maailmas, kus on palju konflikte.

Aimar: Kui nüüd minna etnilisuse juurde, siis Venemaal eksisteerivad ka radikaalsed vene natsionalistid, kes süüdistavad “Vene maailma” vene rahva hävitamises. Ka Putinit süüdistatakse vene rahva hävitamises, kuna Putin ajab suhteliselt mitmerahvusliku riigi poliitikat.

David: On, on. Selliseid on kogu aeg olemas, aga riiklikul tasandil nähakse sellise suundumuse ohtlikkust.

Aimar: Jah, vene natsionalismi üritatakse Venemaal maha suruda küll.

David: Siin on ju vastuolu. Mis puudutab Ramzan Kadõrovi tegevust, siis tegemist on sisuliselt *de facto* iseseisva Tšetšeenia liidriga. Tšetšeenia on ajalooline koloniaalvaldus, mis lihtsalt lüpsab emamaad. Tekibki küsimus, kas sul on vaja iseseisvaid rahvusvahelisi suhteid, esindatust ÜRO-s, kui sa ka ilma selleta saad teha sisuliselt, mida tahad – röövida ja tappa karistamatult ning teatud situatsioonides ära kasutada emamaad, kes aitab sinu vastaseid maha suruda.

Aimar: Mind hakkas juba 15 aastat tagasi huvitama nende n-õ rahvusvabariikide suhe keskusesse. Regioonid on väga erinevad, aga ma ütleks, et Tšetšeenia pole siin erand, vaid reegel, ta on lihtsalt kõige radikaalsem ja nähtavam. Kõikides rahvusregioonides Venemaal on võimul sisuliselt piiramatu võimuga klann, kelle ülesanne on hoida rahvuskaaslasti kontrolli all. Umbes 2006. aastal saadi Moskvas aru, et nad ei saa läbi etnilise solidaarsuse, nad peavad kohaliku võimule panema.

David: Jah, et kord oleks majas ja teatud valdkonnad jääksid keskuse kontrolli alla. Kuigi ka Tšetšeenia puhul on näha suuri vabadusi. Näiteks püstitas Ramzan Kadõrov Jeruusalemma mošee. Järelikult on talle mingid rahvusvahelised kontaktid, eriti islamimaailmaga, lubatud. Tinglik välispoliitika jäetakse muidu ikkagi keskusele.

Aimar: Samas, Venemaa üritab islamimaailmas esineda moslemiriigina, see hakkas peale juba siis, kui Medvedev oli president.

David: Samamoodi üritati Nõukogude ajal kasutada kirikut. Et näidata, vaadake, meil on sellised organisatsioonid olemas.

Aimar: Minu meelest keskendutakse Venemaast rääkides teatud asjadele ja teised jäetakse välja.

David: Jah, keeruline süsteem. Piirkonnad on väga huvitavad.

Aimar: Mis teeb Venemaa samas huvitavaks... Aga ma ütlen, et mul on praegu head küsimused otsas.

David: Minul ei ole kesiseid vastuseid ka. ✕

7.-20.06

Eesti Vabaõhumuuseumis
Rocca al Mares

“MAVKA. METSALAU”

Vene teatri suvelavastus Eesti Vabaõhumuuseumis Rocca al Mares on kaasa haarav ja lummas vaatamäng. Tuules kõikuvatest puudest ümbritsetud avaral maalilisel metsalagendikul rullub lahti dramaatiline lugu suurest armastusest.

Muusikaline müsteeriumlavastus “Mavka. Metsalaul” põhineb ukraina kirjandusklassiku **Lesja Ukrainka** poeemil. Loo keskmes on kahe tsiviilsatsiooni kokkupõrge, kus ühel pool on stiihiate maailm paganlike vaimude ja mütoloogiliste olenditega, teisel pool aga loodusega sideme kaotanud, ratsionaalne ja pragmaatiline inimeste maailm. Nende maailmade konflikt ähvardab hävitada peategelaste, metsanümf Mavka ja külapoiss Lukaši armastuse.

Helilooja **Peeter Rebase** muusika koos Tsirkusestudio Folie MTÜ plastiliste akrobaatidega loovad lavastusele võimsa emotsionaalse mõjuväälja. 2024. aasta juunis naaseb lavastus Vene teatri repertuaari.

Kuu kultuurikulgur

10.02-31.03
Uue Kunsti Muuseumis

VIGGO JA HELJÄ WALLENSKÖLDI (SOOME) NÄITUS “JUURED”

Kunstnik **Viggo Wallensköld** (s 1969) kujutab sageli üksikuid inimesi, kes on füüsiliselt ja olemuselt erinevad. Tegelased on kombinatsioonid erinevast vanusest, soost, ajaloolistest ajastutest, ühiskonnaklassidest või isegi masinatest või hauakividest. Väljamõeldud tegelastes on midagi tuttavat, aga ka midagi ebatavalist ja omapärast. Wallensköld näitab oma töödes eelkõige inimlikku mõistmist ja aktsepteerimist kõrvaliste kogemuste ja kõrvalekallete suhtes. Kunstniku käsitluses saavad omapärased ja kohati kurvameelsed olendid kaastunnet ja väärikust. Wallensköldi kunsti iseloomustab ka rahulik kompositsioon. Kunstniku peamised töövõtted on õlimaal, akrüülmaal ja joonistused. Pärnus toimuv näitusel esineb Viggo koos oma ema **Heljä Wallensköldiga** (s 1943), kes on samuti maalikunstnik ja graafik. Heljä Wallensköldi ema **Marie** oli pärit Eestist, Tori lähedal asuvast talust. Marie äks 1930-ndatel Soome õppima ning leidis sealt armastuse. Teine maailmasõda katkestas sideme perega.

Nii on see näitus pühendatud oma juurte leidmisele, olles Heljä ja Viggo esimene ühisnäitus.

Kuu kultuurikulgur

esietendus
14.02
Vanemuise väikeses majas

“PROHVET JA IDIOOT”

Prohveti ja idioodi teekonnakomöödia

Rootsi kirjaniku **Jonas Jonassoni** debüütromaanist “Saja-aastane, kes hüppas aknast alla ja kadus” sai rahvusvaheline bestseller. “Prohvet ja idioot” on autori uusim romaan, mida näeb Vanemuise teatrilaval *commedia dell’arte* stiilis, kohandatud Eestile. Nimelt on näidendi sündmustik tõstetud Eesti oludesse ning peegeldab ka päevakajalisi koduseid teemasid.

Lavalugu rullub lahti hetkel, kui juhuse tahtel kohtuvad iseõppinud astrofüüsik Petra, kelle arvutuste kohaselt on kohe, kohe käes maailmalõpp, ning meisterkokk Johan, kes valmistab jumalikult süüa, ent tema arusaamine maailma asjadest on napp. Peagi liitub nendega ka 75-aastane Agnes, tegus daam, kes valdab imeliselt internetis raha teenimise kunsti. Lahti läheb teekond, kus miski ei lähe nii nagu kavatses, ent viib reisiltskonna kokku paljude selle maailma vägevatega.

Tüki toob lavale **Ain Mäeots**. Lavastuse kunstnik **Iir Hermeliin** jagas, et tema jaoks räägib see lugu inimestest, kes tulevad eikuskilt ja jõuavad läbi täiesti pööraste seikluste kuhugi. “Nad ei pinguta, veri ninast väljas, karjääri teha, et seda kõike saavutada. See lihtsalt juhtub nendega, kuna nad kõik teevad seda, mida armastavad. Minu meelest on see oluline mõte: tee seda, mida sa armastad, ja asjad tulevad sinu juurde, kui on õige hetk.”

esietendus
19.03

Sakala 3 teatrimaja
suures saalis

“RAEV”

Õpetaja ja õpilase lugu. Kool ja kodu, kui tüütu on see välja arvatud, kui mõlemal frondil käib pidev lahing-tegevus. “Müller peab lahkuma” autoritelt jõuab VAT teatri lavale märtsis lavastus “Raev”. Õpetaja Juuli ja õpilane Kris unistavad hõlpsast kulgemisest - Kris tahab kooli ära lõpetada, Juuli tahab enda tööst jälle rõõmu tunda. Ootamatu raevuhoog aga kustutab viimsegi lootuse lihtsatest lahendustest. Autorid **Lutz Hübner** ja **Sarah Nemitz**, tõlkija **Mihkel Seeder**. Lavastaja **Aare Toikka**, kunstnik **Illimar Vihmar**, valguskunstnikud **Sander Põllu**, **Villu Liivla** ning helilooja **Makus Robam**. Osades **Liisa Pulk** ja **Miika Pihlak**.

FOTO: JOOSEP MATJUS

10.02-31.03
Uue Kunsti Muuseumis

FOTONÄITUS EXEGI MONUMENTUM

Kas **Konstantin Päts** tegutses endale mälestussamba püstitamise nimel või oma rahva ellujäämise nimel? President Pätsiga ühel ajal elasid Maarjamaal **Jannsen** ja **Koidula**, **Köler** ja **Jakobson**, **Poska** ja **Laidoner**, **Tammsaare** ja **Keres**, **Valgre** ja **Ernesaks**. Kõik nad pühendasid oma elu Eestile. Mida need suurkujud lumise talveöö hämaruses meile meelde tuletavad, seda vaimset pärandit püüdsid jäädvustada koos fotokunstnikku. **Arvo Iho**, **Tõnu Nooritsa**, **Joosep Matjuse**, **Elmo Riigi**, **Peeter Sinki** ning **Mark Soosaare** fotonäitust saadab 150-aastase presidendi viimane kõne Vabaduse väljakul enne teist ilmasõda.

kuni
17.02
Tallinna Allee galeriis

JAAN ELKENI MAALINÄITUS "CAMINO"

Kuni 17. veebruarini kestab Tallinna Allee galeriis **Jaan Elkeni** maalinäitus "Camino". Eesti abstraktse kunsti ühe juhtfiguuri Jaan Elkeni (s 1954) esimene näitus Allee galeriis (kuraator Harry Liivrand, kes on Elkeni näitusi varem huvitavalt kureerinud nii Tallinnas kui ka Berliinis) on tema tulevast juubelit arvestades kontseptuaalne läbilõige aastaist 2005–2024, mida iseloomustab, konsitueerib ja koondab omalaadne sümbolne maalikunstiline camino – visuaalne rännak läbi kaugetel maadel kogetud ja alatiseks mällu talletunud teravate elamuste, mis omakorda on seostatud eksistentsiaalsete probleemidega.

Elkeni *camino* pole palverännak selle klassikalises tähenduses, kuid spiraalne ja isiklik on see igal juhul. Ning ränd kui selline toimub samuti. Elkeni maalidel heiastuvad eksootilised maastikud (Angkor Wat, Egiptuse püramiidid, Hiina mäestikud) võtavad kirgliku ja tingliku kuju. Käsitledes lõuendit kui platsi meditatiivsele eneserefleksioonile, esitleb Jaan Elken end vindunud romantikuna, kelle maalitud kujundid ja realistliku motiivi katked tekivad pigem instinktiivselt kui süsteemselt, kuid mitmetähendusliku sõnumi lahtimuukimine sõltub vaatajal siiski nii vaatamis- kui ka lugemisoskusest.

KUU
KULTUURI-
KULGUUR

esietendus
31.05
VAT teatris

"HAIHTUV TALLINN"

Unikaalne rännaklavastus Tallinnas

Tallinna sees leidub ohtralt erinevaid hoove ja nurgataguseid, võsavahesid ja väljakuid, mis on kaotamas oma rolli ses ülikallis ja -praktilises linnaruumis. Ainult juuni ja septembri esimesel nädalal mängitav lavastus on pärast tehnoloogia- ja rännakteatri elemente ühendavat lavastust "Vivaarium" järgmine taoline, mis saab teoks rahvusvahelise teatriprojekti Playon raames ja on saanud toetust Euroopa Komisjoni Loova Euroopa kultuuritoetuste programmist. Idee autoriks ja lavastajaks on **Sander Põldsaar**, lokatsiooni kütt ja videokunstnik **Francesco Rosso** (Itaalia), dramaturg **Mihkel Seeder**, arendaja **Helena Väinmaa**. Osades **Elina Reinold**, **Loviise Kapper**, **Meelis Põdersoo** ja **Margo Teder**.

esietendus
15.03
Rakvere teatris

AUGUST GAILIT "KARGE MERI"

Merest on lauldud laule. Merd on armastatud ja vihatud. Meri annab rannarahvale tööd ja leiba, aga meri nõuab ka lõivu.

Hülgeküttide elus pole just palju rõõmu. Önn on see, kui pastor kirikus liig pikalt ei kõnele. Önn on see, kui Toora Jookus oma sumplaevaga saabub ja äri lahti läheb. Matt Ruhve teab, et hülgeküti elu pole Issanda silmis just kõige kallim vahetuskaup, aga igatsus viib mehe mandrile naise järele. Teinekord on armastus tugevam kui tarkus ja tavad. Ka nooruke Eerik Lamm teab, et hülgeküti naine peab olema tugevam kui surm, kuid ometi unistab ta haprast pastoritütrest – ja alles esimesed hülgeloidsud panevad ta mõistma, et hülgeküti armastus saab kuuluda vaid naisele, kes tema loitsule väe annab. Seda kõike vaatab pealt meri oma karge silmadega.

Rakvere teatris paneb lavastajana karge merega rinnad risti saarlane **Elar Vahter**, kellel on taskus laevamehe paberid ning kes on ka ise sadade miilide kaupa merd mõõtnud.

23.03
Viljandi Pärimusmuusika
Aidas

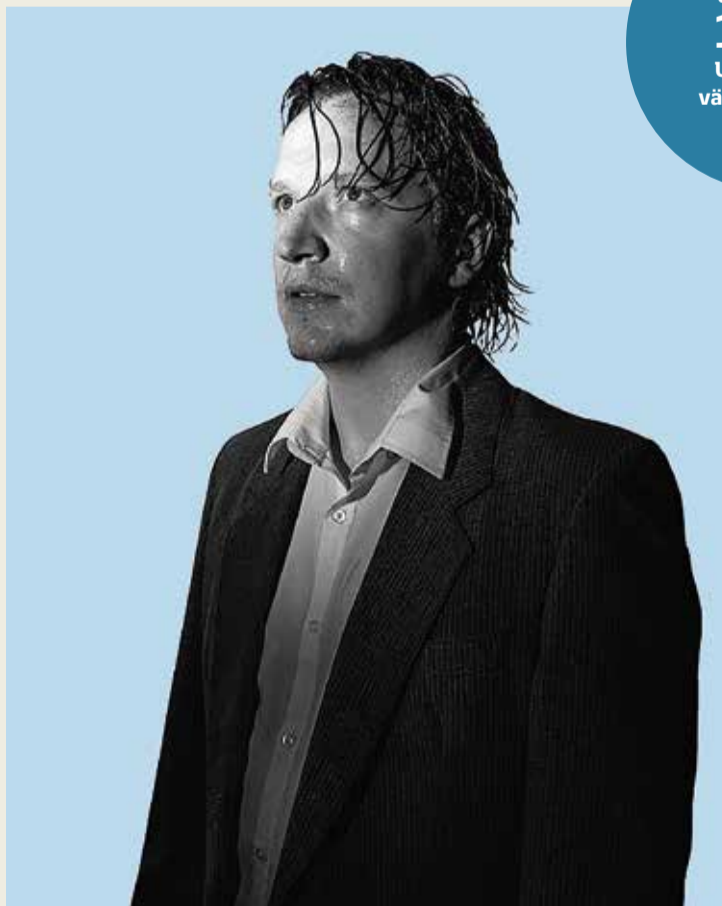
VILJANDI PÄRIMUS- MUUSIKA AIT PEAB SÜNNIPÄEVA

Ait peab 23. märtsil lausa kaht sünnipäeva. 16-aastaseks saavas kohas täitub 15 aastat ainulaadset pärimusmuusika teabekogul. Milliseid õppematerjale teabekogust leiab ja mida nendega peale hakata, näitab sünnipäeva puhul **Cätlin Mägi** loodud audiovisuaalne kontsert "Oma lugu otsides", kus laval ja ekraanil ühendavad vana uuega TÜ VKA, EMTA, MUBA, Heino Elleri Muusikakooli ansambliid ja üllatuskülalised.

Lisaks multimeedia kontsert-lavastusele on peoliste kõrvu hellitama kutsutud kõrgele muusika-taevasse tõusnud Lonitseera, kelle helilisse kõverpeeglist vaadates muutub igäihe argipäev meelde jäävaks pidupäevaks.

Sünnipäeva puhul avatakse näitus "Ruhnu viuldajad", mis teeb kummarduse ruhnu-rootsi traditsioonilisele viulimuusikale. Näitust tulevad piduliku lühikontserdiga avama ansambli "Ruhnu saare lood ja laulud" liikmed **Karoliina Kreintaal**, **Kairi Leivo**, **Lee Taul** ja **Sänni Noormets**.

esietendus
10.02
Ugala teatri
väikeses saalis

"KAHE LAINE VAHEL"

Kahe laine vahel on solastalgiline armastuslugu. Kliimateadlane Daniel näeb inimkonna tuleviku tumedates värvides. Kui tema isiklikus elus jõuavad asjad niikaugele, et ootamas on perekonna loomine, seisab Daniel raske valiku ees. Suhtedraama taustal on küsimus: kas on võimalik olla õnnelik, olles samal ajal teadlik meid tulevikus ähvardavatest keskkonnakatastroofidest?

"Kahe laine vahel" autoriks on rahvusvaheliselt tuntud Austraalia näitleja ja stsenaarist **Ian Meadows**. Probleemidest, millest näidend räägib, on tänapäeva maailmas keeruline mööda vaadata. Meadowsi lähemisviis on aus ja terav, kuid inimlikult soe.

SAEHAMBAID MEIL MAAILMAS JÄTKUB: Imelike Filmide Festivali (IFF) esisuusataja **Harly Kirspuu** tutvustab ilmarahvale seekord Texase mootorsaemõrvade seeriat. Omal moel on tegemist täieliku anomaaliaga.

Restart restardi järel: Texas Chain Saw Massacre 50

Ohjah, "Texas Chain Saw Massacre". KesKus'i filmilehenurkake pikemaegsed lugejad on tähele pannud, et siin on kirjutatud palju erinevatest filmiseeriast, aga "Texase mootorsaemõrvad" on omaette teema. Esiteks selgitaks lahti selle tausta ja miks selles seerias pole seitset miljonit järke, vaid tehakse põhimõtteliselt sama film uuesti ja uuesti. Põhiasi on selles, et erinevalt näiteks "Hellraiserist" põhineb see päriselul.

Eellugu mootorsaemõrvadele

Või noh, mingil määral. Originaalne inspiratsioon eksisteerib, nimelt Ameerika sarimõrvar Ed Gein (1906–1984), passinimega Edward Theodore Gein. Sündis ta Ühendriikides, Wisconsinis, saksa taustaga peresse, kus pereema Augusta oli usuhull.

Eestlasele võib usuhulluna tunduda igati, kes korra elus on kirikus käinud, aga see mutt oli ikka täiesti sego mis sego. Muu hulgas rääkis ta oma abikaasa sirgeks, et kolitaks minema La Crosse'i linnast kuskile tallu totaalises pärapõhjas, sest La Crosse on täielik patupesa, kus absoluutselt kõik elavad ebamoraalset elu ja seega rikuvad oma tegevusega teisi. Mis otsast võiks Pärnu-suurune linn (viimase rahvaloenduse andmetel 50 000 ja natuke peale elanikku) mingi uue aja Soodom ja Gomorra olla, selle jätan lugejatele välja nuputamiseks.

Augustale meeldis oma poegadele tsiteerida piiblit, aga neid vihasemaid osi, mis tegelevad mõrvade, surma, jumaliku karistuse ja muu taolisega. Noor Edward keeras seega vanemliku hoole tagajärjel totaalset ära. See ka ei aidanud, et Edi isa oli paadunud joodik ja krooniliselt töötu, kes ei suutnud ametit vägisi ka kinni hoida ja keda Augusta kirglikult jälestas – seega, arvake ära, kellel oli peres jõupositsioon...

Edi vend suri müstilistel põhjustel 1944, 1940 oli lahkunud tema isa ja

Salat või mitte, arusamatu ja viganne või mitte, aga inimesed siiski kulu-tavad oma aega, raha ja viitsimist, et Texase mootorsaemõrvu vaadata.

Augusta lõpetas oma maise teekonna 1945. Ed jäi üksinda (väidetavalt ilma elektrita) talusse, olemata oma ema mõju tõttu kunagi teab mis sotsiaalne olnud. Seal üks olles tulid tal pähe põnevad mõtted ning ta hakkas huaröövliks. Keegi täpselt ei tea, mitu inimest ta tappis, süüdi mõisteti ta kahe mõrva eest, aga ohvrite arv võib olla kahekohaline.

Lambivarjud inimnahast

Gein tabati 1957. aastal, kui kohalik poeomanik kaduma jäi, politsei läks talle ukse taha, ja oh sa poiss, mis sealt leiti: inimnahast lambivarjud ja toolikatted, naiste nägudest tehtud maskid, inimluid, kaasa arvatud rohkem kui üks pealuu ja nii edasi. Kohtuni jõudis asi alles 1968, kus ta tunnustati süüdimatuks ja nõnda elas Gein oma elu lõpuni hullumajas.

Aga samal ajal oli Ameerikamaal kirev aeg: 1973 muudeti üleriigiliselt legaalseks abort, homoseksuaalsuse dekriminaliseerimisega alustati 1961 (föderaalset jõuti selleni muidugi alles 2003) ja 1967 dekriminaliseeriti föderaalset rassidevahelised abielud. Samuti valitses sügav **Richard Nixon** aeg, Vietnami sõda oli lõppemas, oli naftakriis ja

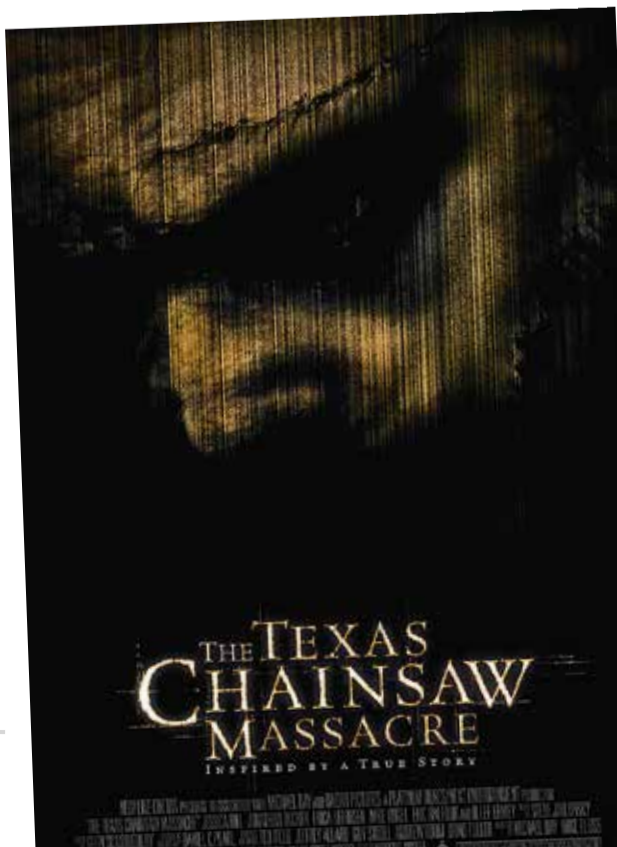
sada muud asja veel. Ühiskond oli muutumas, viiekümnendate kuldaeg oli ühemõtteliselt läbi.

Selle taustal ilmus välja tollal tundmatu **Tobe Hooper**, kes mõtles, et Geinist tuleks äge film ja samas saaks ka sotsiaalset kommentaari pakkuda. Kraapis kokku praeguses rahas 800 000 dollarit ja otsis rollidesse suvalised kohaliku kuulsusega näitlejad.

Tõmbame sae käimal

Ning sealt tuli 1974. aastal kaasaja kultuuri klassika. Peategelased on grupp noori, kes satuvad valesse kohta ning põrkuvad peapahalase Leatherface'iga (vihje Geini inimnahast näomaskidele), kellel on omadus koguda inimjäänuseid. Kuidagi saavad nad lõpuks ikkagi põgenema.

Tundmatutest näitlejatest said järsku tuntud, eesotsas Islandil sündinud ja viieselt Ameerikasse kolunud **Gunnar Hansen**iga (1947–2015), kes kehas peapahalast. Ka rahaliselt lõppes asi hästi: kui kõik tulud olid kokku löödud, vaatas lõpparve reaal vastu natuke alla 31 miljoni dollari.

Aga erinevalt mõnest teisest siin rubriigis mainitud filmist läks järjega ikkagi aega. Mingite hämarate teede kaudu immitsesid sündmuskohale Iisraeli kolefilmide legendid **Menahem Golan** ja **Yoram Globus** – kellest me kõik peame veel kunagi uuesti lugema –, kes peale seda, kui Hooper oli üritanud aastaid ja aastaid järjega maha saada, hakkasid produtsentideks, käsikirja kirjutamiseks palkasid **Kit Carsoni** ning peaossa **Dennis Hopperi**.

Golanil ja Globusel oli aga see omadus, et nad võtsid filmiprojektid kõik sellised, millel polnud enam mingit aktuaalsust, nii ka seekord: esiteks tuli “The Texas Chainsaw Massacre” 2 nimelisest teosest mitte õudukas, vaid arusaamatul põhjusel komöödia ning teiseks valmis see 1986. Nii et 4,5 miljonit dollarit hiljem teeniti ainult 8 miljonit tagasi. Skandaal filmi ümber oli suur ning see keelati ära näiteks Singapuris, Austraalias ja Lääne-Saksamaal. Produktsioon oli raske olnud, näiteks Ameerika Filmiassotsiatsioon (MPAA) ei tahtnud teosele anda muud kui X-reitingut, mis on põhimõtteliselt olnud ajalooliselt reserveeritud pornofilmidele, mistõttu lasti see kinodesse ilma ametliku reitinguta.

Raha lõhn, nagu muuseas ehk läheb...

Aga 8 miljonit on 8 miljonit. Hooper ei viitsinud enam asjaga tegeleda, aga tundnud raha lõhna, tuli kokku grupp kolmandajärgulisi filmiinimesi ning nii tulistati 1990. aastal välja kolmas osa “Leatherface: The Texas Chainsaw Massacre” III.

Muuseas, see on üks varasemaid rolle **Viggo Mortensenil**, kellel peavoolu jõudmiseks jäi veel üle kümnendi, sest “Sõrmuste isanda” filme veel polnud ja **Peter Jacksoni** oli alles 29 (kuigi tasub mainimist, et Jackson oli üks režissööril kandidaatidest küll).

Kolmanda osa eelarvega on segadus, aga natuke alla kuue miljoni ikkagi teeniti – iseenesest tagasihoidlik summa, arvesse võttes, et tegijail oli taas vaja taidla MPAA-ga, kes tahtis ka kolmandale

osale pornoreitingut anda – ning lõpptulemus ikkagi keelati ära näiteks Ühendkuningriigis.

Kim Henkel, kes oli esimese osa tegemise juures olnud, mõtles, et proovib natuke kätt ning keevitas kokku filmi “The Return of the Texas Chainsaw Massacre”, mis avalikkuse ette ilmus 1995, peaosas jumala tundmatud 26-aastased **Renée Zellweger** ja **Matthew McConaughey**, ning tehtud sisuliselt ilma eelarveta (600 000 dollarit oli naljakalt pisike summa Hollywoodi mõistes juba siis). Tulemus oli ikkagi toataalne häving – niigi olematust eelarvest teeniti tagasi vaid natuke alla kolmandiku. Ja pole ka imestada – kuidagi on filmi loosse segatud illuminaadid ja tont teab kes veel. Ühesõnaga, täielik segapuder, mis üritab enda üle nalja visata, aga nali ei tule välja.

Kui hästi töötas tagasimine?

Seega, seeria pandi pausile – saadi aru, et edasi pole enam kuskile minna, nii et tuleb minna tagasi. Keegi ei julgenud teemat näppida, kuni kuskilt maailma kõiksusest laekus **Michael Bay** ja ütles, et teeb esimese osa uusversiooni. Ta haaras kaenlase kõigi lemmiku, erusõjaväelase näitleja **R. Lee Ermey**, kes on end kinoajalukku kirjutanud unustamatu rolliga “Full Metal Jacketis” (1987), ning 21-aastase **Jessica Biel**i, kes nullindatel mängis enam-vähem igas filmis. “The Texas Chainsaw Massacre” jõudis kinodesse 2003 ning kuigi kriitikud pommitasid selle täiesti maapõhja, saadi üheksamiljonilisest investeeringust ikka üle saja tagasi.

See tähendab, et lootust oli ja toode oli kuskilt leidnud uued vaatavad. Siiski ei juletud looga edasi minna – mindi taas hoopis tagasi ja 2006 lasti publikul näha asjandust nimega “The Texas Chainsaw Massacre: The Beginning”, mis näitab Leatherface'i saamislugu vahetult enne viimase ilmasõja algust kuskil Texase kapakohilas ning mille produtsentide hulgas on lisaks Bayle ka **Kim Henkel** ja **Tobe Hooper**.

Ermey võeti ka kaasa, nagu ka umbes kõikidest Ameerika krimisarjadest läbiviikunud **Lee Tergesen**, aga lõpptulemus eriti kellelegi ei meeldinud ning kuigi jääd i mitmekordselt plussi, ei mäleta toda osa suurt keegi. Seega, tagasimine ei töötanud ikkagi nii hästi.

Nagu mootorsaag, millel karburaator ei tööta

Eelmise kümnendi alguses oli mäletatavasti 3D huljus ning ka mootorsaemõrvad läksid moega kaasa 2013. aasta tükiga “Texas Chainsaw 3D”. Kuigi oma urust oli välja meelitatud esimeses osas osalenud Gunnar Hansen, ei saanud üldsus väga aru, kuidas see ülejäänud seeria või originaaliga seotud on.

Sellest tulenevalt oli järgmine film jälle ajaskaalal tagasimine, mis pidi mikrokosmost täiendama ning “Leatherface” linastus 2017. Too oli täielik katastroof, teenides poolteist miljonit eurot. Ehk restardi restart ei õnnestunud kohe sugugi. Algselt oli plaan teha kokku viis filmi, aga sinnapaika see jäigi. Õigused aegusid, kuni kuidagi sai need kätte Netflix. Ajastatusega pandi aga traagiliselt puusse ning kuigi lõpuks oli seerias näha mingit progressi või mõttetööd – tegevus toimub nimelt tänapäeval –, siis mäletame küll, mis 2020 juhtus. Kõigele lisaks olid surnud nii Gunnar Hansen kui ka esimese osa naispeasatäitja Marilyn Burns.

2022 “The Texas Chainsaw Massacre” debüteeris ning lendas kohe Netflix'i üleilmses tabelis teisele kohale – kinodes seda ei näidatudki. Sellest hoolimata peetakse viimast osa nõrgaks, peamiselt viidatakse sellele, et õudukast on saanud mingi veider komöödiaseeria, kus tervik on täielikult arusaamatu salat.

Salat või mitte ning arusaamatu ja vigane või mitte, aga inimesed siiski kulutavad oma aega, raha ja viitsimist, et Texase mootorsaemõrvu vaadata. Juba 50 aastat. Äkki tuleb veel 50? Ei tea, seda peab meie lastelastelt küsima. ✕

KEEL JA KIRJANDUS 1-2/2024

Keele ja Kirjanduse viimane topeltnumber on pühendatud kirjanduslikule dekadentsile. Sissejuhatuses tuletavad **Mirjam Hinrikus** ja **Jaan Undusk** meelde, et dekadentsi tähendusvälja ei kuulu mitte ainuüksi langus, allakäik, haigus ja surm, vaid ka muutumine, teisenemine, taassünd ja elu. Nii on dekadentlik esteetika tungiline, täis kontraste ja lahendamata ambivalentsust. Täpsemalt saab numbrist teada, kuidas jõudis dekadentlik Euroopa kirjandus sajanditagusesse Eestisse ja kuidas seda siin vastu võeti: **Daniele Monticelli** kirjutab itaallase **Gabriele D'Annunzio** ja **Kaia Sisask** prantslase **Guy de Maupassanti** tõlkimisest XX sajandi alguses. Mõtestatakse Eesti esidekadendiks peetud **Jaan Oksa** loomingut - **Leo Luks** teeb seda **Friedrich Nietzsche**, **Kristjan Haljak** **Julia Kristeva** abil. Koostaja **Mirjam Hinrikus** koos **Merlin Kirikaliga** eritleb **Nietzsche** ja **Henri Bergsoni** elufilosoofia mõjusid **A. H. Tammsaare** ja **Johannes Semperi** varases proosas. **Aare Pilv** küsib, kuidas lepitasi **Johannes Barbarus** ja **Johannes Semper** oma vaadetes dekadentismi ja vasakpoolsuse. **Rebekka Lotman** vaatleb dekadentsi mõju eesti sonetitraditsioonile. **Tanel Lepsoo** kõrvutab **Oscar Wilde'i** “Salomé” vastuvõttu Prantsusmaal ja Eestis. Lõpetuseks näitab **Märt Väljataga**, et dekadentsimeeleolud olid olulisel kohal ka stagnaegses eesti kultuuris.

SAHTLIST NOPITUD EILNE PÄEV UUES KUUES: VAT-is tehakse noortekat? Jälle **Lutz Hübnerit**? Jälle mingit kooliteemat? Ei ja jah ja ei. Tehakse lavastust "Raev", mida tasub vaadata nii teismelistel, lapsevanematel, haridustöötajatel kui ka lihtsalt inimestel, kellel vahel läheb silme eest mustaks - eriti siis, kui nende ümber lokkab ebaõiglus ja hoolimatus. Kaks kolleegi, **Aare Toikka** ja **Mihkel Seeder**, kes peaaegu kümne aasta eest selle näidendi koos "avastasid", on selle just praegu taas sahtlist välja noppinud. Miks? Järgneb intensiivne kirjavahetus.

Raev: kultuurne kahekõne

Hea Aare,

mulle meeldib mõelda, et käimasolevatele sõdadele ja süvenevale keskkonnakriisile vaatamata pole maailm veel kunagi olnud nii stabiilne ja turvaline kui täna. Haridus ja heaolu muudavad inimlooma paratamatult taltsaks.

Sina aga teed praegu loo raevust. Noore inimese raevust. Pedagoogi vihapurskest. Näidendit ma olen lugenud (nojah, ma isegi tõlkisin selle saksa keelest) ja seetõttu saan aru, kuhu autoriduo oma looga rihib: "Raev" on lugu vihast kui vastureaktsioonist lootusetusele ja vangistusetundele. Loo mõlemad tegelased tunnevad, et on pandud ühiskonna poolt seisu ette. Raevuhoog aga lahendab vähe - pigem just tekitab probleeme juurde. Samas... ma mõistan seda kihku küll. Vägisi jääb mulje, et vahel kohe peab saama väga-väga vihaseks.

Kuidas hindad sina raevu mägesidliigutavat potentsiaali? Kuidas viha enda elus rakendad?

Tervisi!
Seeder

Aitäh, Mihkel,

et kisud mind miskile mõtterännakule.

Ma muidugi tean, et me elame parimas võimalikus maailmas ja tean ka seda, et see maailm on illusoorne. Sama illusoorne kui püsiv olevik, sest see ei püsi ju - juba jälle vilksas "praegu" mööda, aga näe, bittide kujul jäi kadunud hetke mõttekatke pilve. Ja sõjad on alati käinud (praegu käib suur sõda lihtsalt me oma majas ja naaberkorterites) ja me planeedi elukeskkond on olnud aastamiljonite vältel pidevas muutumises. Carlo Rovelli arvab, et jäävust ei olegi, on protsess. Muidugi, me elame kõige kiuste üsna hästi, ent see ei tee õnnelikuks. Ka taltsas olemine ei tee õnnelikuks. Lootus teeb õnnelikuks ja teekond, protsess.

Inimeste maailm on tundepõhine, kokkuleppeiline. Teadus ei suuda maailma seletada nii, nagu tundepõhine inimene tahaks. Teadus seletab maailma mõistuspäraselt, aga inimene elab igapäevaselt tunde lähtuvalt. Selline inimene tahab absoluutset tõde, aga seda ei ole. Vaid mängus on see võimalik.

Loo pealkiri on "Raev", kuid lugu pole raevupurskest. Lugu on ikkagi kahe inimese kokkusaamise võimalusest ja ma mõtlen seda kokkusaamist kui inimlikku vastastikust arusaamist, teises inimeses endasamase nägemist. See on loo üdi mu meelest. Vihapurse lööb rollisuhte barjääri puruks ja siit lugu algabki.

Aga kui püüda su küsimusele vastata, siis ma ei usu, et ma oma tunnetega manipuleerimiseks võimeline olen. Ma proovin enamasti ikka näitemängude tegelaskujude tundeskeeme punuda, peast lavastaja, nagu ma olen. Aga muidugi ma vihastan ja tihtipeale ikka enda peale ka. Lavastajana ütlen aga nii, et ega mul proovisaalis küll isiklikke tundeid ei ole, proovisaalis tegutsev lavastaja Toikka on roll ja tedagi ma proovin ikka kõrvalt vaadata, nagu tegelaskujusid ja neid kehastama valmistuvaid näitlejaidki.

Tumedad tunded mingi energia allikana pole kuigi konstruktiivne lahendus, pigem ajutine mürgine surrogaat, mida peaks proovima vältida. Aga raevukaid karjeid kaigub hetkel ümber ilmatera erinevates kõlakodades. Ma pean ennast ikka kantiaaniks ja loodan sellekohaselt käituda, kuigi äärmusolukordade käitumismustreid endalgi eeldada ei saa. See kõik, et "vaat mina teeksin nii...", see on tühikargamine, sest küll siis elu näitab, mis mees või naine sa oled.

FOTO: REBECA ROSALIE PARBUS

Mul on võimalus uurida äärmusolukordi proovisaali turvas ja see on üsna kena võimalus. "Raevu" loos esitatud olukorrad on äärmuslikud ja mulle huvitavad.

oleme oma klient-klienditeenindaja-filosoofiaga liiga kaugele läinud?

Austusega

Seeder

Ole terve
Aare

Hea Aare,

ookei... midagi sain aru, midagi mitte.

Aga peamiselt sain aru sellest, et laias laastus oled sa minuga päri. Ja see loeb.

Ma arvan, et meie mõtete erinevus ei seisne maailmavaadetes, vaid hoopis vaatepunktis eneses. Sina vaatled seda küsimust suurel, igavikulisel skaalal; mina räägin väga väiksest ühikust. Sellest subtiilsest tasandist, kus üks suvaline mees ühes suvalise autopesula järjekorras ühele suvalisele vaheletrüggijale puhtalt tundelahvatuses pasunasse sõidab ja mille peale üsna arvestatav osa kaaskodanikest hõiskab, et tubli, lõpuks ometi näitasid tollile koha kätte - see vihapurse oli õigustatud, sest "sellised" teisisi ei õpigi! Aga pidi ju olema nii, et targem annab järele? Või ikkagi mitte?

See näidend on raevu teema sidunud õpetaja elukutsega. Minu arust saavad autorid suurepäraselt hakkama moraalselt ja psühholoogiliselt ambivalentse loo jutustamisega ilma pooli valimata. Pedagoog selles loos pole ei ohver ega rõhuja, sama lugu koolipoisiga. Samuti ei eksisteeri mingi nähtamatu kurjus, mis neid kaht tegelast oma külmade sõrmedega pitsitab. Elu lihtsalt vahel tundub ebaõiglane - ole sa ükskõik kui haritud, rikas või heasüdamlik.

Ja samas, õpetajatega on vaja empatiseerida. See pole lihtsalt töö. Kõlaga see tüütu klišeena, kuid õpetajad päriselt kasvatavad meie tulevase põlvkondi. "Raevus" võtab õpetaja endale suhteliselt hullumeelse missiooni teha üle käte läinud kutist inimene. Kuigi, jah, tema meetodid on pehmelt öeldes ebatavalised. Äkki laheneks palju probleeme, kui õpetajatel päriselt lubatakse pisut rohkem piire kombata, noori proovile panna? Äkki

Härra Seeder,

nojah, enesevalitsus ja eneseväärikus ja need teised sõnad, eks ole. Elu ju ikka üllatab, sest lootus ei täitu, tahtmine ei lähe läbi, ootamatu vaatenurk lööb jalad alt jne. Aga minagi olen seda meelt, et endale liiga teha ma ei lase ja vahel on valu vältimatu. Agressioon on ikka inimloomuse osa ja ellujäämise instrument. Mind huvitab "Raevu" puhul hoopis see, kui palju on agressiooni õpetaja heasoovlikkuses, kui palju on agressiooni õpilase allumises õpetaja nõudmistele. Vaimsel survele ja vaimsel valul on oluliselt võimsam vägi kui mistahes füüsilisel kannatusel.

Õpetaja võitlus iseendaga on mulle huvitav ja see, kuidas ta oma madalad tunded ära võidab ja teeb õpilase suuremeelse pakkumise. Aga seegi tegu on ambivalentne, sest pakkumises on tugevasti sees õpetaja omakasu. Samuti on huvitav, kuidas õpilane kannatab, kuidas ta enesemääramise nimel heitleb ja ihkab surve alt vabaks saada. Ta on ju tegelikult noor tahtejuline kuju. Need kaks erinevad teineteisest elukogemuses, nad on eri soost, neil on erinev taustsüsteem, sest noore naisõpetaja esimene töökoht oli ikkagi eliitkool, kuid noormees on tavalises põhikoolis ja tal on õnnestunud korra istuma jääda. Aga nii õpetaja kui õpilane on tajunud lüüasaamist ja seekord võitlevad nad justkui elu eest.

Aga mis päriselt haridusmaastikul toimub nii Eestis kui Saksamaal, seda tunned sina, Mihkel, palju paremini kui mina, sest oled osalenud kõiksugu haridusprotsessides. Eesti ja saksa haridussüsteemid on küll piisavalt erinevad, aga see saksa näidend on praegu siin Eestimaal kuidagi väga hästi ajas, see on isegi kummaline.

Ole terve
Aare

Äkki laheneks palju probleeme, kui õpetajatel päriselt lubatakse pisut rohkem piire kombata, noori proovile panna?

Ahoi, Toikka,

on tõesti veider, kui hästi üks spetsiifiline saksa lugu aastast 2007 tänasesse Eestisse passib.

Saksa koolisüsteem on pikka aega vaevunud n-ö elitaarsusprobleemiga. Nimelt jagatakse Saksamaal õpilased pärast 5. klassi kolme eri kooliharusse: üks mõeldud tulevasele lihtsale tööjõule, teine oskustöölisele, kolmas sillutab tee ülikooli. Mingis mõttes otsustatakse lapse saatus juba 10–11-aastaselt, sest hiljem on nende harude vahel liikumine keeruline. See võimendab möödapääsmatult ühiskondlikku kihistumist, mis on ka käesoleva näidendi taustsüsteemiks. Nagu kirjutasid, töötas noor pedagoog esmalt kõige tugevamas harus, kuid on nüüd sattunud nõrgimasse. Need on justkui kaks eri reaalsust, kuid õpetaja küsib endalt, et kas tema peaks siis noortesse kuidagi erinevalt suhtuma? Kas tal on õigust näiliselt lootusetuile lihtsalt käega lüüa?

Muide, Saksamaal toimub juba mõnda aega protsess, mille käigus liukatakse need kolm haru ühte kooli ehk siis tekib Eestis nii tavaline üldhariduskool, kus paralleelklassidel võivad olla küll erinevad fookused, kuid eri taustade ja oskustega noored õpivad siiski samas hoones.

Samas pole elitaarsus võõras teema ka eesti haridusmaastikul. Nii riigieksamite tulemused kui ka alles hiljuti avaldatud ja palju pahandust tekitanud õpilaste vanemate jõukuse pingerida tõestavad ilmekalt, et rikkad, edukad ja targad koonduvad ikkagi millegipärast kindlatesse koolidesse. Ressursse on vähe ja seetõttu on paratamatu pragmaatiline küsimus, et kas peaksime suunama parimad õpetajad parimaid noori harima või on ikkagi tähtsam mahajääjad artitmeetilisele keskmisele järele aidata?

Eks sellepärast see näidend meile pärast kõiki neid aastaid jälle silma jäigi: see lugu on ühtaegu universaalne ja äärmiselt kaasaegne. Kõige küünilisemad hääled hoiatavad juba mõnda aega, et kui niimoodi edasi läheb, siis kukub kogu eesti haridussüsteem kokku (ja see on ju alles esimene doominokivi). “Raevu” peategelased tajuvad seda võimalikku ahelreaktsiooni – kes ohu, kes paratamatusena. Lootust ei tohi aga kaotada. Idealism, nagu ka naiivsus, ei tohi surra. Mitte üheski eluvaldkonnas. Need kaks tegelast peavad oma pisikesi, personaalseid võitlusi, ent nendel asjadel on päriselt kaalu, need lähevad mulle kohutavalt korda.

Jaa, Toikka, olen sinuga päri, et “Raev” kätkeb endas mitmeid suuri teemasid, kuid seda lugu veab ikkagi sündmustik ise, mitte filosoofia. Seda lugu veab põnevuselement.

**Austusega
Seeder**

Mihkel,

aga see ongi ju Hübneri stiil. See on tema talent.

VAT-i kavas on olnud ka tema lugu “Müller peab lahkuma!”, milles käsitleti õpetaja, lapsevanemate ja õpilaste suhteid, ootusi, unistusi ja pettumusi. “Raevu” kirjutas ta oma pedagoogist abikaasaga ja siin on fookuse alla just õpilase ja õpetaja suhe. Lapsevanemad ja nende arrogantne ootus, et tehke mu lapsest inimene – see on justkui foonil, aga samas ka väga mõjuvõimas tegur. Näidendis “Raev” avatakse noore õpetaja maailm, sest see õpetaja, kes meie ette astub, on just nimelt idealist, tal on kire oma tööd teha, kuigi selja taga on läbipõlemine eelmises töökohas. Õpetaja enesekehtestamine on siin teemana tugevalt esil ja meie kangelane otsustab teha seda ohverduste hinnaga. See võitlus on kaasaegselt väärt.

**Ole terve
Aare x**

See näidend on raevu teema sidunud õpetaja elukutsega. Elu lihtsalt vahel tundub ebaõiglane – ole sa ükskõik kui haritud, rikas või heasüdamlik.

Veebruaris esietendub Eesti Noorsooteatris **Mari-Liis Lille** lavastus “Tistou, roheliste sõrmedega poiss”, mis põhineb **Maurice Druoni** samanimelisel lasteraamatul. See on lugu poisist, kes esitab küsimusi, mida täiskasvanud enam küsida ei oska või lihtsalt ei julge. Dramatiseeringu on loonud **Priit Põldma**. Uurisime muu seas Mari-Liisilt, miks on just praegu õige aeg see lugu teatrilavale tuua ning miks on osad küsimused ebamugavamad kui teised. Küsisid **Helena Läks** ja **Sirlen Rekkor**.

Mari-Liis Lille: püüan vaadata rohkem oma sisemise lapse silmadega

Jaak Allik on kirjutanud Sirbis, et sinu osalised loodud lavastused on nagu leksikon meie ühiskonnas eksisteerivatest probleemidest ja muredest. Ka Eesti Noorsooteatris oled varem lavastanud lähisuhtevägivallast kõneleva “Teises toas”, mille autoreiks olete koos Priit Põldmaga. Kuidas valid teemasid, mida teatrilaval käsitleda?

Ma valin teemasid selle järgi, mille pärast mul endal hetkel süda kõige rohkem valutab. Eks neid teemasid ole muidugi rohkem kui need, millest teatrilavastused sünnivad, ja kindlasti ei ole teatrilavastus ainus või vahel isegi mitte parim vorm, kuidas südames olevaid teemasid käsitleda, aga vahel juhtub, et mingi teema hakkab võtma just teatrilavastuse kuju ja siis olen lasknud sellel sündida.

Mis sind Maurice Druoni romaani “Tistou, roheliste sõrmedega poiss” juures köitis? Kust tuli

idee see lugu lavale tuua?

See romaan on üks minu lapsepõlve lemmikraamatuid ja mäletan seda lumma, mida esmakordne lugemine tekitas – olin nii rõõmus, et Tistou esitas sarnaseid küsimusi, mis mul olid oma lühikesee elu jooksul tekkinud ja leidis neile isegi teataval määral vastuseid (Miks kõik haiged ei saa terveks? Miks me paneme inimesi vangi? Miks inimesed sõdivad? jne.), et see maailm, kus Tistou toimetas, oli nii kurb ja helge ühekorraga, et raamatu lõpus oli suur saladus, mida mõistatasin päevi ja mingis mõttes mõistatan siamaani.

Lugesin millalgi seda raamatut ette ka oma lastele ja mõlemad kuulasid huviga. Ning pärast sõja algust Ukrainas olen mõtisklenud (nagu ilmselt paljud lapsevanemad), kuidas rääkida lastega sellest ärevast maailmast, kus me elame nii, et ei lõikaks neid sellest välja, aga ei külvaks ka ärevust juurde. Ja siis meenus mulle uuesti “Tistou”...

VAT Teatri lavastus:

RAEV

Õpetaja ja õpilase lugu

x Autorid: Lutz Hübner ja Sarah Nemitz (Saksamaa)

x Tõlkija: Mihkel Seeder

x Lavastaja: Aare Toikka

x Kunstnik: Illimar Vihmar

x Helilooja: Markus Robam

x Valguskunstnikud: Villu Liivla ja Sander Põllu

x Osades: Liisa Pulk ja Miika Pihlak

x Esietendus: 19. märtsil 2024 Sakala 3 teatrimaja Suures saalis

Lavastus on mõeldud vaatajale alates 7. eluaastast. Kas lastele ja täiskasvanutele lavastamine erinevad sinu jaoks kuigivõrd?

Ma ei ole kunagi varem lastele lavastanud, nii et ilmselt on õigem teha järeldusi selle kohta pärast esietendust, aga siiani oluliselt ei erine – oluline on aru saada, milleks me seda lugu teeme, millised on konkreetsete tegelaste sisetimed, mis on stseenis kõige olulisem jne. Vahel küll peatun, et mõelda, kuidas 7-aastane vaataja ühte või teist stseeni mõistab või mida oma elukogemusega sellest üles nopib ja püüan vaadata rohkem oma sisemise lapse silmadega.

Lavastuse nimegelane esitab ümbritseva maailma toimimise kohta palju küsimusi, näiteks: kui me teame, et sõjas võib kaotada kõik, siis miks me ikkagi sõdime? Millised on need küsimused, mis on sinu enda jaoks praegu kõige rohkem esil?

Eks tänases päevas see küsimus ju ongi – kui me teame, et sõjas võib kaotada kõik, siis miks me ikkagi sõdime? Miks inimesed 21. sajandil endiselt arvavad, et teise inimese pihta tulistamine on sobiv vahend oma eesmärkide saavutamiseks?

Sealt edasi küsimus ka meile, kes me sõdu ei algata – selge see, et praegu on geopoliitiline seis selline, et meil ei ole muud varianti, kui suurendada oma kaitsekulutusi ja hankida rohkem relvi ning laskemoona, aga kas kunagi tuleb veel päev, mil me arutame selle üle, et tegelikult on sõja pidamine ebahumaanne ja võibolla ei peaks oleme meie siht selles suunas, et kaitsekulutusi igavesti võimalikult palju kasvatada, vaid ikkagi selles suunas, et me saaksime elada maailmas, kus inimestel on võimalikult vähe relvi? Idealistlik, ma tean. Aga ilma ideaalideta ka ei saa.

Lastele meeldib väga miks-küsimus, läbi selle üritavad nad maailmast aru saada. Kohati tundub, et “miks?” vihastab täiskasvanuid, sest see seab kehtivad süsteemid ja mängureeglid kahtluse alla. Miks on “miks?” nii keeruline (või isegi õelda, et laetud) küsimus?

Miks-küsimus on täiskasvanutele keeruline seetõttu, et neil ei ole ammdavastuseid. Ja teadmatust on hirmutav tunne. Need on sageli küsimused, mille paljud täiskasvanud on enda jaoks kenasti kuhugi teadvuse tagumistesse soppidesse “ära pakkinud”, et nendega igapäevaselt mitte tegeleda. Et saaks rahulikult elada oma igapäevaelu.

Meie lavastuses on üks selline tegelane näiteks Tistou isa, kes ajab oma igapäevast äri ning tagab sellega oma perele ja linnale hea elu, aga ei küsi liiga palju miks-küsimusi, sest need on tihtipeale küsimused, mis äratavad südame-tunnistusepiinu. Mis valdkonnaga isa tegeleb ja millise hinnaga nende hea elu tuleb – selle ma jätkaks juba teatrivaatajatele üllatuseks.

Tistou avastab oma ande tänu Valgevuntsile. Paljud kunstivaldkonnas tegutsevad inimesed viitavad oma noorusele tagasi vaadates kellelegi, kes on nende annet märganud ja seda toetanud. Kes oli sinu suurim tugi loometeed alustades? Milline on hea “meister”?

Ma olen väga tänulik kõikidele oma õpetajatele, kellega ma olen oma pikal kooliteel kokku puutunud. Aga kui rääkida eraldi minu teest teatri juurde, siis selles on olnud oluline roll minu kirjandusõpetajal **Tiina Veismannil**, kelle julgustamisel me juba põhikoolis tegime trammis luulekava **Juhan Viidingu** luulest ja lavastamise kooli raamatukogus **Tšehhovit**. Ja edasi gümnaasiumi ajal kindlasti **Maria Petersonil** ja **Lembit Petersonil**, kes näitasid, kuidas kunst võib sündida mitte ainult läbi valu, vaid ka läbi armastuse. Hea meister on see, kes julgustab sind minema kohtadesse, kus sa ei ole varem käinud, aga hoolitseb ka selle eest, et sa sealt tervena tagasi jõuad. Minu elus on olnud palju häid meistreid. ✕

¹ Jaak Allik, Armastuse muutumine ajas – Sirp 14. VIII 2020.

NOORUS PISTAB RINDA ESIMESTE KORDADEGA: Urmas Lennuk on vana ja arvab, et armastus – eriti kui see on noor! – sünnib alati ja uuesti. Niisiis, Rakvere teatris, mis ei ole eile sündinud, jõuab lavale esimestest kordadest rääkiv etendus.

Armastus keerab!

Rakvere teatri noortelavastus “Esimene armastus on revolutsioon” pole midagi enneolematut. See kõik on juba varem olnud ja tuleb jälle. Noored on läbi aegade esimeste kordadega rinda pistnud. Noorus ongi esimeste kordade aeg. Esimene sõrmelõikamine. Esimesed kubemekarvad. Esimene purjusolek. Esimene sigaret, armumine, seks, tüli... Esimene viha. Ja miks mitte ka esimene surm. Hirmus oleks pigem see, kui noored oma esimestest kordadest vabatahtlikult loobuksid.

Inimest peab uskuma

Juba **Tammsaare** ütles, et inimest peab uskuma, inimest peab armastama, aga nii kaugele ei suutnud klassik veel ette mõelda, mis saab siis, kui armastus ületab liikidevahelisi piire. Austraaliast

pärit, leedu nimega **Rita Kalnejais** ei ole värve kokku hoidnud, et peegeldada noore inimese (või rebase) arengulugu. Laste kasvatamine on niikui-nii keeruline nagu tuumafüüsika. Kuidas õpetada oma järglasi murdma või tülinorijale kohta kätte näitama, kui sa üksikema või -isana parajasti just aasta lapsevanema tiitlile ei kandideeri? See on sama peen kunst nagu kuristiku serval seotud silmadega koolibussi juhtida.

Basti pole iseenesest millegi poolest eriline poiss. Aga ta on noor ja tal on süda. Noorte poiste südamed on tulvil usaldust ja usku elu ees, mis neid avatud uksega ootab. Koolis ei lähe tal kõige paremini, sest tema ema on hullarisse viidud ja kingad juba väikesed, aga tossudega koolimineku puhul jäetakse pärast tunde. Peale selle ülitseb koolis mölakas.

Rdeča on rebasetüdruk, kes on just saanud merisealt kirbud ja pidanud murdma oma esimese muti, keda ta humaansetel kaalutlustel siiski maha ei

Rita Kalnejais

Rita Kalnejais, Austraalia näitekirjanik ja stsenaarist, elab ja töötab viimased kümme aastat Londonis. Lõpetanud 2001. aastal Melbourne'i ülikooli juurde kuuluva Victorian College of Artsi, oli ta kõigepealt tegev näitlejana mitmes Austraalia teatris. Lauri Saaberi tutvustus.

Tema esimene näidend “B.C.” (“eKr”) valmis 2009. aastal. See toob teatritraditsioonis pika ajaloo miraakliid ja müsteeriumid tänapäeva tööliklassi bussipeatuste ja iseteenindussööklate maailma: kristlikust (ja islami) mütoloožiast lähtuv lugu laseb pühast vaimust käima peale jääda juuksurineiu Maryl, kes on sisse võetud spordipoe müüjanoorukist Josephist. Toosama musta huumori ja anarhilisuse, siira sarmi ja groteski, naturalismi ja sürreaalse mõistujutu segu, mis iseloomustab ka “Esimest armastust”,

on äratuntav juba siin. Järgnesid koos esitamiseks mõeldud lühinäidendite paar “Whistling in Bed” ja “How to Get Very Clean” (2011) ning menukas “Babyteeth” (“Piiimahabad”, 2012). Viimane jutustab vähki põdeva jõukast perekonnast 16-aastase tüdruku armumisest 23-aastasest tänavanarkomaanist noormehesse, suudab aga imekombel vältida sedasorti süžeede tüüpilist imalust, jättes ilustamata, tundliku ja loomuliku mulje. 2020. aastal valminud ekraniseering, mille stsenaarist

oli autor ise, pääses Veneetsia filmifestivali võistlusprogrammi. “Esimene armastus on revolutsioon” (“First Love is the Revolution”, 2015) paigutub lisaks noorteloole üsna selgelt postmodernse kirjanduse alla. Tavapärase noortekaga võrreldes enam kihte sisaldav täiskasvanulik muinasjutt vaatleb meie suhet nii loodusega kui ka meist erineva, võõraga – ning eks ole 21. sajandi linnainimese jaoks looduskultuur muutunud millekski põhimõtteliselt erinevaks, võõraks ja võõristust tekitavaks.

See arvukate intertekstuaalsete mängudega näidend on ennekõike veel üks “Romeo ja Julia” tõmmis, kus kaks vaenujalal perekonda on pärit loomariigi eri pooltelt – üks on inimene omlodud tsivilisatsioonis ja teine kehastab metsikut loodust, mis elupaikade vähenemisel on hakanud samuti linna kolima. See tahk võimaldab sel toimida ühtlasi metafoorina immigratsiooni ja multikultuursuse teemadel. Kalnejaisi seni viimane teatritekst kannab pealkirja “This Beautiful Future” (“See imekaunis

tulevik”, 2017) ja räägib kahe teismelise – peegliselise vaatamist vältiva Saksas sõdurpoisi ja kõikjal peegeldusi otsiva Prantsuse tütarlapse – õisest kohtumisest okupeeritud Prantsusmaal Teise maailmasõja laastamistöö lõpupoole.

Nii “Esimese armastuse” kui ka “Selle imekauni tuleviku” edu paljudes riikides annab märku autori oskusest käsitleda näiliselt lihtsa sündmuse kaudu keerukaid ja maailmas paraku (esmakordselt või taas) järjest põletavamaks muutuvaid teemasid.

FOTO: HELEN SOLOVJEV

jõuavadki näidendi tegelased äratundmisele, et elu on ülekohtune ja tegelikult ei hooli täiskasvanud põrmugi sellest, kas noored õnnelikud on. Samamoodi nagu rebastele on ohtlik taltsutamine, kujutab inimlastele ohtu, kui nad kellegi taltsutavad. Iga siiras naeratus, mille noored omavahel vahetavad, saab täiskasvanute poolt säärase hukkamõistu osaliseks, et kui hukkamõist võiks tappa, poleks maakeral enam ainsatki elavat hinge.

Ja ikkagi! Kuigi me teame, kuidas oleks õige, tekib meis ka täiskasvanutena trots ühe ja jumaliku "õige" vastu. Me tormame oma vaimsetele barrikaadidele ja võitleme Exceli tabelitega, sest neis puudub inimlikkus. Me laseme end hirmutada tehisintellektil või norime temaga tüli, sest ta suudab inimestest kiiremini jõuda ratsionaalsete lahenditeni, aga see hirmutab meid. Me valime parlamenti saadikuid, kes lubavad meile lunastust ja igavest õndsust, aga rakendavad võimule pääsedes meid kohe maksuvankri ette. Kust me siis võtame täiskasvanutena õiguse määrata noorte saatuseid ja pista neile pihku punaseks võõbatud käsulauad, kuigi meie rüü on plekiline nagu mädanend melon?

Kui noorte protest õitsele lööb

Sellest kõigest lähtuvalt ei saagi olla üht ja õiget kasvatusmudelit, et noortest kasvaksid just sellised šablooni järgi välja lõigatud musterinimesed/-rebased, nagu me ihkame. Iseasi oleks muidugi kasutada äraspidist vahendit ja rünnata noori õpitud abituse õpetamisega.

Kui noorte protest kõige selle vastu, mis me täiskasvanutena neile peale surume, õitsele lööb, siis oleks kaval sundida neile peale saamatust. Siduda nende eest kingapaelu, et neis tähtsaks soov seda ise teha. Õppida nende eest pähe kõik keerulised matemaatika valemid, et neis tähtsaks hirm millestki ilma jääda. Samuti määrada neile keelatud armastust leivale ning kallata piima asemel hommikuhelvestele, et neis tähtsaks ohutunne – miks põrgu päralt me seda neile peale surume?

Jõudmine lõppjaama

"Esimene armastus on revolutsioon" äraspidisele pealekäimisele ega abituse õpetamisele ei tugine ja nii liigub keelatud armastuslugu oma vääramatü lõpuni kindlalt nagu Elroni rong Narvast Tallinnasse. Ta võib küll ülerahvastatud olla või takerduda jaamadesse, aga päeva lõpuks jõuab ta alati depoosse tagasi.

Nii jõuavad lõppjaama ka "Esimese armastuse" tegelased. Kui noored ei sobitu täiskasvanute ideaalsetesse maailma, siis on lahenduseks parem, uuem ja ilusam ilm. Mitte küll täiskasvanute jaoks, aga noorte endi jaoks kindlasti. Just sellepärast on Rita Kalnejaisi näitemäng universaalne. Elu ja revolutsioon lähevad alati edasi ja armastus keerab alati kõik perse. Meeldib see meile või mitte. ✘

mata, sest mutirajaka süda ei lakka murdmisele vaatamata löömast. Aga Rdeča emal on kindel veendumus, et nemad matavad oma surnud maha. Kui lisada siia naabrinaisega tiiba ripsutat isa ja mõlakast koer, ongi intriig esimeseks armastuseks valmis.

Igihaljas Romeo ja Julia lugu keskendus samuti keelatud armastusele. Aga keeld on noore inimese armastusele sama hea kui kassile palderjan või eestlasele Euroopa. Pruugib vaid noorele öelda, et kuulaku ta ikkagi vanemaid inimesi, sest küll nemad juba teavad, mis on õige, kui noored keeravad oma südame jalgrattalenksu kohe keelatud teetsale ja kihutavad sajaga võssa, mis on täis nõgeseid ja ohte, ning lõpetavad kraavis, süda kaheksasse sõidetud. Ja siis täiskasvanud kekslevad õnnelikult jalalt jalale ning parastavad – ma ju ütlesin!

Iga noor inimene teab, et...

Austraalia autori armastusloos pööratakse aga vint veel sellegagi üle, et ohtlik armastus, mis niikuinii kõik perse keerab, muutub seda vastupandamatumaks, mida rohkem tema vastu võideldakse.

Iga noor inimene teab, et väljakutsed on võitlus. Kui sa midagi oma noorest südamest ikka väga tahad, siis tuleb selleks lahingut lüüa. Nõnda

✘ Rita Kalnejais "Esimene armastus on revolutsioon"

✘ **Lavastaja:** Margo Teder

✘ **Osades:** Jaune Kimmel, Rainer Elhi, Tiina Mälberg, Margus Grosnõi, Märten Matsu, Loviise Kapper (külalisenä)

✘ **Tõlkinud:** Lauri Saaber

✘ **Esietendus** Rakvere teatris 15. veebruaril 2024

07. – 20.06 suvelavastus

07.06 / 08.06 / 11.06 / 12.06 / 13.06 / 15.06 / 16.06 / 18.06 / 19.06 / 20.06

veneteater.ee / piletilevi.ee

DISKUSSION RAHA PÄRITOLU TEEMADEL: Taavi Hark näitab lugejaile ümarlauda, mis on ikka veel ümmargune. Aga tegelikult annab võimalusi nuputada, mil moel kultuur üldse eksisteerida saab – arvestades seda, et erakapital võib olla suurem kui “riigi” oma.

Küsimise kaunis kunst ehk erarahast muusikas

Eesti Filharmoonia Kammerkoor algatas aasta hoogsaks alguseks avaliku arutelu, avardamaks arusaamu kultuuri ja eratevõtluse koostööst rahastamise asjus.

Vestlusringi inimesed

Põnev mõttevahetus “Ühismõtlemine – erasektori ja kultuurivaldkonna tulevikumudelid” toimus 17. jaanuaril Toompuiesteel kammerkoori koduses proovisaalis. Vestlusringis arutlesid kultuuriminister **Heidy Purga**, ettevõtja ning strateegianõustaja **Birgit Linnamäe**, Alexela juhatuse esimees **Marti Hääl**, Nordneti juht **Madis Laansalu**, SA Kultuuripartnerlus juhataja **Meelis Kubits** ning SA Eesti Filharmoonia Kammerkoori juhatuse liige **Esper Linnamägi**, pinevat arutelu ohjas **Urmas Vaino**.

Vestlusringi keskme moodustasid vältimatud küsimused. Kuidas tagada professionaalse muusikakultuuri jätkumine? Mil viisil aidata kaasa säärase keskkonna loomisele, mis soosiks ka eraraha senisest suuremat kaasamist? Mõtiskleti elavalt, milline küll võiks olla kultuuri rahastamise mudel ja millised sammud aitaks ideid tegelikkuses rakendada. Need küsimused pole kaugeltki uued, mõnel ehk sammalgi seljas, aga selgelt toimivate lahendusteni jõudmine viibib tähtajatult.

Aga kuidas?

Endiselt ei ole kultuuritegijate kildkonnast kusa-gile kadunud veider postsovetlik valehäbi raha asjus. Harvad ei ole mõnes pisut sotsialistlikumas sootsumis ka mürgised muiged sõna “äri-mees” või “ettevõtja” lausumisel. Erafirmade sponsori-luse peale mõtlemist võõristatakse, õieti ei osatagi neile ligineda ja vahel kardetakse sponsoreid lähedale lastes oma kunsti kaubastada. Samas on maksumaksja rahale – huvitav, millest see rahake küll võrsus kui mitte ettevõtlusest ja sellega seotud tööjõust? – üsna vilgas konkurents.

Paljud sündmused, festivalid ja muusikalised kollektiivid on alaliselt sõltuvad avalikest toetustest, sest teame hästi – väikeriigi turutingimused võimaldavad vaid erandlikel juhtudel katta piletituluga korraldamise ja turundamisega seotud kulud. Suurt varu ei ole ka pääsmete hindade kergitamise ettevaatlikus mängus, majanduslikud olud sunnivad publikut hoolega valima. Ent maksumaksja raha ümberjaotamisest sündivad riiklikud meetmed ei saa ju samuti lõpmatult paisuda, niisiis vajame ikkagi eratoetajate lahket sponsori-lust. Aga kuidas seda küll leida?

Avar silmaring ja majandus

Solistid, ansamblid ja kollektiivid võiksid püüda eratoetajatega suhteid

sõlmida arukalt läbimõeldud ning tõhusa taktika toel, ent selles vallas laiub tegelikult jahmatav oskuste ja vilumuste lünk. Teatavale abitusele ettevõtetega suhtlemisel osutasid korduvalt ka Alexela juhatuse esimees **Marti Hääl** ja Nordneti juht **Madis Laansalu**, kelle esile toodud kogemuslugudes kordusid ikka samad muustrid – sageli ei osata oma eesmärgi selgelt ja haaravalt tutvustada, kohati jäetakse tegemata ka endastmõistetav taustatöö ettevõtte kohta, mis aitaks mõtestada koostöö sihte ja suundi. Suhe jääb sõlmimata.

Lahenduseks muusikutele võiks olla koostöö professionaalse esindaja või määndžeriga, kellel on oskus ja ka tugev soov ärimaailmaga kontakte luua ning suhteid hoida. Sellised professionaalid oskavad ajapikku välja peilida sobivaid sponsoreid vastavalt stiilile, sihtgrupile ja väärtushinnangutele. Tänapäev Eestis taoliste oskustega inimeste hulk üpris napp, eriti klassikalise muusika vallas. See nappus polegi tegelikult kuigi üllatav – säärase töö nõuab lihtsalt täiesti haruldast omaduste ja teadmiste kogumit. Ühes inimeses peab koos olema sujuv suhtlemisosavus, sügavad teadmised muusikast ja kultuurist, avar silmaring majandusküsimustes ning eriline oskus diplomaatiliselt valdkondi siduda ja suhteid sõlmida.

Pole saladus, et nii imeliste oskustega inimesed kipuvad leidma rakendust hoopis mujal, kus teenitakse kultuurisektoriga võrreldes ka mitu korda ergutavamalt tasu.

Ületage sisepelgus

Kuuldud arutelu käis peaaegu refräänina läbi täpse sihtimise vajadus – laustulega kõikide võimalike sponsori-te pihta juhuslikke valanguid andes enamasti tulemuseni ei jõutagi. Aina üks vanapagana seaniitmine: suur kisa, aga vähe villu. Võtmehätsusega on ka nähtav, mis teeb iga muusiku potentsiaalsete toetajate silmis atraktiivsemaks. Toetada soovitakse ju esmajärgus neid, kelle tegevusel juba on mingi kandepind, kelle vastu tuntakse pisikesest kildkonnast laiemat huvi, kelle kasvus nähakse indu ja potentsiaali. Ent jälgijate numbrist veebis veelgi olulisem on vahetu suhtlemine ja oma tegevuse ümber aina kasvava võrgustiku punumine, mis ajapikku avab ka uusi uusi sponsori-lusele. Võrgustiku kasvamine ja suhete kultiveerimine võib tuua esmapilgul ootamatuidki kontakte just selliste ettevõtjatega, kes toetavad ühtivaid aateid või sarnaseid kultuurilisi ja kunstilisi väärtusi.

Arutelu jälgides jäi läbi mitmete vihjete kõlama nõu: muusikud ja nende esindajad võiksid teritada oma vilumust suhestuda ning oskust tutvustada nii oma kunstilist nägemust kui ka vajadusi. Selge ja üdini veenev sõnum on sponsori-te kaasamisel lihtsalt möödapääsmatu mõõde.

Aga selleni jõudmiseks tuleb ka ületada sisepelgus erakapitali vastu – erafirma toetus ei ole tingimata üks suur nõudmiste ja suunavate sundide jada, mis kunsti vaba voolu teotaks või kammitseks.

Maksud maha, rahad taha

Eratoetajate rahaline panus lisaks muusika laia valdkonda rahastamisviise, mis vähendaks tegijate sõltuvust muutlike suundadega riigieelarvest. Kes küll saaks olla taoliste arengute vastu? Selleks oleks vaja ümber vaadata aja kammitssaisse takerdunud maksusüsteem. Kuni kultuuri panustav ettevõtja peab lisaks tegijateni jõudvale rahale kandma ka mitmeid maksude koormaid, ei saagi kultuuri toetamine mõjuda kuigi innustava variandina. Kultuuri mahukamaks toetamiseks läbipaistmatute või poolausate skeemide punumine ei tohiks ju samuti saada ettevõtjate sihiks. Seegi mõttestik on paljudest avalikest vestlustest vastu kajanud, ent riigi ind nende ideedega haakuda on tänini paraku veel üsna leige.

Ülepruugitud sõna primas tähenduses annab eratoetajate osalus hoogu kultuuri ja muusika demokratiseerimisele, aidates kultuuriväljale ka selliseid vaatepunkte ja rõhuasetusi, mis pole mingil põhjusel riikliku kultuuripoliitika fookuses. Nii saab publiku osa märksa avaramast mõtteruumist. Samuti tunneksid ka ettevõtjad ja üksikisikutest eratoetajad, et neil on auväärne osa kultuuri väärastamise missioonis, et nad ei ole vaid kõrvaltvaatajad ja tarbijad. Sellise sidususe soodustamine ei tohiks kuidagi olla ka riigi huvidega puseriti, mistap loodaksid nii toetajad kui ka tegijad väga näha tulevastes seaduseelnõudes soovivaid maksualaseid lahenduskaike.

Maksustamise ümberaastamise teemale anti lõpujoonel veel vunki juurdegi: riik võiks iga ettevõtja kultuuri toetamise teole veel omalt poolt mingi protsendi juurdegi panna, selmet seda tegu maksustada. Nii võidaks riik ka raha ümberjagamise kulude arvelt, sest tohtu administreerimise koormus langeks. Nõus, igatahes! Ootan huviga kõlanud arutelule järege, mis viiks sõnastatava tegevusplaanini ja viimaks – loota ju tohib! – lausa tegudeni. ✕

FOTOD: ANNELIJAVASTE

Lust ja

LILLEPIDU

Rabarberi-mündimaiteline karastusjook

Tartu 2024

Euroopa kultuuripealinn

NAUTIDES JOOGIELAMUSI, TOETAD KULTUURIELAMUSI

A. Le Coq on Euroopa kultuuripealinn Tartu 2024 peatoetaja.

Selle väärrika tiitli kandjana löime spetsiaalse Lust ja Lillepidu joogivaliku, mis hoolitseb selle eest, et Eesti, Tartu ning Lõuna-Eesti kõige olulisemate sündmuste ja ürituste ajal saaks levendust nii joogi- kui ka kultuurijanu.

Iga Lust ja Lillepidu ostuga toetad kultuuripealinna sündmuste korraldamist.

A. Le Coq

TÕEPOOLEST, MIS KELL TOIMUB JA KUIDAS SINNA SAADA? Margus Kalam
üllitas raamatu "Minu Aasia saared. Kolm pühvlit ja kaks hobust". Alljärgnevalt
vaatab autor ringi ristteel, kuhu ta on kohtama kutsunud reaalse elu ning kirjanduse.
Koht: Atambua, Timor, Nusa Tenggara saarestik, Indoneesia. Aeg: oktoober 2019.

Mis kell festival algab?

"Kuidas me sinna mäele festivalile saame?" uurin Silverilt. "Me ei saa selle rolleriga minna, mis meile eile anti. Sealt jookseb bensiin välja. Kaugel see mägi siit on?"

Silver on eestlane, kes elab Timori saarel ja kelle juurde olen külla sõitnud. Roller, mille pererahvalt laenuks saime, ei ole kuigi töökindel.

"Küll saab. Keegi ikka ära viskab. See on siit paar tundi. Elviana (Silveri elukaaslane) tuleb ka homme siia. Hakkavad hommikul Betunist tulema. Seal on mingi kolm tundi umbes. Ülehomme läheme nendega koos tagasi. Ta võtab sealt ilmselt paar tüüpi kaasa, kes meid sõidutavad, kui me siit ise ei saa rollereid rentida."

Oleme Atambuas, kuhu Baliilt lendasime ja peame sealt edasi jõudma Betunisse, mille lähisel Silver elab.

"Keegi sõidab kolm tundi siia, jääb ööbima ja homme sõidutab meid Betunisse tagasi? Rolleril!"

"Nojah. Sugulaste värk. Kõik aitavad üksteist."
"Rendiautot ei saa või? Nagu Balil – auto koos juhiga terveks päevaks."

"Ei-ei. See pole Bali. Siin linnas pole isegi taksosid."

x "Kuule, homseks on auto olemas," hõikab äkki Silver üle õue, kui olen parasjagu kaameraga sigu jälitamas. Tulid jälle naabri aiast ja tuhnivad siin ringi.

"Palju meid kokku sinna läheb? Mis auto see on?"

"Veauto. Kastikas. Nagu need ikka siin inimesi veavad," pobiseb ta nagu muuseas, huulte vahel sigaret, mida ta just läitmas on. Talle on kohalikud kombid külge jäänud. Suitsetatakse igal pool ja pidevalt. "Kell 7.00 on väljasõit."

x Kuked kirevad nii kõvasti, nagu oleksid mu voodi kõrval. Mõtlen läbi une, et tavaliselt kirevad nad ju päikesetõusul. Järelikult on hommik. Miks ma end sugugi puhanuna ei tunne? Koban telefoni järgi, mis kuskile voodi kõrval põrandale õhtul jäi. Mida?! Kell on alles viis... Mida kuradit nad lõugavad?!

Ma olen justkui kukkedega ühes ruumis. Nad kirevad üksteise võidu ja kõvasti. Kõrvatroppe ma ei taibanud kaasa võtta.

Kuked (võitluskuked, keda müüakse kalli raha eest) pannakse ööseks bambusest puuridesse, mis on otse minu toa akna all. Akende kohal seinas on suured õhuaukud betooni sees, nii et helitakistus puuride ja minu voodi vahel sõna otseses mõttes puudub. Ma olen justkui kukkedega ühes ruumis. Nad kirevad üksteise võidu ja kõvasti. Kõrvatroppe ma ei taibanud kaasa võtta.

Peagi on õuest kuulda hääli. Pererahvas toimetab. Hoovi nurgas lõkkeasemel, teispool kukepuure, hõõguvad söed. Tulel on on suur tuunikala, mille eelmisel õhtul mere äärest turult ostsime.

"Pagii!" (Tere hommikust!) hõikab kala grilliv jässakas majaperemees Primus. Ta tundub täna palju sõbralikum kui eile, mil ta jättis veidi turris inimese mulje. Primus on politseinik, kes on hiljuti vanglast välja saanud. Olevat kellelegi kõva ketuka andnud, aga nüüd taas tööle tagasi.

"Kas me võtame selle festivalile kaasa?" küsin inglise keeles, sõnu aeglaselt välja hääldades. Primus ikka mõnda sõna teab ja eeldan, et nii lihtsast lausest saab aru.

"Jess, festival," kiidab Primus noogutades kaasa. Saan aru, et see ongi söök, millest Silver eile rääkis. Festivalil pidavat kõik kallist olema ja läheme oma söögiga.

"Silver! Kell on kohe seitse," teen tema ukse taga kõvemat hääli.

"Kuule, vahet pole, Elviana on alles teel. Nad hakkasid mingi kuue ajal sõitma. Seal tuleb umbes kolm tundi," hüüab Silver pahasel ja vingoval hääletoonil teispool kardinat, mis on ukse asendajaks. Ajasin ta ilmaasjata üles. See tähendab, et nad jõuavad kohale alles üheksa paiku.

"Pidime ju seitsmest välja sõitma? Mis kell see festival hakkab?"

"Kuule, mai tea, vahet pole. See kestab niikuinii õhtuni. Kuradi listrik on neil maksmata. Ma üritan siin seda ülekannet pangas teha, et nende listriki eest maksta, aga nett sakib täiega. Elekter, noh. Sa ei kuule või? Varahommikust alates juba piiksub."

Nüüd kuulen mina ka. Silveri tuba on elektriarvesti kõrval, aga teispool koridori, nii et kuked

tema tuppa nii hästi ei kosta, küll aga piiksuv arvesti annab märku. Ma ei pannud seda piiksumist kiremise taustal tähelegi.

Indoneesias ostetakse elektrit ette, mitte ei maksta järgmisel kuul peale tarbimist. Ostad omale kilovatte nii palju kui soovid, maksad selle eest läbi panga või loivad näiteks toidupoodi, kus vastavat teenust pakutakse. Vastu saad koodi, mille sisestad oma arvestisse ja elekter olemas. Kui kilovatte alla kümne alles jääb, annab arvesti piiksumisega märku. Oleks siis piiks minutis, aga see on mõne sekundi järel ja hakkab päris kiirelt närvidele käima.

x Elviana jõuabki üheksa paiku. Koos temaga on veel üks kohalik noorpaar ja noormees hüüdnimega Ganja. Hääldatakse gandža. Ganja on tema ojek ehk rollerijuht. Loomulikult sugulane. Ta on kõigest 16-aastane kutt, kes kannab pikkade varrukatega ruudulist flanelpluusi, kapuutsi peas ja sigaretti pidevalt suus. Nagu mustanahaline räppar mõnest muusikavideost. Inglise keelt ei räägi temagi. Riided on tal vanad ja kulunud, pealtnäha oleks nagu tegu mõne kodutu tänavapoisiga. Inglise keelt ei räägi ka Elvianaga kaasa tulnud noorpaar. Nemad on viisakalt riides ja lõhnastatud, tüdruk nägu tugeva puudri ja meigi all. Nad suisa säravad oma uute riietega Ganja kõrval.

Vahepeal on meie renditud veoauto maja ette jõudnud ja taas ära sõitnud. Olevat tankima läinud. Meile hakatakse kala serveerima. Seda ei võeta ikka üritusele kaasa, nagu ma Primusest hommikul aru sain. Kõigil on aega. Visatakse omavahel nalja ja lobisetakse niisama. Kõik kohalikud on rõõmsad, mina ja Silver mitte.

Kui liikuma saame, on kell juba üksteist läbi. Neli tundi plaanitud hiljem. Oleks saanud vabalt kella kümneni magada, kui oleks kõrvatropid olnud.

Teekond on muidugi ülimalt huvitav, kuna kilasid on tee ääres palju ja üsna pea hakkame mööda mäekülgi ülespoole keerutama. Keset mägesid on suur nõgus rohtunud väli, justkui oleks see kunagi olnud vulkaani kraater. Ala keskel on esinemispaik.

Pealtvaatajad seisavad looduslikul tribüünil kaares. Kirev seltskond. Ainult kohalik külarahvas. Osad neist isegi rahvarõivais. Tähtsamatele külalistele on püsti pandud suur telk. Seal märkan isegi ühte valget turisti, kes kõrval seisva giidi riietuse järgi on tulnud Balilt. Tunnen veidi Indoneesia batika mustreid.

x Kuigi rahvarõivais esinejaid on kõikjal, ei toimu areenialal veel midagi. Ronime lähima mäenõlva otsa, kus kogu meie seltskond alustab fotosessiooni. Üksi, kahekesi, mitmekesi, kivi otsas, kivi taga, kristiku serval ja kus vähegi huvitav tundub.

“Tere! Kas sa oled vlogija,” küsib minu käest prillidega kohalik noormees soravas inglise keeles. “Jaaah, põhimõtteliselt küll. Kas sa oled kohalik?” “Jah, minu mini on Carloz ja ma elan Atambuas. Ma lähen varsti Euroopasse ülikooli,” teatab ta uhkelt. Pole ka ime. Arvestades keeleoskust ja arukat silmavaadet, on üsnagi selge, et teistest kohalikest on ta peajagu üle.

“Kas sa tead, mis kell see festival algab?” uurin ma taas, sest mitte keegi pole siiani mulle seda öelnud. Keegi ei tea.

“See algab kell kolm. Ma arvan, et õige pea alustavad.”

Ahsoo. Et siis kell kolm. Ja ma pidin selle pärast kell kuus hommikul tõusma, teades, et me hakkame kell seitse sõitma, et jõuda kell üheksa kohale festivalile, mis tegelikult algab kell kolm.

Poole nelja paiku alustatakse kõnede ja hümniga. Kõned vältavad ligi tunni. Vähemalt nii mulle tundub. Oleme Silveriga leidnud varju ühe suurema veoauto taga. Päike on juba pisut madalamal ja tekitanud sinna päästva varju. Kui kavaga algust tehakse, on meil toss juba päris väljas sellest kuumusest. Esiteks ohverdatakse kana. Lõigatakse kõri läbi ja lastakse veri välja. Siis ilmub areenile palja ülakehaga ja sulgedega peakatet kandev mees hobuse seljas. Nagu indiaanlane vanas vesternis. Ta ratsutab mikrofoni juurde ja tuleb hobuselt maha. Talle tuuakse kitarr.

„See on laulja. Väga kuulus. Jakartast,” valgustab Elviana meid.

Ettevalmistus laulu alustamiseks võtab kuidagi kaua aega. Midagi on viltu. Helitehnikud jooksevad ringi ja kontrollivad juhtmeid. Selgub, et see mikrofoni ei tööta. Mõne aja pärast õnnestub siiski lugu ära laulda ja alustada saavad tantsijad.

Sisuliselt ongi tegemist tantsupeoga. Sajad, võibolla isegi tuhanded, peamiselt punastes sarongides tantsijad liiguvad kaugelt vaadates kui sipelgad, moodustades mustreid nagu meie tantsupeol, aga sealne koreograafia ei ole nii hästi viimistletud. Veidi kaootiline on see kõik, aga siiski kaunis ja haruldane vaatepilt.

x Kava ei kesta üldse kaua, heal juhul poolteist tundi. Päikeseloojang on poole kuue paiku ja peale seda on pidu läbi. Tagasiteel on kõik väsinud. On pime, auto raputab korralikult, krigiseb, nagiseb ja koliseb kõvasti. See käib pealuust läbi. Jõuaks vaid koju aga ei. Keset pilkast pimedust on tee ääres üks valgustatud maja, kust paar inimest välja tervitama tulnud.

“Tule ka,” hõikab Silver. “See on Elviana onu maja. Me teeme siin väikese peatuse. Oleks viisakas, kui sa ka tuled tere ütleva.” Mis mul muud üle jääb, kuigi oleks meelsamini auto kastis silma looja lasknud.

Maja esik on külaliste vastuvõtu ruum. Seal on diivan ja mõned plastist tugitoolid, keskel laud ja nurkades suured vaasid kunstlilledega. Seinal paar odavat, kõige ehedamat kitsifotot. Toa seinte toon on selline, et jääb mulje, nagu oleks see olnud ainus värv poes. Mitte miski ei klapi omavahel selles sisustuses.

Elviana onu ja tema naine istuvad meie sekka ja algab jutt kohalikus ehk tetuni keeles. Sellest ei saa isegi Silver aru. “Päris huvitav disain siin,” ei saa ma Silverile mainimata jätta.

“See on jah omaette tase neil siin,” nõustub Silver ja lisab irooniaga “Huvitav, kas nad läksid poodi mõttega, et ostaks just sellised pildid siia seinale, või olid need ainsad saadaval?” Ei saa pahaks panna. Kultuuridevahelised erinevused.

Istume seal oma pool tunnikest, kuni saame taas edasi liikuda. Täna õhtul on küll uni kiire tulema. Isegi piiksuv elektriarvesti ei sega. Järgmiseks hommikuks on elekter täiesti otsas. x

Helitehnikud jooksevad ringi ja kontrollivad juhtmeid. Selgub, et see mikrofoni ei tööta.

LUST ja Lillepidu

Tartu 2024
Euroopa kultuuripealinn

Kerge pale ale - tüüpi filtreerimata õlu
Alc 5,0% vol

LUST ja Lillepidu maitsebuketti täiendab humalanoot, milles segunevad troopiliste puuviljade ja lille aroomid Citra, Solero ning Mosaic humalatest.

A.LeCoq

TÄHELEPANU! TEGEMIST ON ALKOHOOLIGA. ALKOHOOL VÕIB KAHJUSTADA TEIE TERVIST.

HIRM SEISAB SINU SISEUKSE TAGA: Jelena Skulskaja alustab uut lugudesarja – hirmust kirjanduses. Ja alustab lõpust, 25. osast, ning jõuab iga korraga hirmule järjest lähemale. Sarja nimi on parafras Hasso Krulli luuletusest "Surm seisab sinu siseukse taga", mille laulis kuulsaks **Kojamehe** bänd Kulo.

Hirm loob suuri kirjandusteoseid

Ma alustan lõpust, õigemini – algusest. Pärast seda, kui ilmus minu lapsepõlveromaan "Marmorluik", hakkasid mulle kirjutama ja helistama erinevad inimesed, soovides rääkida oma lapsepõlvest, mille õudusest nad said aru alles täiskasvanuna, kuid isegi siis ei suutnud nad täpselt kirjeldada, mis neid (alateadlikult) kogu elu piinas. Ma ei hakka mainima nende nimesid, kes minuga avameelselt jutlesid; mõnda neist tunnete väga hästi, teistega olete ehk lihtsalt meie väikelinna tänavatel kohtunud, ilma et nad teie tähelepanu oleks äratanud.

Tüdruk naela otsas

Sirje (nimetagem teda nii) kasvas üles väikeses külas. Ranged vanemad, vanem vend; kord ootasid nad jõule ning sõitsid reega kirikusse, mis asus suuremas külas ja kuhu jõudmine võttis mitu tundi; nad tapsid sea – lapsed tunglesid ümberringi ja lausa armastasid seda pilti, nad ei kartnud – ja siis pidutsesid.

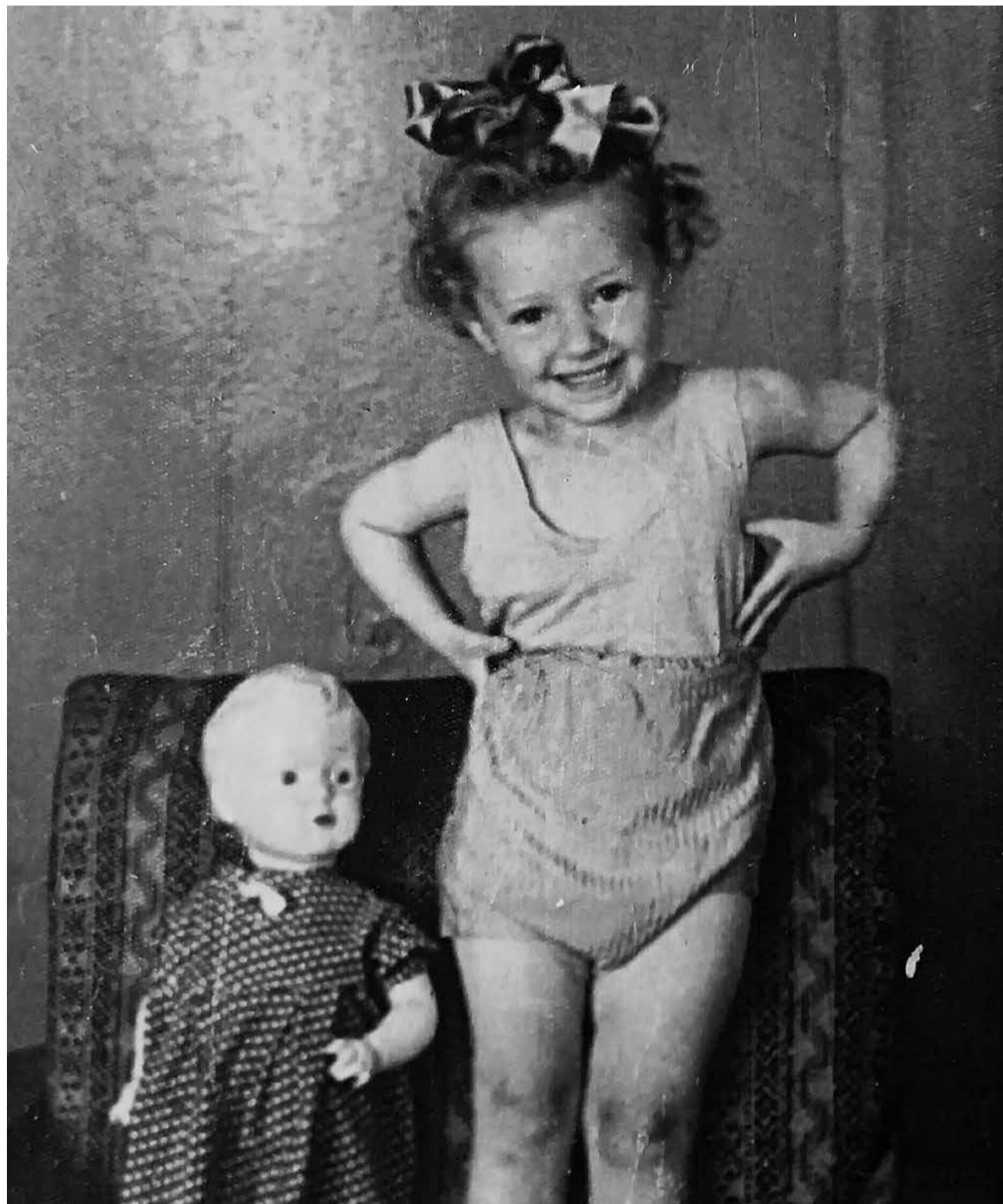
Tüdruk oli vanema venna hoole all, sel ajal kui vanemad põllul töötasid. Ta kasvas suureks, kolis Tallinnasse, sai oma pere ja kui ta oli juba neljakümneandates eluaastates, katkestas äkki, ilma nähtava põhjusega, kõik suhted oma vanema vennaga.

Vestluses ütles ta, et minu ülestunnistuse tekitatud emotsionaalne vapustus pani teda meenutama pilti, mille ta oli aastaid tagasi oma mõtetest välja lülitanud ja mida keeldus mäletamast. Ta oli umbes nelja-aastane, kui tema vanem vend viis ta paksu metsa ja jättis sinna maha – ning jooksis ise koju. Vend oli kindel, et õe ise ei pääse kunagi metsast välja ega jõua koju tagasi – ning vend jääb maja ainsaks ja seega lemmiklapseks. Kuid tüdruk leidis tagasitee. Siis tegi vend ettepaneku mängida nukuteatrit ja seletas, et nukud tuleb kõigepealt naelade otsa riputada, kust näitlejad neid maha võtavad ja liigutama hakkavad. Sirje oli nõus. Siis haaras vend temast kinni ja riputas ta tõesti majaseinast väljaulatuva naela otsa; ta rippus paar tundi roostes naelal; kui vanemad koju jõudsid, kutsusid nad kiirabi, ta oli kaua aega haige, kuid sai päästetud. Ja unustas. Ja arvas kaua aega, et ta armastab oma venda ja et vend armastab teda. Ja et tal oli õnnelik lapsepõlv. Ainult et ta ei ole ikka veel nõus metsa minema...

Valge hobune kitsas toas

Juhan Viidingul on imeline proosaluuletus hirmust – "Mälestus 1954. aastast". Juhan oli kuueaastane ja sõitis koos isaga maale; ühel hetkel märkas isa, et ta oli unustanud oma prillid sinna, kus nad olid peatunud einestamiseks – ta pidi prillide järele tagasi minema ja väike Juhan teda ootama.

"Mõnikümmend minutit pärast isa lahkumist hakkasin nagu muuseas hüüdma: "Isa, kas sa leidsid prillid üles, isa, kas sa leidsid prillid üles, isa, kas sa leidsid prillid kätte?" Iga "Isa, kas sa leidsid prillid üles?" järel pidasin ma vahet – keegi ei vastanud. Igal pool kahises, päev oli nagu kahekordne. Seda kohta, kuhu me pidime minema, ei teadnud ma ka. Aga nüüd, kui järele mõelda, on üsna selge, et nii mõnessegi oma noorpõlveluuletusse, kus loodustunnetust vähegi sees, olen leidnud võrdlusi ja pilte just sealt, kuhu me tookord läksime ja kus ma hiljemgi olen üksi ja Sinuga palju kordi käinud."

Jelena Skulskaja pidutses koos oma kaaslasega Stalini surma puhul 1953. aastal.

Üks kuulus skulptor rääkis kord, et üks tema tugevamaid lapsepõlveluuletusi oli nägemus tohutust valgest hobusest, kes on suletud kitsasse pimedasse ruumi. Ta oli alles kolmeaastane, kuid juba siis mõistis või tundis ta, et mõte valgest hobusest selles võõras ruumis on talumatu. Ja see hirmutav ja samal ajal hüpnootiline kujutus selle hetke täpsusest ja paratamatusest kummitas teda aastaid.

Ta sai hiljem teada, et tema ema töötas tol ajal teatris vähetähtsal ametikohal. Mõnikord võttis ta poisi kaasa proovidesse ja etendustele, jättes ta lava taha, nagu teevad sageli vanemad, kelle lapsed kasvavad üles publiku jaoks nähtamatu maailma salapärases hämaruses. Palju, palju aastaid hiljem pöördus skulptor mingi naiivse mõttehetke tõttu teatri arhiivi ja küsis 1952.–1953. aasta etenduste näidendiplakateid ja -kavasid. Ja sai teada, et ühes

lavastuses toodi lavale lumivalge hobune, mis löikas igaveseks tema teadvusesse, segades hullumeelse hirmu hullumeelse rõõmuga.

Näkku kerkiv põrand

Mäletan, kuidas ma esimest korda käisin barakk-puitmajas, koridoris olid põrandaks värvitud pruunid lauad; värv oli ammu maha koorunud, põrandat ei olnud uuesti üle pintseldatud. See oli ahjupragudest välja ronivate tarakanide värv. Ja mina, olin siis üheaastane, kõndisin isale vastu. Ja põrand tõusis justkui üles minu poole, see oli meeletult hirmutav, ma tahtsin neljakäpukile laskuda, roomata, end vastu põrandat suruda, aga ma, nagu kõielkõndija tsirkuses, astusin siiski mööda tasast põrandat muudkui ülespoole. Ma olen kogu elu kartnud kõrgust...

Saksa okupatsiooniväed Riias 1918. aastal. Esiplaanil Hamburgi bürgermeister Werner von Melle. Fotod 1918. aasta Saksa okupatsiooni ajast on haruldased, kuna Saksa sõjaväevõimude korraldusega oli keelatud ka "igasuguste päevapiltide ülesvõtmine".

LINNAARHIIVI LUGU: Õppesõnastik Saksa okupantidele 1918. aastast hoiatab: "Ku teie mitte teete, mis ma keskin, ku teie waletate woi meid pättate, siis saate silma-pilk mahalastud!" Kirja pannud ajaloolane ja arhivaar **Kalmer Mäeorg**.

"Kui mõisa herra sõna ja nõu ei kuulama".

Saksa-eesti vestlusteemasid 1918. aastast

1oo aastat tagasi valitses Eestis saksa okupatsioon, mis Eesti saartel oli alanud juba 29. septembrist 1917. Mandri-Eesti okupeerimine algas 20. veebruaril 1918.

25. veebruaril jõudsid Saksa väed Tallinna ja 4. märtsiks Narva. 3. märsil kirjutati Brest-Litovskis alla rahuleping Venemaa ja Keskriikide vahel. Eestist jäi lepingu järgi Saksamaa valdusse Saare-, Hiiumaa ja Muhumaa, mis moodustasid Saksa keiserliku kubermangu ja loeti Saksa riigi koosseisu. Eestimaa mandriosa jäi vormiliselt Vene võimu alla, seniks, kuni sinna ajutiselt sisse viidud Saksa väed olid kehtestanud riikliku korra. Bresti rahulepingu lisaprotokolliga 27. augustist loobus Venemaa ülemvõimust neis piirkondades.

Okupeeritud Läti ja Eesti alal kehtestati sõjaväevalitsus. Saksa sõjaväele kuulus seadusandlik, täidesaatev ja kohtuvõim. Eestlased tõrjuti maa haldamisest kõigil tasanditel täiesti kõrvale. Eesti omariiklusest ei tahtnud okupatsioonivõimud midagi kuulda, vaid toetati baltisaksa aadlit eesmärgiga siduda Eesti ja Läti ala poolautonoomse hertsogiriigina Saksamaa külge.

Kohalikud sakslased juubeldavad

Kohalikud sakslased juubeldasid Saksa vägede saabumise puhul. Oleviste kiriku pastor **Elieser**

Traugott Hahn (1848 Komacha (Lõuna-Aafrika) – 19. märts 1939 Burgdorf Hannoveri lähedal) pidas 25. veebruaril õhtujutluse, kus ta muuhulgas võidurõõmsalt kuulutas, et "Reformatsiooni tulekust saadik ei ole meie maa ajaloos teist nii tähtsat päeva kui tänane, kus meie suurelt Saksa isamaalt meile on päästjad ja vabastajad tulnud/.../. Meie loodame, et Jumal meid hoiab veidra väikese riigivärdja eest, mis sisemiselt täiesti võimetu on."

Ametlik keel Eestis oli saksa keel. Eesti keelt võis kasutada vaid suulises asjaajamises ja kuni oktoobrini ka erakirjavahetuses. See oli üks osa eestlaste ja lätlaste ümberrahvastamise kavast.

Siiski ei saanud Saksa sõjaväelased igapäevases suulises suhtluses päris ilma kohaliku keeleta hakkama. Sellepärast trükiti Saksamaal 1918. aastal eelkõige Saksa ohvitseridele mõeldud, taskuformaadis 91-leheküljeline saksakeelne raamatuke "Teejuht läbi Liivi-, Eesti- ja Kuramaa koos saksa-läti ja saksa-eesti keelejuhiga ja kaardiga".

Raamatus antakse lühiviivaade nn Venemaa Läänemereprovintside ajaloost. Edasi kirjeldatakse kolme kohaliku rahvast: sakslasi, lätlasi ja eestlasi. Muuseas märgitakse, et kuigi ka lätlased ja eestlased lootsid venelastest vabanemist, on nende, eriti küll lätlaste hulgas "võimalik spioonide leidmine", mis sakslaste puhul on täiesti välistatud. Ära on toodud kolme provintsi lühike nn poliitilis-geograafiline kirjeldus. Viljandi kreisi puhul märgitakse oluliste paikadena Viljandi linna, Põltsamaad, Tõrvat ning

Rõika-Meleski peeglivabrikut. Märgitakse, et selle viljaka ja jõuka maakonna Eesti elanikkond paistab silma tugeva saksa sugemetega ilu ja mõistusega ning räägivad puhast eesti kirjakeelt.

Pisut lähemalt saksa-eesti keelejuhi vestlusteemadest

Vestmik lõppeb ajakohase hoiatusega: "ku teie mitte teete, mis ma keskin, ku teie waletate woi meid pättate, siis saate silma-pilk mahalastud!"

Siinkohal võiks ehk meenutada 1905. aasta karistussalga pealiku, Viljandi veretöö korraldaja **Karl August Johann Maria von Sieversi** kõne lõppu pärast karistussalga lahkumist Tarvastust: "Kui mõisa herra sõna ja nõu ei kuulama, siis võite jälle vitsad ja mahalastud saada!"

Kogusime vestmikust kokku mõned iseloomulikud ja hädavajalikud saksa ohvitseri vestlusteemad suhtluses kohalike elanikega. Enamik neist lausetest on esitatud käskivas vormis või kõneviisis.

Saksa okupatsioon lõppes seoses keisrivõimu kukutamise Saksamaal 1918. aasta novembris. 11. novembril 1918 alustas Tallinnas tööd Eesti Ajutine Valitsus. 13. novembril annuleeris Nõukogude Venemaa valitsus Bresti rahulepingu ja sellega koos ka lisalepingus deklareeritud Baltimaadest loobumise. **Lenin** ja **Trotski** tahtsid Baltimaid iga hinna eest vallutada. Bolševike väed tulid maale otse lahkuvate Saksa vägede kannul. ✕

Enimmüüdnud raamatud 2023

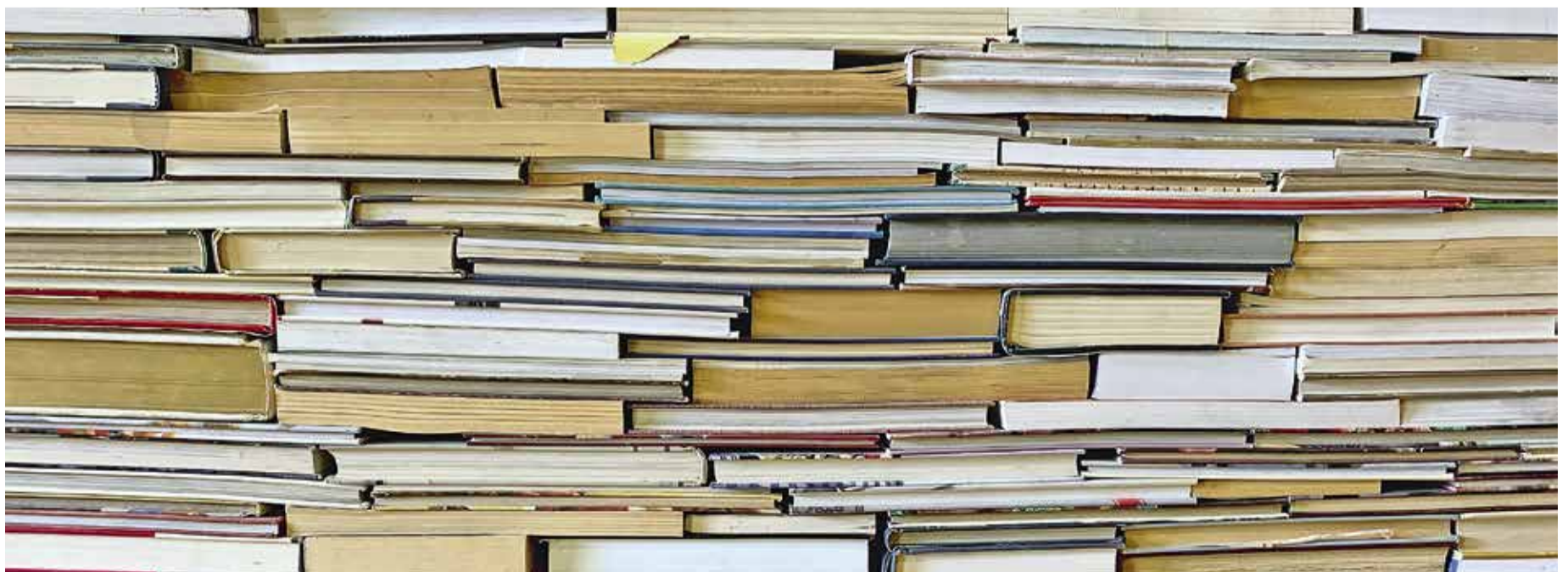
JA NÜÜD KÜBEKE SPORDIJUTTU: KesKus avaldab 2023. aasta enimmüüdnud raamatute edetabeli - kahe suurima keti, **Rahva Raamatu** ja **Apollo** andmete põhjal. Uuri välja, kuidas läks sinu lemmikull! Sport on oluline kultuurivorm, mida tõestab kasvõi selline tühine tööik, et riiklikus halduses asetseb ta kultuuriga ühes ministeeriumiputkas. Et eestlased on raamatu- ja spordirahvas, ei jäta enimmüüdnud raamatute edetabel ilmselt mitte ühtegi kirjaoskajat ükskõikseks.

Rahva Raamat

1. "Glükoosirevolutsioon" Jessie Inchauspé
2. "Kufi kokaraamat" Mari-Liis Ilover
3. "Suur rohepesu käsiraamat" Jüri Liiv
4. "Leiutajateküla pulmapidu" Janno Põldma
5. "Minu soolane köök. Lõuna- ja õhtusöök lihtsalt ning maitsvalt" Ragne Värk
6. "Kuldne kroon" Viivi Luik
7. "Väike prints" Antoine De Saint-Exupéry
8. "Lembit Ulfsak" Eero Epner
9. "E nagu Eesti. Eesti keele õpik algajatele" Mall Pesti, Helve Ahi
10. "Liblikas, kes lendas liiga lähedale. Mati Unt ja tema aeg" Mihkel Mutt
11. "Vareda" Sven Mikser
12. "Väikese hiire külaline" Riikka Jäntti
13. "Surmalähedased kogemused" Karl Käsnapuu
14. "Eesti mütoloogia algajale" Marju Kõivupuu
15. "Teadvuse praktiline kasutamine" Ingvar Villido
16. "Kogutud luuletused" Juhan Viiding, Jüri Üdi
17. "Kohvrid ukse taha" Laura Valk
18. "Loovusest ja logelemisest" Jaan Aru
19. "Stanley Tucci. MAITSED minu elus" Stanley Tucci
20. "Liivimaa provintsi kroonika" Balthasar Russow
21. "Närvitrikk" Toomas Liiv, Johnny B. Isotamm, Joel Sang, Jüri Üdi
22. "LR 6/2023 Vana bambuseraiduri lugu"
23. "Fermentatsioonist - ausalt ja avameelselt" Rain Kuldjärv
24. "Kulinaarsed vested" Carl Mothander
25. "Jussikese seitse sõpra" Silvi Väljal
26. "LR 35-37 /2022 Mihhail Šiškin. Sõda või rahu?" Mihhail Šiškin
27. "Me algame lõpust" Chris Whitaker
28. "Häving. Lugu Putini sõja telgitagustest" Owen Matthews
29. "Väikese hiire muinasjutulaegas" Riikka Jäntti
30. "Lihtsate asjade tähtsus" Lauri Räpp
31. "Sõbrad, kallimad ja suur hirmus asi" Matthew Perry
32. "King Kongi teooria" Virginie Despentes
33. "Sipsik" Eno Raud
34. "Mida vanemaks, seda paremaks - aga ikkagi vanemaks" Caroline De Maigret, Sophie Mas
35. "Ma tahan Ma suudan Ma võin" Mauri Dorbek
36. "Rahutuse raamat" Fernando Pessoa
37. "100 esimest sõna"
38. "Reisimuljeid vanadest Baltimaadest. Rändurid, postitõllad ja supelasutused Balti provintssides 18. ja 19. sajandil" Seppo Zetterberg
39. "Rikas isa, vaene isa" Robert T. Kiyosaki
40. "Tallinna vanalinna kõhedad kummituslood" Jaak Juske
41. "Kuidas alustada investeerimisega" Kristi Saare
42. "Leiutajateküla jõulud" Janno Põldma
43. "Tere taas! Eesti keele õpik A2-B1 (B2)" Inga Mangus, Merge Simmul
44. "Eesti kunsti ajalugu 1. 1100-1520" koostaja Kersti Markus
45. "Part lendab edasi" Olav Osolin
46. "K nagu Kihnu. Eesti keele õpik B2" Mall Pesti
47. "Udu" Tõnu Õnnepalu
48. "Punane põrgu" Heljo Mänd
49. "Heade mõrvade linn" Indrek Hargla
50. "Meeste tervis" Dr Margus Punab

Apollo

1. Glükoosirevolutsioon Jessie Inchauspé
2. Kufi kokaraamat Mari-Liis Ilover
3. Teadvuse praktiline kasutamine Ingvar Villido
4. Suur rohepesu käsiraamat Jüri Liiv
5. Minu soolane köök. Lõuna- ja õhtusöök lihtsalt ning maitsvalt Ragne Värk
6. Kohvrid ukse taha Laura Valk
7. Leiutajateküla pulmapidu Janno Põldma
8. Ühes väikses Eesti linnas Mihkel Raud
9. Lembit Ulfsak Eero Epner
10. Ma tahan Ma suudan Ma võin Mauri Dorbek
11. Leiutajateküla lood Janno Põldma, Heiki Ernits
12. Häving. Lugu Putini sõja telgitagustest Owen Matthews
13. Surmalähedased kogemused Karl Käsnapuu
14. Loovusest ja logelemisest Jaan Aru
15. Mõtletagu munk Jay Shetty
16. Armastuse 5 keelt. Kestva armastuse saladus Gary Chapman
17. Minu esimene raha Liis Klein
18. Lihtsate asjade tähtsus Lauri Räpp
19. Vareda Sven Mikser
20. Fermentatsioonist - ausalt ja avameelselt Rain Kuldjärv
21. Kogutud luuletused Jüri Üdi, Juhan Viiding
22. Sinu sisemine laps Stefanie Stahl
23. Jussikese seitse sõpra Silvi Väljal
24. Rikas isa, vaene isa Robert T. Kiyosaki
25. Stanley Tucci. MAITSED minu elus Stanley Tucci
26. Mida vanemaks, seda paremaks - aga ikkagi vanemaks Caroline De Maigret, Sophie Mas
27. Sipsik Eno Raud
28. Kus laulavad langustid (filmikaanega) Delia Owens
29. Ennast raiskame võõrastes voodites Epp Kärsin ja Mihkel Raud
30. 12 asja, mida koolis ei õpetatud, aga mida kõik peaksid teadma Roland Tokko
31. Liblikas, kes lendas liiga lähedale Mihkel Mutt
32. Kuidas alustada investeerimisega Kristi Saare
33. Kuldne kroon Viivi Luik
34. Pantvang Clare Mackintosh
35. Mikside raamat Isabelle Fougere
36. Liivimaa provintsi kroonika Balthasar Russow
37. Tobias ja teine B Piret Raud
38. Kaka ja kevad. Lastejutud Andrus Kivirähk
39. 48 võimuseadust. Kuidas inimesi ja olukordi enda kasuks tööle panna Robert Greene
40. Me algame lõpust Chris Whitaker
41. Rikkaks saamise õpik. Kolmas täiendatud trükk Jaak Roosaare
42. Jõutreeningu anatoomia Frédéric Delavier
43. Imelaps. Kelly Sildaru lugu Kalle Muuli
44. Aatomharjumused James Clear
45. Väikese hiire külaline Riikka Jäntti
46. Kuidas luua lapsega usaldusväärne ja tugev suhe Tanel Jäppinen
47. Olemise mõnu. Ööülikooli Raamatukogu Fred Jüssi, Jaan Tootsen
48. Juku uued naljad Leelo Tungal
49. 101 seiklus- ja võlujuttu Tekst: Chiara Cioni
50. Kuidas võita sõpru ja mõjutada inimesi Dale Carnegie

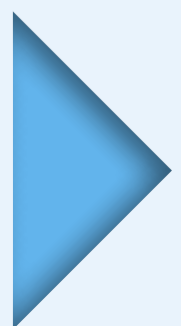

PILK KODUMAA JÄISESSE MINEVIKKU

KUI ILM ON PÄRISELT KÜLM: Eesti talved on ajaloos olnud tänastest märksa külmemad, eriti "väikese jääaja" sajanditel. **Juku-Kalle Raid** vaatab läbi ajakirjanduse ja kroonikate ilmakööki. Näiteks 1940. aastal kirjeldab Postimees, kuidas Petseris külmus raudteejaamas ära vagunitäis viina. Aga kohutavaid külmaperioode Eestis ei loe kokku ka terve grupi külmetajate näppudel ning varvastel.

S

el talvel on sotsiaalmeedias levinud lahe komme saata üksteisele infot, kui külm kellegi juures õues parasjagu on. Kui aga vaadata vanu kroonikaid ja ajalehti, selgub, et võrreldes praegusega on Eestit tabanud tänasest ikka päris palju pirkamad külmalained.

Ametlik ja mitteametlik

Eesti külmarekordiks loetakse -43,5 kraadi, mis mõõdeti 1940. aasta hullul talvel. See on nii-öelda "ametlik" külmarekord. Tegelikult on meil üsna kindlalt palju külmemaidki hetki ette tulnud.

Samal, 1940. aasta talvel, levib ajakirjanduses ohtralt teateid temperatuuridest, mis ulatuvad -50 kraadist allapoole. Ilmselt nii oli ka, vanu ajalehti lapates süveneb mulje, et kõik korraga küll ei valetanud.

Ja tegelikult erinebki "ametlik" mõõtmine selleks ette nähtud punktis ja meetoditega üsna tihti suvalise punkti temperatuuridest.

Palju külmemad ajad

Päris kindlasti on Eestis aga olnud märksa külmemaid aegu, kui me praegu ette kujutada suudame. Näiteks, väikese jääaja raames, mille alguseks loetakse 14. (tihti ka 16. sajandit) ning mis kestis 19. sajandi keskpaigani. Sellest perioodist me täpseid temperatuure muidugi ei leia, aga kui lugeda kroonikaid, siis saab ettekujutuse, et kliima oli neil sajandil tõesti tänasest märgatavalt külmem.

Väikese jääaja märke annavad edasi pea kõik säilinud kirjatükid: **Henriku** Liivimaa kroonika, **Kelchi** kroonika, **Russowi** Liivimaa provintsi kroonika, jne, jne. Erakordsed olud tähendati ikka üles. Ebanormaalselt paukuvaid pakaseid või muul moel kohutavate ilmastikunähtuste kirjeldusi ja mainimisi leiame kõikjal ajaloodokumentidest.

On veel üks vägev raamat, kuhu on hulude ilmaolude teated kõik arhiividest sisse kogutud – **Andres Tarandi**, **Jaak Jaaguse** ja **Ain Kallise** "Eesti kliima minevikus ja tänapäeval". Arhiiviosa sellest teosest sõlmis üheks tervikuks Andres Tarand.

Sirvime siis põgusalt külma- ja katastroofirohket minevikku, tuues esile siiski vaid murdosa keerulise kliima loost. Kui vaadata Tarandi koostatud ülevaadet, saame aru, et külm või mõnel muul moel piisavalt öudne – et kroonikatesse sattuda – oli umbes iga kolmas aasta. Heast aastast pole ju midagi üles tähendada.

Hundid toas

1269, 1307, 1322 olid erakordselt külmad talved, neil aastatel külmus kinni suur jagu Läänemeres. Kroonikud märgivad, et 1322 sai sõita saaniga jääd mööda Lübeckist Preisimaale ja Taani, mistarvis jääle ka kõrtsid ja võõrastemajad ehitati. Ning ülalmainitud kohad jäävad Eestist märgatavalt lõunakaarde.

1408. aasta kohta kirjutatakse, kuidas seda talve peeti viimase 500 aasta külmi-maks, aga 1430. aastal jäätus kaheks kuuks koguni Doonau jõgi. Eestis valitses sel ajal hoopis hull olustik – jääme ju oluliselt rohkem põhja poole.

1460. aasta kohta märgitakse järjekordselt, et kogu Läänemeri oli tervenisti kinni külmunud: "Liivimaalt ja Revelist sõideti Taani ja Rootsi ning tagasi "midagi kartmata."

1573. aasta talv näitas samuti hambaid. Veel 20. mai paiku sai jääd pidi Rootsist Tallinna minna. Tallinna reid oli jääga "nü pikalt kaetud, et tomidest ega linnamüüridest saanud jää serva näha".

1660. aasta meeletult külmal talvel tungisid Kuramaal ja Eestimaal hundid inimestele kallale, 23. detsembril purenud üks hunt kolmekümme inimest. "Sel aastal oli nii suur nälg, et talupojad tulid linna, aga enamuses surid."

Ka 1670 tabas Eestit erakordselt karm talv: "Hundid ei tulnud mitte ainult küladesse, vaid roomasid ka tallidesse ja küünidesse. Väga palju inimesi külmus surnuks."

Ajaloolane **Johann Neumann** märgib, et aastatel 1694–1697 põhjustasid külmad talved, jahedad ja märjad kevaded ja sügised Soomes, Eestis ja Liivimaal ekstreemse näljahäda: "On kindlaks tehtud, et Soomes hukkus 25–33% rahvastikust, Eesti- ja Liivimaal 20%. On tehtud kindlaks, et ehtsa toidu puudusel sõid inimesed osaliselt või täiesti kõlbmatut "toitu", mis viis epideemiatereni. Tuli ette ka kannibalismi juhtumeid."

1742. aasta talv oli nii külm, et "linnud kukkumud õhust surnult maha, inimesed külmunud teedel ja tunnimehed postil, maa pragunenud külmast".

Ajaleht Olewik aga kirjutab 1893. aastal: "...uue aasta kange külm olla Halliste soo pääl 2 koormat mustlasi ära võtnud."

Need olid siis külmad ajad, mil mustlasi veel koormatega mõõdeti.

1913. aasta lõpu tuisus jäid kuuselatvadeni ulatuvates hangedes mitmeks päevaks kinni rongid. Sellest katastrofaalsest nähtusest on säilinud netis üles riputatud filmilõik.

Poolsada kraadi alla nulli

Nüüd aga jõuame katastroofilise 1940. aastani.

Postimees kirjutab 18. jaanuaril 1940: "Petseris ja Wõrus 50 kraadi külma. Hobused nõrkewad, linnud kukuwad lennult, inimestel külmuwad käed ja jalad. Petseri raudteejaamas külmawagunitäis wiina." Ja jätkab: "Nagu meie kirjasaatja teatab, näitas kolmapäewa hommikul kraadiklaas Petseri raudteejaamas üle 50 kraadi alla nulli, kusjuures skaala weelgi

leitud surnult lumel hulka vareseid ja tuvisid, kes öösel ära külmanud: "Vabaduse tänaval rippus puuoksa küljes kolm külmunud varest, kes küüsipidi oksa külge kinni jäänud."

Omapärane pakaseohver selgus Virumaal Vohnja valla. Taluperenaise **Miina Vingari** jalad said külmast kannatada

talulutoas nii tugevasti, et "külmetsnähted jalgadel ulatuvad varvastest kuni pealepoole põlvi".

Miina Vingarile tuli külla ta tütar, kes nähes ema jalgu halvavas seisukorras, kutsus arsti kohale.

"Selgus, et Miina Vingar oli olnud eumaja kütmisel äärmiselt kokkuhoidlik ja harjunud madala toatemperatuuriga niivõrd, et ta ei pannud tähelegi, kui külm pani tal sääred jäässe."

Postimees kirjeldab lisaks Petserile ka muid kodumaiseid külmarekordeid: "Ka Wõrust teatab meie kirjasaatja, et kolmapäewa hommikul kuni kella 11 näitas kraadiklaas Celsiuse järgi seal 50 kraadi külma. Arwati, et külma wõis olla isegi üle 50 kraadi, sest kraadiklaasi pügal rohkem näidata ei

1460. Liivimaalt ja Revelist sõideti mööda jääd Taani ja Rootsi ning tagasi "midagi kartmata".

REPORTAAŽ- FILM 1913. AASTA LUME- UPUTUSEST

Reportaažfilm jäädvustab 1913. aasta lõpul Eestit tabanud suurt lumeuputust ja selle tagajärgedega võitlemist.

Alguskaadrites sumpab lumme mattunud tänaval kaamera suunas **Johannes Pääsukese** vend **Aleksander**. Näha võib majakatusteni ulatuvaid lumehangesid Tartu linnas ja mehi regedega lund linnast välja vedamas. Suure lumeuputuse likvideerimine Tartus oleval kestnud neli päeva. Filmi lõpuosa on Pääsuke filminud sõitva rongi viimase vaguni tamburist, ka siin peavad inimesed lootusetuna tunduvat võitlust ootamatult tabanud lumeuputusega: mehed puhastavad labidatega raudteed.

Venekeelne pealkiri filmi originaalnitropositiivist on alles, pildiosa on paraku hävinenud. Säilinud on atsetaatalusel filmikoopia, mis on paljude varasemate kopeerimiste käigus oma ilust palju kaotanud.

18. jaanuari Päevaleht põhjendab: *“Meteoroloogia jaamade andmetel on pakaselaine meile tunginud Siberist üle Venemaa. Külmalaine tulekut varemalt ennustada polnud võimalik, kuna N. Vene, samuti Soome ja Rootsi ning kõik sõdivad riigid ei avalda enam ilmateateid, mispärast meie sünoptikud peavad kobama lausa pimeduses. Ja nii siis juhtuski, et käredest külmast saime teateid alles siis, kui ta üle idaraja meie maale sisse tungis.”*

Teataja aga on sunnitud tõdema, et *“meie meteoroloogilistes vaatluspunktidest kasutatavad mini-maal-termomeetrid on suutelised registreerima vaid kuni 45-kraadilist pakast.”*

Postimees võtab aga kokku: *“Petserist telefoneeritakse, et seal on ühe linaäri ees raha saamise sabas seistes üks 13-aastane poisike külmast kangestunud maha langenud. Hiljem kuuldus, et laps olevat pärast koju viimist suranud, kuid see teade on kontrollimata. /-/-/ Nii on lood praeguse pakasega. Ta kõiki pahandusi ei suuda üksikasjaliselt kirjeldada. Eks igaüks teab omast käest, missugune tunne on siis, kui kraadiklaas on “tühi”, kui seal on elavhõbedasammal hoopis alla põhja langenud, ja su enese ninaotsas, kõrvalestadest ja varvastes pakitseb põletav valu.”*

Teateid tänasest sotsiaalmeediast

Lõpuks aga ka teade sotsiaalmeediast. Meie tuntud meediaekspert **Raul Rebane** kirjutab oma Facebooki leheküljel: *“Täna 45 aastat tagasi (ehk siis 1979) kolisid mu vanemad Lääne-Vinimaa Pandivere külast Triigi külla. No leidis isa alles päeva! Hommikul oli päikesepaiste, aga krõbe külm. Mu õemes võttis auto pagasnikust välja kaks lõpuni külmunud “Viru valge” pudelit. Sellist imet nägime kõik esimest korda. Kui oleks tahtnud hommikust drinki teha, oleks tulnud viina lutsutada. Nüüd kahetsen, et ei teinud, oleks olnud huvitav kogemus.”*

Siinkirjutaja kõige “külmem” kogemus pärineb aga 1987. aasta algusest. Olin 12-aastane. Sellel erakordselt külma talve koolivaheajal kupatati mind suusalaagrisse Kääriku ja Otepää vahel – koha nimi oli Laugi. Termomeeter kuuriseinal näitas –42 kraadi. Ahjud küdesid kogu aeg. Suusatamisest ei tulnud midagi välja, kogu ärkveloleku aeg kulus puude lõhkumisele ning tuppa ja kööki tassimisele.

Pliidil podises suures kastrulis lakkamatult vaarikavarre tee. Ja vaarikavarsi pidime selle hundilaudapakasega ise otsimas ning korjamas käima.

Küll see lapsepõlv oli ikka õudne! ✕

saanud. Külma tõttu oli kolmapäeval liikumine Wõru linnas minimaalne. Kange Pakase kätte on Wõru-Wastseliina maanteel ära lõppenud üks Hobune. Ka on tulnud kõigil Wõru arstidel anda abi külmast kannatanuile. Omapärane juhtum leidis aset Antsla linnas, kus Schein ja Ko. jahuveski juures korda ootavate talupoegade hobustest 4 nõrkesid. Hobuseid hakati kohe masseerima lumega ja talumehed lahkusid veski juurest korda ootamata.”

Kõik Eesti väljaanded räägivad sumukskülmunud kodu- ja metsloomadest ning lindudest: *“Loomad ja linnud külmavad surnuks Tugew pakane on surmanud kõikjal metslinde ning loomi. Eriti wastu võtlikud on külmale jänesed, nurnkanad ja waresed. Wiimaseid on nähtud õhust lennu pealt sumult alla kukkumas.”*

Kuidas nii madalat temperatuuri üldse mõõta

Elavhõbedatermomeetritega polnud sel aastal midagi teha. Elavhõbe külmub –38,8 kraadi juures ning muutub tahkeks. Jäid piiritust

kasutavad kraadiklaasid, aga needki olid paljude teadete järel “põhjas”, sest alla –50 kraadi näitavaid termomeetreid kusagil lihtsalt ei leidunud.

Postimees arutles: *“Praeguse erakordselt tugewa pakasega on esinenud küllaldaselt juhte, kus kraadiklaasides*

1670. Hundid ei tulnud mitte ainult küladesse, vaid roomasid ka tallidesse ja küünidesse. Väga palju inimesi külmus surnuks.

on külmunud elavhõbe. Peale elavhõbede kasutamise kraadiklaaside valmistamise juures piiritust, mille külmumistemperatuur elavhõbedaga võrreldes on tundvalt madalam. Piiritusega täidetud kraadiklaasid lakkaavad töötamast siis, kui külm on langenud 67–68 kraadini.”

Petseri jaamas vagunitäiest külmunud viinast pajatades sedastab Päevaleht: *“Wiina külmumine on aga võimalik juba 20–30 kraadi külma juures, olenedes sellest, kui suur on*

viina alkoholiprotsent ning missugust wett on wiina valmistamiseks kasutatud.”

Ka 1940. aastal arutletakse ajakirjanduses, et kas –50-kraadine külm Eestis on ikka üldse võimalik ja kas termomeetrid näitavad õigesti.

Postimees pajatab: *“Mõnel poolt on tulnud teateid, et termomeetrid on näidanud kuni 50-kraadilist külma. Pöördusime Meteoroloogia Observatooriumi inspektori dr. A. Kärna poole, et selgitada, millest tingituna mõnel pool kraadiklaasid on näidanud kuni 50 kraadi tugewust külma. Meie järelepärimise peale seletas kõnetatav, et teatud wahetekkimine meteoroloogia observatooriumi inglise onnides asuwate termomeetrite ja erasikute kraadiklaaside poolt näidatud kraadide wahel on võimalik. Näiteks raudteejaamades, kus enamik maapinda on lumest puhastatud, võib temperatuur maapinna kiirgamise tõttu mõnedki kraadid madalamale langeda.”*

Huvitaval kombel ei osanud Eestis keegi nii jõhkrat külmalainet ette ennustada.

REPORTAAŽ: Reisikirjanik **Rene Satsi** sooritas Tiibeti-reisi Tallinnas riigikogus. Reportaaž sellest, kuidas Tiibeti eksilvalitsuse president **Penpa Tsering** ja dalai-laama eriesindaja **Sonam Tsering Frasi** oma kaaskonnaga parlamendis käisid.

Budistlikud tuuled riigil ehk kuidas teha selfit Ti

“Kui pole valgust, pole varju, millest üle hüpata,” huilgas **Lauri Saatpalu** hetk tagasi raadiost.

Kujutame korra ette nii, et Hiina on pimedus ja seega ka vari, ning valguse juurde jõuame oma jutuga ka peagi.

Kuupäev on 25. jaanuar. Sellega seoses peaaegu kukun riigikogu ukse ees. Jää. Valvelauas küsitakse passi.

“**Juku-Kalle!**” teatan mütsi silmilt kiskudes.

Politseiniku huul tuksatab. Võtab dokumendi. “Kui öeldakse, et tullakse Juku juurde, siis mui-gate?” aitan sõbralikult.

“Üldsegi mitte,” muigab ametnik.

Esiteks

Juku-Kalle Raid, kes on praegu kehastunud Tiibeti toetusrühma esimeheks, laseb mind majja sisse. Kohe minu järel ruttab **Roy Strideri** juhtimisel kohale ka kamp väliskülalisi, kes kehastuvad Tiibeti õiguste eest kõnelevaks delegatsiooniks ja kelle pärast ma oma kondid siia asutusse olen vedanud.

Riigikogu konverentsisaalis toimub Tiibeti-temaline kuulamine.

Ja küll see võib Hiina organid alles marru ajada, mõtlen.

Neid ajab ju pühasse raevu kõik, mis punadiktaatorliku suurriigi narratiiviga paralleelselt sõrki ei jookse. Kujutan ette, et ekstra närvi ajab Hiina ketse see, et muidu nii rahumeelne Tiibeti löögirühm on enesega Eesti riigikokku läbi valvate turvavärvate sisse smugeldanud ka relva – pesuehtsa hiina professori **Lau Hong-Shiangi**, kes tutvustab ennast niimoodi: “Ma olen päris hiinlane. Professor.”

Ta kummardab kergelt ja aupaklikult igal võimalusel.

Juku-Kalle avaldab sosistades arvamust, et auväärne professor ei saa täpselt aru, kus riigis ta viibib. Sellest pole midagi. Aru näitab professor Lau Hong-Shiang üles hoopis sellega, et laseb konverentsisaalis peatselt kuuldavale pika ja põhjaliku loengu sellest, kuidas tuginedes uurimistöös ainult Hiinamaa omakele allikatele, saab professori meelest kindlalt väita, et läbi jonnakalt kauakestvate dünastiate ei ole Tiibet kunagi Hiinale kuulunud. Vastupidiselt tõeale, mida raiub nagu nüri nuga läbi leiva HKP – Hiina kommunistlik partei.

Teiseks

Professoril on kaasas tema proua, kes filmib kõike enda ümber toimuvat telefoniga, keerutades seda kiirete liigutuste saatel ühte ja teistpidi. Hiljem kodus hakkab tema reportaaži vaatavalte sõbrannadel pea raudselt ringi käima.

Samamoodi nagu hakkab pea ringi käima, kui uurida lähemalt, mis toimub kaugel kõrgendikul – Tiibetis.

USA mõttekoda Freedom House on viimased kuus aastat järjest asetanud Tiibeti kodanikuõiguste ja poliitilise vabaduse poolest maailma halvimate sekka. Sellega nalja ei ole. Delegatsiooniga on kaasas rahvusvahelise õiguse spetsialist, doktor **Michael van Walt van Praag**, kes peagi peab saalis puldist kõne just sellel teemal, et Tiibeti olukorraga nalja ei ole.

“Tiibet on okupeeritud ala ja konflikt seal on rahvusvaheline konflikt, mitte Hiina siseasi,” selgitab Michael ja lisab, et Tiibet on samas staatuses, nagu kunagi oli Eesti, olles nõukogude okupatsiooni all.

“See, et Eesti nii pikalt okupeeritud oli, ei tähenda

Selfi. Rene Satsi ja Tiibeti president Penpa Tsering.

seda, et aeg oleks okupatsiooni legitiimseks muudetud,” on ta kindel.

Noogutame tunnustavalt.

Kolmandaks

Nagu Lewise ja Clarkiga käis ohtlikul ekspeditsioonil kaasas Sacagawea, liigub dalai-laama eriesindaja hr Sonam Tsering Frasi ja Tiibeti presidendi (ehk Sikyongi), härra Penpa Tsering taga kuulekalt ka tiibetlasest pressisekretär.

Uurin mehe käest vaikselt, mida viimane tunneb, kui Tiibeti peale mõtleb ja siin seina peal meie poolt üles riputatud Tiibeti lippu vaatab.

“Tahaksin sinna kunagi minna,” ohkab ta.

“Oled käinud?”

Pearaputus.

“Arvad, et kunagi lähed?”

Õlakehitus – pigem sellise lootusetu tooniga. Uurin meelega naiivselt: “Kas siis, kui sinna peaksid sattuma, juhtuks sinuga midagi halba?”

“Jah, muidugi!”

“Mis see täpsemalt olla võiks?”

“Ei, tea. Vangla...”

Küsin otsekoheselt: “Kas Hiina valitsus võiks lasta su lausa mõrvata?”

Mees ei kõhkle: “Seda väga ei usu. Aga ma ei kavatse omal nahal ka teada saada, kas mul on õigus või mitte.”

Neljandaks

Järgmiseks leitakse sobiv koht, et kohtuda **Lauri**

Vasakult dalai-laama eriesindaja Sonam Tsering Frasi, Tiibeti pr.

Hussariga. Surutakse seistes kätt, vahetatakse viisakusi, sumisetakse, aga pilti palub Hussar mitte teha. Ei teagi, miks.

Miks?

Juku-Kallegi kehitab õlgu. Ma ei lähe seletust küsima, teen aupaklikult pilti eemalt ja salaja. Pildi peale jääb tiibetlaste seltskonnast kiiruga mööduva **Varro Vooglaiu** kukul. Tema juba väliskülalistele tere ütlemata ei kipu.

See, et Tiibeti eksilvalitsus Eesti parlamendis oma asja ajab, on ju Euroopa mõttes küllaltki haruldane. Euroopa riigid Hiina virila reaktsiooni kartuses selliste külaskäikudega üldiselt eriti tegeleda ei soovi. Soe tunne tekib sisse teadmisest, et meie väliskomisjoni liikmetel on selgroogu vabaduse eest võitlejaid külla kutsuda ja nii mõnelgi parlamendiliikmel ka julgust neid inimesi ära kuulata.

Viiendaks

Programm on tihe. Surume ennast nüüd kõik koos riigikogu väliskomisjoni esimehe **Marko Mihkelsoni** kabinetti, kes naeratab nagu emamesilane – soojalt ja sõbralikult. Surutakse jällegi vastastikku kätt ja nenditakse, et maailmas valitseb hetkel üks kohutav ebastabiilsus.

Riigikogu saal on järgmine vaatamisväärsus. Koht, kus keegi kunagi ei karju ja kus tehakse tõsiselt tööd ning juhatakse Eesti riiki kindlakäeliselt õiges suunas. Grupipilt spiikri tooli taga on sellises väärrikas kantsis kohustuslik. Juku kutsub lahkelt kõiki üles spiikri tooli vedrustust proovima.

Hiinat ajab ju pühasse raevu kõik, mis punadiktaatorliku suurriigi narratiiviga paralleelselt sõrki ei jookse.

Kogukoridorides Tiibeti presidendiga

President Penpa Tsering, Roy Strider ja Juku-Kalle Raid Pika Hermani tornis Tiibeti lipuga.

“Istuge!” julgustab ta.

Keegi ei söanda, ainult professor Lau Hong-Shiangi proua küsib ettevaatlikult, et kas tema tohiks sellest üleskutsest ehk kinni võtta.

Uurib lausa arglikult.

“Meil võivad naised Eestis istuda, kus tahavad!” põrutab Juku-Kalle ja proua teeb suured silmad: “Kas tõesti?”

“Jah, tõesti!” kinnitab Juku ning proua istub.

Istub mõnuga ja mõnda aega.

Kuuendaks

Seltskonda kisub juba puhvetisse – see on ju inimlik nii pika käimise peale pikkades riigikogu koridorides –, aga siiski on veel üks koht, kuhu tuleb ronida, enne kui võleiba ja kohvi saab. Turnida tuleb nüüd Toompea linnuse edelatorni. Tuntud ka nime järgi Pikk Hermann.

“232 trepiastet,” ohkab keegi teadjam.

Libiseme üle hoovi, rinnatame kõik 232 külma kivist trepiastet ning Juku võtab tippu jõudes põuest välja täissuuruses Tiibeti lipu. Seda hoitakse nüüd sümboolselt mõnda aega näppude vahel tuules ja külmas lehvimas. Eks igäihel tekib peas sellega seoses mõtteid. Mõtteid vabadusest.

Mina mõtlen peale vabaduse veel sellest, et mul on kohutavalt külm, kuna jope jäi garderoobi.

Tornist ettevaatlikult alla tulles on kõigil külm.

“Siin võib jalad murda,” ütleb keegi.

“Siin võib kõik murda,” täiendab keegi teine veel eesti keeles lõbusalt mu selja taga.

“Mina käisin eelmine kord suvel, suvel oli parem,” märgib üks delegatsiooni liige ausalt ja tõmbab ninaga.

Tiibeti sõdalased, vabandust sõnalased, ei viibi Eestis mitte esimene kord! Ja see on väga hea. Iga okas loeb. Hea, et mitte lihtsalt üks kord ei ole keegi napsuse peaga julgust kokku võtnud, et Hiinale ninanipsu anda. Isegi auväärne *gjälva rinpotše* – dalai-laama ise, on meie riigikogu koridore oma kohalolekuga õnnistanud. Me ju püüame Tiibeti murega samastuda. Ja eks see tuleb Eesti ajalugu arvesse võttes ka välja. “Ka teie naaber on... pehmelt öeldes... imelik,” oli dalai-laama eriesindaja ennist Mihkelsonile öelnud.

Seitsmendaks

Nüüd on kõnede kord. Paar tundi läheb ära. Kuulajaid on palju, alustab Tema Ekstsellents härra Penpa Tsering. Temast sai Tiibeti kõrgeim poliitiline juht Sikyong mais 2021. Alates ametisse asumisest on mees palavikuliselt püüdnud teha koostööd valitustega, meediaga ja akadeemiliste ringkondadega, et saavutada Tiibeti ajalooliselt iseseiseva staatuse tunnustamine, mis oleks Tiibeti-Hiina rahuläbirääkimistel hädavajalik nagu habe jõuluvana lõual.

Eesti parlamendisaadikute ja ajakirjanike ette astumine on üks väike etapp sellel (kohutavalt) pikal teel. Kohe minnakse siit edasi Soome, siis Lähti ja siis sealt edasi...

Ettekanded lõppevad. Neid oli kokku neli. E-kirjast loetakse ette ka Mart Laari toetavad sõnad. Ta on alati olnud Tiibeti sõber.

Juku-Kalle viib seltskonna Hiiu pubisse õhtust sööma ja ebaametlik olema. Lähen koju lugu kirjutama, kuid saadan varsti sõnumi Tiit Pruulile (kes on delegatsioonile omalt poolt saatnud kingituseks raamatuid “Laama ja Linnart”), et võiksime hiljem minna õhtusöögile, kus ka Pruuli saaks kõrgetele külalistele austust avaldada.

Täna Tiit ei saa, kuid mainib, et tema unistus on Tiibeti presidendiga kätt suruda. Satun segadusse – ma ei olnud aru saanud, et valitsusjuhile omistatakse ka presidendi tiitel. Olin selle mehega koos mitu nalja vahetanud.

Kaheksandaks

Kihutan koosviibimisele, sest nüüd on minu jaoks sümboolselt tähtis suruda teadlikult kätt just Tiibeti presidendiga. Leian seltskonna üles ning saan võimaluse mõnda aega delegatsiooni liikmetega vabamas vormis rääkida.

Üks mure- ja jutupunktidest on see, et mis saab siis, kui praegune dalai-laama lahkub oma maisest kehast. Hiina on viidanud, et reinkarnatsioon võiks toimuda puna-Hiina pinnal. Eks nad pusivad plaani. Nimelt, kui eelmine dalai-laama sureb, usutakse, et tema hing taaskehastub uues kehas.

Otsingute alustamiseks koguneb Tiibeti valitsusasutuste, kõrgeimate vaimsete juhtide ja Tiibeti budismi kloostrite esindajatest koosnev komitee. Ma loodan, et järgmine dalai-laama leitakse pigem Munalaskmelt kui Hiinast.

Tema Ekstsellents hr Penpa Tsering muigab selle üle, et ma ei teadnud, et ta on president ning loome koos kõige viletsama kunstiteose – baariselfi. Nüüd on mul selfi võimsa ja auväärne mehega – Tiibeti presidendiga. Pubis.

Üheksandaks

Käsil on Tiibetiga seotud USA Kongressi seaduseelnõu, mille vastuvõtmisel on kindlasti suur rahvusvaheline mõju, aga kas Tiibet suudab päriselt kunagi Hiina varjust üle hüpata? Lähitulevikult me seda seda loota ei saa, ütleb mõistus. Kui kaugel on aga see helge tulevik, kui saabub valguse võit ja taganeb hämarik? Kunagi see hetk siiski peab saabuma, kui valitsused just Hiina narratiiviga liialt kaasa ei lähe ning tunnistavad Tiibeti õigust olla sõltumatu riik. Ka Eesti suutis varjust üle hüpata, kuigi see võis kaua aega päris lootusetu üritus näida. Täna ja hetkel on aga hoopis pakilisem küsimus see, kas tähistada kuidagi seda hiina draakoni aastat või mitte.

...ja päev hiljem

25.01.2024 kell 23.39 avaldas Hiina suursaatkond Tallinnas läbi Twitteri (uue nimega X) vihased punktlaulu sõnad: “Niinimetatud “Tiibeti eksiilvalitsus” on läbi ja lõhki separatistlik poliitiline rühmitus ja ebaseaduslik organisatsioon, mis rikub täielikult Hiina põhiseadust ja seadusi. Seda ei tunnusta ükski riik maailmas. Hiina on kindlalt vastu igasugusele kontaktile mis tahes riigi ja selle organisatsiooni vahel mis tahes põhjusel. Hiina kutsub Eesti asjaosalisi üles austama Hiina suveräänsust ja territoriaalset terviklikkust, mitte sekkuma Tiibetiga seotud küsimuste ettekäändel Hiina siseasjadesse ning vältima Hiina-Eesti suhete terve arengu katkemist. Hiina võtab kasutusele vajalikud meetmed, et kindlalt kaitsta oma suveräänsust, julgeolekut ja territoriaalset terviklikkust.” (Põmm-põmm-koll-koll taovad Tiibeti trummid). X

Kihutan koosviibimisele, sest nüüd on minu jaoks sümboolselt tähtis suruda teadlikult kätt just Tiibeti presidendiga.

ROOSA RIIGIMAJA TOOMPEAL: Toompea linnusekompleks on olnud võimu keskuseks juba pikemat aega erinevate võimude ajal – alates 13. sajandist – ning siin on selgesti näha jälgi paljudest valitsejatest. Praeguse parlamendi sissepääs asub üldsegi hoones, mida oleme sageli näinud erinevatest allikatest – Eestimaa kubermanguvalitsuse hoones ehk Toompea lossis. 2023. aastal tähistas Toompea loss oma 250 aasta juubelit. **Archibald Kald** teeb lossis ajalooekskursiooni.

Toompea lossi veerand tuhat

Vene keisrinna **Katariina Suure** käsul ehitatud Eestimaa kubermanguvalitsuse hoone on olnud oma valmimisest peale tähtis koht ajaloos ning selles on töötanud mitmeid tähtsaid ajaloolisi persoone – kuberneridest riigipeadeni. Milline on aga hoone valmimise lugu, mis on selles toimunud ja kuidas tänapäeval seda hoonet kasutatakse?

Katariina II käsk ja hoone ehituslugu
Hoone alguseks võib pidada lugu, kus Vene keisrinna Katariina II sattus 1764. aastal Revalisse oma Baltimaade külaskäigul ning pidi veetma öö Peeter Suure käsul rajatud Kadrioru lossis. Paraku, õhukeste akende tõttu ta haigestus ning otsustas ehitada uhke esindushoone Toompeale.

Kõik ei läinud kohe nii kergelt nagu loodeti. Esialgu andis tsaarina käsu Tallinna linnale ehitada uus kubermanguvalitsuse hoone. Linn aga keeldus ja tahtis selle anda ülesandeks rüütelkonnale. Mõni kuu hiljem kordas keisrinna nõudmist, kutsudes nii linna kui ka rüütelkonda üles üksmeelele, mis viiski uue hoone rajamiseni.

Katariina II korralduseks oli rajada ulatuslik hoonekompleks koos esindushoonega Toompea linnuse territooriumile. Arhitektide peamine ülesanne oli rajada idapoolsesse ossa esinduslik tiib koos kauni pargiga. Linnuse ringmüüri kagunurgas asetsenud Stür den Kerli torni lammutamisest ülejäänud kivid tuli säilitada ning kasutada kubernerile mõeldud hoone ehitamisel. Need kivid on säilinud ja praegu on neid võimalik selgesti näha Toompea lossi kolmandal korrusel asuvates põhiseaduskomisjoni ruumides. Toompea lossihoone ehitamiseks kehtestati rahvale ka maks, mis oli olenevalt seisusest 1 kuni 15 rubla. Kõrgeim maksukohustus oli linnaametnikel. Teadmiseks, et tollel ajal maksis näiteks piibliraamat 1 rubla ja 200–250 rubla eest oleks saanud osta endale keskmise mõisa.

Hoone pikk valmimisaeg

Kuna ülesanne oli muuta Toompea linnust ning teha see palju esinduslikumaks, siis loodeti ehitada midagi suursugust. Projekti autoriks valiti Saksamaalt Jenast pärit arhitekt **Johann Schultz** ja selle hoone ehitamisel osalesid mitmed nimekad oma ala meistrid. Schultz, kes põgenes Dresedenist Seitsmeaastase sõja käigus leidis endale sobilikku kohana just Eestimaa, kus ta suutis Saksamaa aladel valitsenud arhitektuurilaseid teadmisi ja stiile edasi kanda ning juurutada. Seetõttu võimegi näha **Niccolò Michetti** rajatud Kadrioru lossis ja Toompea lossis sarnasusi, sest see oli aeg, kus Euroopast oli kujunemas arhitektuuriliselt avatud kultuuriruum ning lõunapoolsetel aladel valitsenud stiilid ja ideed hakkasid laienema ka mujale.

Nii nagu hoone rajamisega, ei läinud ehitamisega kergelt ja aja jooksul peatusid tööd rahaliste probleemide, aga ka ehituslike iseärasuste tõttu. Peamisteks ehitajateks olid säilinud palgalipikute põhjal Toomgildi meistrid. 1773. aastal saigi hoone üles ehitatud, kuid siseviimistlus kestis veel 1791. aastani. Nii näiteks selgus, et osa hoonest vajab tugevamat toetamist, sest väljakaevamiste käigus leiti, et linnusemüüridele ehitamine ei suuda uut hoonet kanda.

Toompea loss 1917.

Tegelikkuses oli Toompea lossis võimalik esialgu elada vaid vasakus lossitiivas ning lõplikult saame hoone valmimisest rääkida alles arhitekt **Johann Daniel Bantelmanni** juhtimisel tehtud viimistlustest 1820. aastatel. Hoolimata sellest sisustasid uued valitsejad koos arhitektidega ruume ja välisilmet, üritades teha seda endale sobilikumaks. Üheks suurimaks muutuseks võib pidada Toompea lossi 1905. aastal täiselektrivalgustuse paigaldamist, mis nägi ette kubernerihoonesse 200 ja vanglaruumidesse 150 pirmi paigaldamist. See oli uuendus, mida paljudes nii suuremahulistes hoonetes veel ei kasutatud ning selleks korraldati ka konkurs, et leida sobilik voolugeneraator.

Vangla lossihoovis

Ehituslikud tööd ei puudutanud mitte ainult kubermanguvalitsuse hoonet, vaid ka sisehoovis toimunud muudatusi. Selle käigus ehitati ka linnuse hoovis paiknenud konvendihooone täielikult ümber vanglaks, nagu see oli juba **Peeter I** ajal. See oli omane ka tsaariajale, et valitsushoone kõrval paiknes vangla. Vanglahoone valmis lossihoovi 1843. aastal mitmete uuendustega – naisvangidele omanette kongid, vangivalvuritele privaatsemad alad.

Kubermanguvalitsuse hoone peamise korruse (II) keskosas paikneb elegantne Valge saal, mis sai tegelikkuses oma nime 1935. aastal toimunud ümberehitustööde käigus. Esialgu nimetatigi seda lihtsalt saaliks (*zala*), kus toimusid kohtumised ja pidulikud vastuvõttud. Saal oli esialgu

varaklassitsistlikus stiilis, mis oli arhitekt J. Schultzi katse rakendada midagi uut. Nimelt oli Euroopas peamiselt domineerima hakanud klassitsism, mis lükkas barokkstiili tagaplaanile. Tänapäeval ei näe me Valges saalis enam seda tsaariaegset tunnetust, mida ilmestasid mitmed detailid – valge stukkdekoor seintel. Kuigi vahepeal on räägitud legendi Valge saali laes olnud peeglistest, siis seda pole hoone kavanditel kunagi olnud ega ka ajaloallikad selle olemasolu tõestanud.

Ülejäänud ruumid Valge saali kõrval esinduskorral olid mõeldud kubernerile nii töötamiseks – arhiiv, vastuvõturuumid, kubermanguvalitsuse kantselei – kui ka tema perele ning teenijatele elamiseks. Tänapäeval asuvad endised eluruumid peamiselt kolmandal korrusel.

Miks just Valge saal?

Valgel saalil on olnud Eesti Vabariigi ajaloos oluline koht. Tsaariajal oli Valge saali interjööri hoopis teistsugune kui praegu ning suurimad muutused leidsid aset 1935. aastal riigivanema **Konstantin Pätsi** ajal.

Saali algses sisustuses olid seintel ja lae all tumehelised plaadid stukkidega, millel kujutati nii Antiik-Rooma sõjatrofeesid, idamaiseid elemente (saablid ja poolkuu motiivid) kui ka lillevanikuid vaasides. Üldiselt oli saali olemuseks selline jõuline laad, milles tõsteti esile sõja ja võimu olulisust.

Veidi leebemalt kasutati dekoratsioone kodanike eluruumides, kus oli esil pigem taimne ornament, jättes militaarsed teemad rohkem riigi- ja aadlikega seotud hoonetele. Eriliseks võib pidada Toompea lossi puhul seda, et säilinud on ka sealne anfilaad – pikk hoones olev uste rida, mis läbib üheksat ruumi.

Valge saali nimetus on tõenäoliselt tulnudki just sellest, et riigi esindusruume ja -hooneid hakati rahvusvaheliselt niimoodi nimetama (nt The White Hall, The White House). Nii ka Eestis, sest Valge saali nimetus on kasutatud pigem seal töötanud valitsuskabineti ajal ning see on ajalooliselt niimoodi tänaseni kinnistunud.

Valge saal tsaariajal ja Eesti parlamendi esindusruumina

Tsaariajal oli praegune Valge saal ruumiks, kus toimusid pidulikud vastuvõttud külalistele. 1917.

Keisrinna Katariina II korralduseks oli rajada ulatuslik hoonekompleks koos esindushoonega Toompea linnuse territooriumile.

x Vangla Riigikogu keldris

Paljud on kursis, et Toompeal, tänases riigikogus, on olnud vangla. Enamik teab seda küll Vene keisrinna **Katariina II** ajast, kuid tegelikult olivat vangla siin olnud juba Liivi ordu lõpuajal ning ka **Peeter Suure** ajal on märgitud vangla olemasolu. Tõenäoliselt kasutati enne Katariina aega vanglaks keldriruume.

1826. aastal, kui **Johann Daniel (David) Bantelmann** renoveeris Toompea lossi, oli üheks tema ülesandeks rekonstrueerida ka Toompea lossihoovis paiknenud konvendihooone vanglaks ning ühendada see paremini Toompea lossihoone endaga.

Teatavasti tehti ruume nii tõhusamaks kui ka mugavamaks, säilitades ikkagi konvendihooone peamised eripärad – kaarõlvivid (fotod 2 ja 7).

Juuresolevatelt piltidelt – nii enne revolutsiooniaegset põlengut 1917 kui ka pärast – on võimalik näha vangla interjööri.

aastal kogunes sinna ka Maapäev. Kuigi meie riigi esimene parlament Asutav Kogu 120 saadikuga pidas istungeid esialgu Estonia teatri kontserdisaalis, oli see ajutine lahendus ning juba kuu aega hiljem tuli neil sealt minema kolida Toompea lossi Valgesse saali. Eesti iseseisvumise järel kujuneski see ruumiks, kus 27. maist 1919 kuni 20. detsembrini 1920 pidas istungeid Asutav Kogu. 4. jaanuaril 1921 kogunenud I riigikogu pidas seal istungeid edasi kuni uue parlamendihoone valmimiseni 1922. aasta sügisel.

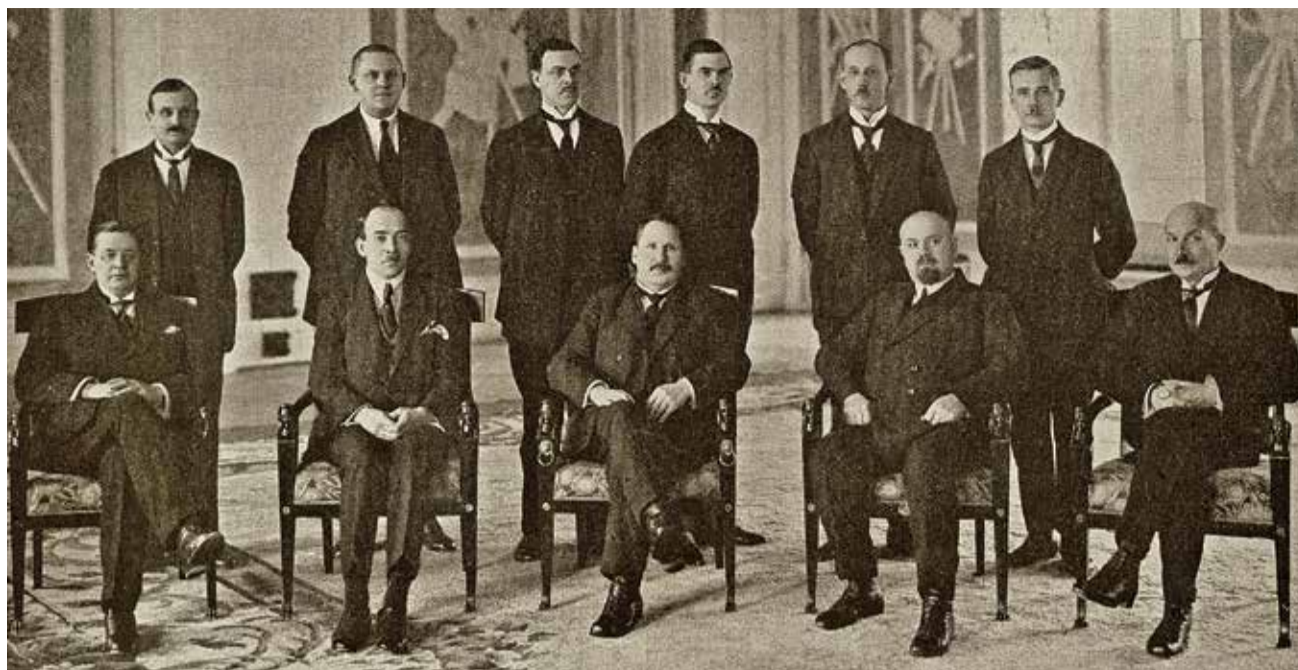
Saadi muidugi kohe aru, et ka see jääb ajutiseks lahenduseks, kuna saalis oli väga kitsas ning peale parlamendiliikmete jäi seal ajakirjanikele ja rahvale ruumi maksimaalselt 60 külalisele. Riigikogu hoonesse kolimise järel muutus see saal kohaks, kus istungeid pidas Riigikantselei.

Pärast 1934. aastal Konstantin Pätsi kehtestatud autoritaarset korda hakati riiklust sümboliseerivates ehitistes uue aja nõudmiste kohaseid muudatusi tegema. Sel ajal rekonstrueeriti ka Valge saal, kust eemaldati täielikult Johann Schultzi kavandatud dekor.

Eesmärk oli kujundada kunagisest esindussaalist valitsuse kabinet. Lossi renoveerimisel ja lisahoone te rajamisel lähtuti paleelikust esindustavast. Muutusi saame täheldada ka lossi fassaadil, mille ette ehitati 1935. aastal rõdu. Samuti sai paigaldatud kaarealusesse sissepääsu rauast väravad – enne oli rahvas saanud käia Toompea lossi sisehoovis jalutamas.

Tänane esindussaal

Eesti Vabariigi taasiseisvumise järel ning keeluliste majanduslike olude tõttu 1991. aastal käis Valges saalis kuni 2000. aasta suveni koos Eesti Vabariigi valitsus, samuti oli praegustes riigikogu esimehe ruumides peaministri töökabinet. Sellel ajal töötasid nii riigikogu kui ka valitsus ühes hoonetekompleksis ja selle üle imestasid ka paljude teiste riikide esindajad. Kuna aga mõlemal institutsioonil oli kitsas koos töötada, siis Stenbocki maja

Jüri-Jaaksoni-valitsus 1924.

renoveerimise järel kolis Vabariigi Valitsus sinna.

Valgest saalist on nüüdseks saanud riigikogu esindussaal. Maalidega otsasein on lahendatud taustana riigilippudele, mille ees toimuvad pidulikud pildistamised. Muutmata kujul on säilinud renessanss-stiilis rippdekooriga kaetud lagi, milles on tunda Antiik-Rooma mõjusid, ning ka saali lühtrid, mis on tellitud Belgiast 1935. aastal.

Toompea loss tänapäeval

250 aastat tagasi ehitatud hoones töötabki praegu riigikogu ning sealsed ruumid on mõeldud nii tööruumideks kui ka esindusruumideks. Hoone keskmes olev Valge saal on praegu peamiselt kasutusel nii maja külalistele tutvustamiseks kui ka pildistamispaigaks riigikogu esindajate kohtumistel kõrgete väliskülalistega. Samuti kasutavad seda foto tegemiseks ka riigikogu külalised.

Teine oluline esindusruum on riigikogu esimehe kabinet ja selle nn kuldne saal, kus riigikogu esimees võtab vastu tähtsamaid külalisi või erinevate huvigruppide esindajaid arutamaks riigi jaoks olulisi küsimusi. Riigikogu esimehe käsutuses on viis ruumi, milles on nii esiruum, esimehe abide tööruum kui ka spiikri puhke-, töö- ja külalistasuba.

Hoone kolmandal korrusel paiknevad riigikogu komisjonide ja fraktsioonide tööruumid, mis nagu paljudes teistes parlamentides on külalistele suletud.

Olete oodatud selle hoonega tutvuma nii eriekskursioonide kui ka ürituste raames (riigikogu lahtiste uste päev, vanalinna päevad, Open House Tallinn, uudishimupäev jmt).

Infot Toompea lossi ja eriürituste kohta leiab nii riigikogu koduleheküljel internetis kui ka Facebookis ning Instagramis. ✕

Aja jooksul peatusid tööd rahaliste probleemide, aga ka ehituslike iseärasuste tõttu.

RAKVERETEATER

Rita Kalnejais

ESIMENE ARMASTUS ON REVOLUTSIOON

Lavastaja Margo Teder (VAT Teater)
Osades Margus Grosnõi, Jaune Kimmel, Märten Matsu, Tiina Mälberg, Rainer Elhi, Loviise Kapper (külalised)

ESIETENDUS!
N, 15.; K, 21.; N, 22. veebr; K, 20. märtsil;
E, 1.; T, 2.; T, 16. aprillil; N, 2.; T, 14. mail Rakvere Teatris
R, 8. märtsil ERM-i teatrisaalis
K, 13. märtsil Haapsalu kultuurikeskuses
Etendused algavad kell 19.

rakvereteater.ee piletimaailm.com 32 95 444

Autorid: Lutz Hübner (Saksamaa), Sarah Nemitz (Saksamaa) Tõlkija: Mihkel Seeder
Lavastaja: Aare Toikka Kunstnik: Ilmar Vihmar Helilooja: Markus Robam

Osades: Liisa Pulk, Miika Pihlak

Sakala 3 teatrimajas

RAEV

19.03, 20.03, 21.03
kl 19

LÖBUSAD ÕLLEPRUULIJAD: Madli Vanamölder väisas Tartus A. Le Coqi tehases kuldaväärt näitust, mis pajatab eestlaste ühe lemmikrööpe, õlle loost. Juttu tuleb ka tootmisest õlleta – õllest alkoholita.

Me südamlük puidust õlleklann

Viimaste aastate alkoholi-poliitika on võtnud selge suuna ja sõnumi: eestlased joovad liiga palju¹, alkohol on ohtlik ja juba üks naps võib tuua kaasa pöördumatud tervisekahjud – alkoholi tarbijat ähvardab seitse eri tüüpi vähki² ja aju hallaine märkimisväärne vähenemine³.

Liberaalsetele noortele propageeritakse üha enam sünteetilisi narkootikume kui head ja järjest turvalisemat alternatiivi.⁴ Need, kes aga droogidest kuulda ei taha ja lõõgastuseks endiselt alkoholi eelistavad, vaatavad pigem väikepruulikodade poole – IPA, APA, rabarberi ja himaalaja soolaga Imperial Gose, piimašokolaadne kaneeli ja nelk-piraga porter, gluteenivaba veganõlu...⁵

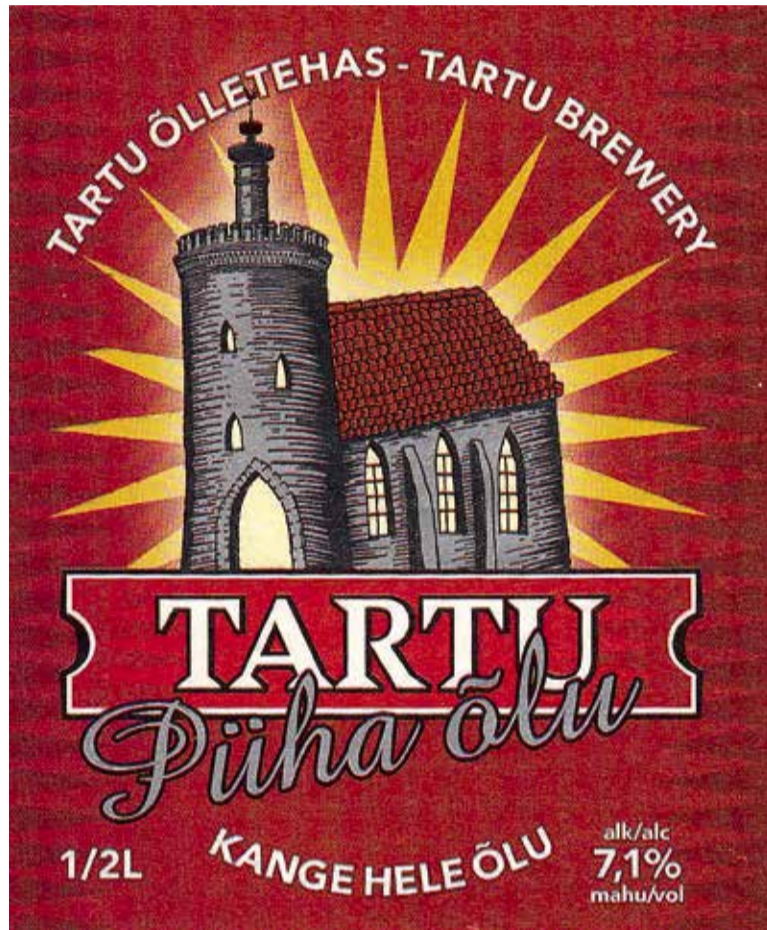
Selles valguses tundub A. Le Coqi õlletehase 2022. aasta aprillis avatud Õllemaailm ühelt poolt eluterve, teisalt mõneti konservatiivse ettevõtmisena.

Karamell-linnaste hüva mekk

Õllenäituse küllastajale on juba esimesest pilgust selge, et tegemist on ilusa, kalli ja väärakalt vormistatud näitusega. Punased vaibad põrandal näivad puhtad, moodsalt mustaks võõbatud seinu ei ehi rasvased näpujäljed, sügavad kriimud ega muud tüüpilised kulumisjäljed. Miski ei lõhna tolmu ega kopituse järele, miski pole võidunud, miski ei kleebi, miski ei logise. Näituse ehitusel on kasutatud puitu, betooni, mustaks värvitud metalli, tsingitud resttreppe, kõikjal lisaks sekka originaalsed punased tellised. Üldmulje on hubane, ka vanad metalltrumlid on võõbatud meeldivaks piparmündiroheliseks.

Uudsenäituse mõjub näitus neile, kes pole varem õllenäitust küllastanud. Kes on sellesarnaseid küllastanud mujalgi, märkab mitmeid tuttavaid lahendusi – proovida saab eri maitsega linnasteid, mida presenteeritakse suurtes läbipaistvates klaasanumates, pudelisildid on ajastute kaupa tahvliteks lamineeritud, seinal on *steampunk*’ilisk tootmisliini mudel, mis koosneb peamiselt erikujulistest vasekarva kateldest, ilmestuseks arvukad mutrid, poldid, hammasrattad ja kõverad destilleerimistorud.

Kõik see on tuttav juba vähemalt 2015. aastal Riia lähisel avatud Aldarise õllemuuseumist.⁶ Korduvad motiivid ei tähenda automaatselt halba disaini või originaalsete ideede puudumist, vastupidi – neid

Võib tutvuda võimsate tsariaegsete terasest linnasetrumlite ja muu taolise industriaalse vanavaraga.

võib vaadata kui teatavat kvaliteedi ja turvalisuse märki. Karamellimaitsega linnased mekivad ühtmoodi hästi nii Tartus kui ka Riias.

Tootmisliinil vuhisevad pudelid

Näitusel on kasutatud mitmeid kaasageid (et mitte öelda peaaegu kohustuslikke) *hands on* lahendusi – saab vajutada nuppe, sõrmega mööda ekraani vedada, nuusutada, maitsta, pigistada ja tõsta. Varjukujudena liukuvad 20. sajandi alguse vabrikutöölised ja baarimelu kehatud hääled jätavad mulje, et küllastaja pole näitusesaalides üksinda.

Traditsioonilisem muuseumiküllastaja, kes eelistab saada infot eksponaatide ja teema kohta eelkõige lugedes, võib mõnevõrra nõutult ringi vaadata jääda – teksti on näitusel pigem vähe kui palju. Peamiselt saab infot erinevatest filmiklippidest. Küll kvaliteetselt valmistatud, ei mõju nende visuaalne keel kuigi uudsenäituse – Peer Gynti “Hommikumeelo” helide saatel voogavad avakaadrid ümbritsevast rohelistest ja päikesetõusust tehase katuselt punalipu kõrvalt vaadatuna või “Mäekuninga koopas” saatel tootmisliinil vuhisevad pudelid on tuttavad juba nõukogude aja propagandafilmitest.

Samu visuaalmotive on kasutatud nii 1963. aasta klipis Tallinna Piimakombinaadi tootmisliinide võimetest⁷ kui ka 1965. aastal Narva elektriijaamast⁸ ning ilmselt võiks neid loetlema jäädagi. Samas ei saa seda pidada vaid nõukogude aja visuaalseks keeleks, sest teisedki nüüdisaegsed kaadrid tehaste tööst markeerivad suurt tootlikkust just sel samal, ammu tuttavil viisil.⁹

Salakomponent: hing

Kuigi järjest enam pruulijaid lisab oma toodete

valikusse alkoholivabu õllesid, on õlu teadupärast traditsiooniliselt alkoholne jook. Mida aga kogu näituse informatiivse osa juures välditakse, on alkoholi mainimine nii sõna kui ka keemilise ühendina. Vaid tootmisliini mudel, mis näitlikustab õlle valmistamise erinevaid etappe alates hoolikast tooraine valimisest villimiseni, tõdeb, et lisades virdele õllepärmid, algab käärimine, mille käigus tekib alkohol.

Samuti on paaril korral mainitud õlle kangust, mida küll eesti keele seletava sõnaraamatu järgi¹⁰ ei pea sugugi mõistma alkoholi suure sisaldusena joogis. Läbivalt on juttu ikka sellest, et õlu koosneb neljast komponendist – veest, linnastest, humalast ja pärmist. Viienda, salakomponendina mainitakse paaril korral ka hinge (kas A. Le Coqi toodangus on tõepoolest äratuntav “hing”, jäägu igaühe enda otsustada).

Paratamatult tekib küsimus, kas õlle alkoholisisaldusest vaikimine on näituse meeskonna teadlik valik, mingit liiki enesetsensuur või jäi see täiesti kogemata suures tootmisliinide vaimustuses märkamata näituse tegijatele.

Vanad seadeldised

Kogu näitus on ood tootmisliinidele ja masinatele. Räägitakse uhkusega, kui võimas oli tehase selle rajamisel 19. sajandi lõpul (tehas valmis 1896), milline meeletu progress on saatnud pruulimist läbi sajandite ning kui palju suudab tehase toota ja eestlased tarbida tänapäeval.

Näeme kauneid kaadreid tohututest terastõrest, milles toimuvat käärimisprotsessi juhatakse teaduslaboratooriumi laadses juhtimiskeskuses rangeima täpsusega suurte arvutiekraanidelt. Saame teada, mitu sekundit kulub üht, teist või kolmandat liiki pakendit täitmiseks sisuga, kui palju mahutab ladu, milliseid koguseid veetakse igapäevaselt edasimüüjatele.

Kuna ekspositsioon paikneb tehase ühes ajaloolises osas, on ruumidesse jäänud vanad seadeldised loomulikult kaasatud väljapanekusse. Võib tutvuda võimsate tsariaegsete terasest linnasetrumlite ja muu taolise industriaalse vanavaraga, mis kõik kinnistab kontseptsiooni edukast tehasetootmisest.

Sügavalt progressi usku

See, mida toodetakse jääb aga teisejärguliseks. On justkui ilmselge, et kui on õlletehas, siis tooteks on õlu – üks tükk või ühik. Kui tegemist oleks kummikutehasega, oleks lõpp-produktiks kummikupaar, mida toodetakse järjest suuremates kogustes järjest kiiremini. Õlu on õlu on õlu, ütleb A. Le Coqi ekspositsioon.

Siin peitub üks suurimaid dissonantse viimase ajal tekkinud õllekultuuriga, mida iseloomustab vastupidine hoiak ehk “mahult maitsele”.¹¹ Taoline dimensioon puudub õllefabriku näitusel pea täiesti. Me ei saa praktiliselt mitte midagi teada sortimendist, erinevate õllede maitseomadustest ja sellest, kuidas firma on reageerinud nn õllerevolutsioonile. Selle asemel kuuleme midagi abstraktsest “eriomasest hingest”, “hoolega valitud humalaist” ja “spetsiaalselt aretatud pärmist”.

Samas teab igaüks, kes vähegi õllekultuuriga kokku puutunud, et iga õllesort vajab spetsiaalset pärmid, linnaseid ja humalaid – ei piisa vaid ühest

MÖTTETUTE RIIKIDE AABITS (105): Geograaf **Toomas Kümmeli** (ja **Hardo Aasmäe** kunagi algatatud) lugudesari kõige totramatest riikidest maailmas. Sealjuures mööndusega, et täiesti normaalset riiki ei eksisteeri kusagil. Jeemenil on küll pikk ja kuulsusrikas ajalugu, aga sellest ei ole midagi järele jäänud. Kõik oma ajaloolised võimalused on Jeemen ikka ja jälle maha mänginud. Oma ajaloo helgematest hetkedest ei ole Jeemen mitte midagi õppinud.

Jeemen, milleks?

Jeemenist on **Hardo Aasmäe** sulest mõtetute riikide aabitsas korra juba juttu olnud ja see on avaldatud sarja esimeses raamatus. Hardo pani kirja ka lapsepõlvemälestuse oma vanaisast, kes tavatses vahel hüüatada: “Oh sa Jeemen!”

“Ma ei oska siiani öelda, kas tegemist oli imestushüüde või vandumisega või tähistas hõige mingit arusaamatust. Ilmselt oli tegu kõigeaga,” kirjutas Hardo.

Nüüd on Hardo Jeemeni-peatükist mõtetute riikide aabitsas möödunud 12 aastat ja see täiesti mõttetu riik vajab uuesti ülevaatamist. Põhjus on Jeemeni huthide poliitilise ja sõjalise islamistliku šiiidi grupeeringu tegevuses. Just Jeemen on ootamatult muutunud Iraani jaoks veel üheks platsdarmiks, kust usuvendade kaudu avada veel üks rinne püha ürituse elluviimiseks – juudiriigi ja juutide hävitamiseks.

Geograafia

Jeemen on riik Araabia poolsaare edelaosas, mis piirneb põhjas Saudi Araabiaga ja idas Omaaniga. Lõunas uhub Jeemeni rannikut Araabia meri ja Adeni laht, läänes Punane meri.

Jeemeni territoorium jaguneb kolmeks selgelt eristatavaks looduslikuks maastikutüübiks. Tihamah on rannikumadalik Araabia poolsaare lääne- ja edelaosas, peamiselt liivakõrb. Tihamah asub Punase mere ja Hidžazi ning Asiri mäeahelike vahel 5–70 km laiuse ribana. Aasta keskmine sademete hulk on väike, aasta keskmine temperatuur +24 °C. Juulis, aasta kõige palavamal kuul, ületab keskmine temperatuur +30 °C.

Jeemeni territooriumi keskosas asub ulatuslik mäginen platoo Jeemeni mäed, mis kulgeb 1300 km pikkuselt läänest idasse. Jeemeni mägede kõrgeim tipp ulatub 3666 meetri kõrguseni. Jeemeni mägedes on kuiv ja mõõdukas kliima, iseloomulik on stepi- ja kõrbetaimestik.

Jeemeni territooriumi kesk- ja põhjaosas laiub kõrb, kus vihma ei saja peaaegu üldse.

India ookeani Araabia mere Adeni lahte eraldab Punasest merest kitsas Bab-el-Mandebi väin. Lisaks asub väinas Jeemenile kuuluv Perimi saar, mida araabia keeles nimetatakse Mayyuniks. Jeemeni edelaranniku äärmisest punktist on väikese Shaykh Malu saarekeseni vaid veidi üle 200 meetri. Saarekeselt edasi kuni Perimi saareni Bab-el-Mandebi väinas on 2,8 km ja Perimi saarelt Aafrika rannikuni Djiboutis veidi üle 20 km.

Kuid see ei ole veel kõik. Punase mere suudmest u 130 km põhja poole asuvad Punase mere keskel Hanishi saared, mis koosnevad kolmest suuremast ja mitmest väiksemast saarest. Needki kuuluvad Jeemenile. Kuid seegi ei ole veel kõik. Kohas, kus Araabia meri läheb läänes üle Adeni laheks, seisab meres justkui eelpostina mäginen Sokotra saar seda ümbritsevate väikesaartega. Ka see strateegiliselt oluline saar kuulub Jeemenile.

See kõik oleks tühine, kui 1869. aastal ei oleks avatud Suessi kanalit, mis ühendab Vahemerd Punase merega ja sealtkaudu India ookeaniga. Suessi kanali keskjoont peetakse Aasia ja Aafrika piiriks. Kuni viimase ajani liikus Suessi kanali kaudu ja seega Punase mere ja Adeni lahe kaudu 10–12% kogu maailma kaubavedude mahust. Sellest alates on Punasele merele sissepääsu kontrolliv piirkond muutunud väärtuslikuks maalapiks, hinnaliseks kinnisvaraks. Ühtlasi on viimased sündmused

Jeemenis on araabia riikidest kõige religioossem elanikkond ja üks religioossemaid kogu maailmas. Vaid umbes 0,05% jeemenlastest ei ole moslemid.

halvaks näiteks sellest, mis juhtub, kui väärtusliku kinnisvara haldamine satub usuhulludest terroristide kätte. 2023. aasta lõpul vähenesid Suessi kanalit läbivad kaubaveod 28%. Ümber Hea Lootuse neeme ja Aafrika lõunatipuni kulgeval Euroopa ja Aasia vahelisel mereteel suurenesid kaubaveod aga 67%.

Rahvastik

Jeemeni looduslik muster tingib rahvastiku ebaühtlase jaotumise territooriumil. Üle kahe kolmandiku rahvastikust koondub Lääne-Jeemeni mägisesse võõndisse, Jeemeni mägedesse ja Tihamahi rannikumadalikule, Ida-Jeemen on hõreda rahvastikuga. Selles piirkonnas on rahvastiku tihedus kohati 235 inimest km² kohta. Kõige tihedamalt paikneb rahvastik Jeemeni peamise majandus- ja kaubanduskeskuse ümbruses Adeni lahe ääres. Jeemeni 35 miljonist inimesest elab linnades 39%.

Jeemen on rahvastiku väga kõrge sündimusega maa, juurdekasvult esimese viie riigi seas maailmas. Jeemenis on kõrge üldine sündimuskordaja, 4,45 last naise kohta. Peaaegu 50% rahvastikust on nooremad kui 16-aastased. Demograafid ennustavad, et 2050. aastaks kasvab rahvaarv umbes 60 miljoni inimeseni.

Väidetakse, et Jeemen on araablaste ja araabia keele sünnikoht. Qahtani pojad ehk ehtsad või algsed araablaste pärinesid Jeemenist. Roomlased nimetasid maitseainete, lõhnaõlide, mürri ja viiruki poolest kuulsaks saanud Jeemenit “õnnelikuks Araabiaks”.

Ligi 93% rahvastikust moodustavad araabia hõimud. Tänapäeva araabia kirjakeel on Jeemeni ametlik riigikeel, samas kui Jeemeni araabia keelt kasutatakse rahvakeelena. Ida-Jeemenis vastu Omaani piiri asuvas Al Mahrah kubermangus ja Sokotra saarel räägitakse mitmeid muid keeli. Jeemen on osa lõunasemiidi keelte kodumaast. Mehri keel on suurim lõunasemiidi keel, mida kõneleb enam kui 70 000 Mahra hõimu liiget; soqotri keelt räägib 60 000 inimest Sokotra saarel. Jeemen oli ka vanade lõuna-araabia keelte koduks. Razihi keel näib olevat ainus järelejäänud vana lõuna-araabia keel, mida veel kõneldakse. Inglise keel on kõige olulisem võõrkeel, mida laialdaselt õpetatakse ja räägitakse peamiselt maa lõunaosas, endises Briti protektoraadis.

Jeemen on väga religioosne islamistlik maa, eri andmetel on šiiite on 35–45% ja sunniite 53–65%

rahvastikust. Sunniitide asuala on valdavalt lõunas ja kagus, kus on hõredam asustus. Šiiidid paiknevad aga suuremalt jaolt maa põhja- ja loodeosas, kus elab enamik Jeemeni elanikest. WIN/Gallup Internationali küsitluste kohaselt on Jeemenis araabia riikidest kõige religioossem elanikkond ja üks religioossemaid kogu maailmas. Vaid umbes 0,05% jeemenlastest ei ole moslemid. Kristlasi kiustatakse äärmuslikult taga. Kunagisest arvukast juudi kogukonnast ei ole enam midagi järele jäänud. 2020. aasta hinnangul on Jeemenis alles 26 juuti. ÜRO raporti usuvähemuste kohtlemise kohta konfliktipiirkondades hinnati aga 2022. aastal alles Jeemenis juutide arvuks üks inimene, väidetavalt on küll alles käputäis “varjatud juute”, kes on pöördunud islamiusku, kuid jätkavad salaja judaismi järgimist.

Jeemeni rahvastik jaguneb kümneteks suhteliselt autonoomseteks hõimudeks ja hõimuliitudeks. See on peamine takistus ühtse stabiilse riigi tekkeks. Juba enam kui 50 aastat ei ole Jeemeni valitsus suutnud kontrollida oma territooriumi tervikuna hõimude domineerimise tõttu eri piirkondades. Hõimude omavahelised konfliktid tähendavad Jeemenis inimrõõve, terrorismi ja veriseid kodusõdu. Inimene, kes igapäevaselt ei jälgi Jeemenis toimuvat, ei pruugigi aru saada, kas hetkel toimib Jeemen ühtse riigina, toimub parajasti järjekordne kodusõda või on riik lagunenu järele kaheks osaks, nagu seda aeg-ajalt ikka on juhtunud.

Õitsengust mandumiseni

Jeemenil on küll pikk ja kuulsusrikas ajalugu, aga sellest ei ole midagi järele jäänud. Kõik oma ajaloolised võimalused on Jeemen ikka ja jälle maha mänginud. Oma ajaloo helgematest hetkedest ei ole Jeemen mitte midagi õppinud.

Esimesed andmed Jeemeni kohta kõnelevad ajast 2000 aastat eKr, kui Jeemen asus oluliste Vahemere maade, Ida ja Aafrika kaubateede ristumiskohal ning seal kujunesid jõukad linnad. 10. sajandil eKr tekkis legendaarne Seeba kuningriik, mis elas sajandeid jõukat ja õitsvat elu. Seeba kuninganna **Bilqisi** külaskäiku Jeruusalemma Saalomoni juurde on kirjeldanud nii vana testament kui ka koraan. Seebalased hakkasid rajama niisutussüsteeme.

Pärast roomlaste võimu alla sattumist meie ajaarvamise esimestel sajanditel hakkas piirkond vaesuma ning lagunes väikesteks linnriikideks ja hõimualadeks. Algul töid etioplasid sinna ristisu, seejärel 7. sajandil maa vallutanud araablaste islami. Maad aga hakati araabia keeles nimetama Jeemeniks – paremaks pooleks, sest moslemite pühast linnast Mekast ida suunas vaadatuna jäi Jeemen lõunasse ehk paremat kätt.

1839. aastal hõivasid britid Lõuna-Jeemenis Adeni, et teha lõpp mererõõvidele kui sealkandis viljakale majandusharule. Jeemenile kuuluvat Sokotra saart kutsuti oma ajal mererõõvliite saareks. Seejärel sõlmisid britid ka protektoraadilepingud Adeni ümbruskonna Lõuna-Jeemeni hõimualade valitsejatega. Briti Adeni koloonia ja Adeni protektoraat moodustasid kaks kolmandikku praegusest Jeemenist. Kuni 1937. aastani oli see maa-ala liidetud Briti Indiaga.

Osmani impeerium vallutas Põhja-Jeemeni uuesti 1872. aastal. 1905. aastal fikseeriti Briti ja Osmani valduste vaheline piir. Põhja-Jeemen sai Osmani impeeriumilt 1911. aastal autonoomia ja iseseisvus 1918. aastal pärast Osmani impeeriumi kokkuvõrsemist Esimese maailmasõja tulemusena. Saatus oli määratud, et brittide võitlus mererõõvliitega läheb

tulevikus uuele ringile. Selgelt kujunesid aga välja kaks erilmelist piirkonda, Lõuna- ja Põhja-Jeemen.

Kord üks, kord kaks Jeemeni riiki

Alustame sellest, et kahe Jeemeni nimetused ilma-kaarte järgi on väga tinglikud. Pilk kaardile ütleb, et sama hästi võiks Põhja-Jeemenit nimetada Lääne-Jeemeniks ja Lõuna-Jeemenit Ida-Jeemeniks. Põhja-Jeemen muutus pärast Osmanite võimu alt vabanemist ja iseseisvumist teokraatlikuks kuningriigiks nimetusega Jeemeni Mutawakkilite Kuningriik. Välismaailmale suletud mahajäänud riigina elas Põhja-Jeemen Teise maailmasõja lõpuni. 1948. aastal mõrvati riigi valitseja, kuningas ja imaam **Ahmad bin Yahya**, tema kolm poega ja peanõunik. Kuningas oli valitsenud hõimualadest killustatud maad äärmiselt julmade meetoditega.

1958. aastal ühines Põhja-Jeemen koos Egiptuse ja Süüriaga Ühinenud Araabia Vabariigiks, kuid see liit lagunes paari aasta pärast.

Septembris 1962 kukutasid Egiptuse presidendi **Gamal Abdel Nasser**i araabia šovinistlikust ideoloogiast inspireeritud revolutsioonilise liikumise võitlejad äsja kroonitud kuninga **Muhammad al-Badri** ja võtsid kontrolli pealinna Sanaa üle. Riik nimetati ümber Jeemeni Araabia Vabariigiks. Ühtlasi tähistas riigipööre verise kodusõja algust rojalistide ja revolutsiooniliste vabariiklaste vahel. Saudide ja Egiptuse kokkuleppel sai kodusõda 1970. aastaks Põhja-Jeemenis läbi. Järgmised riigipöörded toimusid 1974., 1977. ja 1978. aastal.

Briti Indiaga liidetud Adeni piirkonna käekäik kujunes hoopis teistsuguseks. Adenist sai brittidele oluline tugipunkt. Aden muutus tähtsaks peatuspaigaks Indiasse purjetavatele kaubalaevadele. Pärast Suessi kanali avamist kasvas selle strateegiliselt olulise geograafilise paiga tähtsus uutesse kõrgustesse. 1937. aastal nimetati see omaette Adeni krooniasumaaks.

Erineva staatusega Briti alad ühinesid 30. novembril 1967 Lõuna-Jeemeni Rahvavabariigiks, mis hiljem muutis oma nime Jeemeni Demokraatlikuks Rahvavabariigiks (DRV). Sellest sai 1969. aastal marksistlik-leninlik üheparteiline riik, mida toetasid Kuuba, Ida-Saksamaa (DDR), Põhja-Korea ja Nõukogude Liit. Hoolimata ilusatest kommunistlikest loosungitest toimus riigis 1986. aastal lühike kodusõda.

“Brazzaville Kongo ja Bulgaaria kõrval sondeeris Lõuna-Jeemeni Demokraatlik Rahvavabariik pinda võimaluse üle astuda liiduvabariigina Nõukogude Liidu koosseisu. Brežnevlik Nõukogude Liit selle avantsüüriga kaasa ei läinud. Ilmselt ei suudetud Moskvas hästi endale ette kujutada, kuidas seal korraldada rubla ringlust, kaitsta piiri nii, et see oleks “lukus”, arendada rahvaste sõprust mõsedeest ja mulladest ülekülvatud maal jne. Moskva eelistas pigem mereväebaasi Adenis ja Sokotra saarel ning ühte kindlat häält ÜRO-s,” kirjutas Hardo Aasmäe omal ajal Lõuna-Jeemeni DRV kohta.

Üks kahest Jeemenist ehitas marksistlikku sotsialismi, teine islamistlikku vabariiki. See ei takistanud neid lahendamast omavahelisi arusaamatusi väikeste piirisõdadega 1972., 1979. ja 1980. aastal. 1990. aastal kaks Jeemenit ühinesid.

Pikk piiritüli Saudi Araabiaga

Kõige pingelisemad on Jeemeni suhted olnud oma naabri Saudi Araabiaga. Saudi Araabia ja Põhja-Jeemeni piirikonflikt sai alguse 1926. aasta Mecca rahulepingust. Selle lepingu alusel anti vastloodud Saudi Araabia valdusesse Idrise emiraadi territoorium, mida Põhja-Jeemen pidas enda valduseks. 1931. aastal allkirjastasid Saudi Araabia ja Põhja-Jeemen Aru lepingu, millega üritati leida rahu-meelne lahendus süvenevale piirivaidlusele. Jeemen ei nõustunud rahulepingu kõigi punktidega ning vaidlus päädis Saudi Araabia ja Põhja-Jeemeni vahelise lühikeses sõjaga, mis lõppes Jeemeni kaotusega. Jeemen oli sunnitud nõustuma Saudi Araabia nõudmistega, mis leidsid hiljem kinnitust Taifi rahulepingus.

Jeemeni monarhia ei varjanud kunagi oma rahulolematust Taifi rahulepingus sõnastatud piirivaidluse lahendusega. Siiski säilisid Saudi Araabia ja Põhja-Jeemeni suhted rahumeelsena kuni 1962. aasta revolutsioonini Põhja-Jeemenis, mis muutus aga peagi kodusõjaks. Pärast Jeemeni kodusõja lõppu 1970. aastal tunnustas Saudi Araabia uut valitsust. Pärast Taifi rahulepingu aegumist 1973.

aastal seda erimeelsuste pärast ei pikendatud.

Alates iseseisvumisest 1968. aastal kuni Põhja-Jeemeniga ühinemiseni 1990. aastal ei pidanud Lõuna-Jeemen Saudi Araabiaga piiri osas läbirääkimisi. 1970.–1980. aastatel toimusid Saudi Araabia ja Lõuna-Jeemeni vahel relvastatud kokkupõrked, mille peamiseks põhjuseks oli piirialal leitud naftavarud. 1980-ndate lõpus leidis Lõuna-Jeemenis aset verine kodusõda, mille tulemusena riik vaesus sel määral, et oli paljuski ka välise surve tõttu sunnitud 1990. aastal ühinema Põhja-Jeemeniga. Pärast seda andis ühinenud Jeemeni uus valitsus välja ametliku teadaande, et piirivaidluste lahendamine saab nende tegevuse prioriteediks. Piiri asukoha määramisega ei suudetud edasi liikuda ja taas puhkesid kahe riigi piiril relvastatud kokkupõrked.

2000. aasta mais külastas Jeemenit Saudi Araabia kroonprints **Abdullah**, et osaleda riigi ühendamise 10. aastapäeva pidustustel. Külaskäik lõppes USA vahendatud läbirääkimistega, mille tulemusena sõlmisid Jeemen ja Saudi Araabia rahulepingu, mis sisaldas Taifi lepingus määratud riigipiiri ning siiani lahendamata maismaapiiri ja merepiiri kulgemise.

Pärast seda, kui Saudi Araabia sekkus Jeemenis 2011. aastal puhkenud kodusõtta, muutus piir saudide poolt tihedalt patrullitavaks ja läbipääsu piiravaks.

Ühinemisest kodusõjani

Ühinenud Jeemeni Vabariigi tegelikuks juhiks sai endise Põhja-Jeemeni president aastatel 1978–1990 **Ali Abdullah Saleh**. Juba 1994. aastal puhkes äsja ühinenud riigis järjekordne kodusõda. 21. mail teatasid Lõuna-Jeemeni poliitilised juhid eraldumisest ühisest riigist ja kuulutasid välja Jeemeni Demokraatliku Vabariigi. Saleh kuulutas riigis välja erakorralise olukorra ja juhatas valitsusvägede pealetungi Adenile ja varsti taastati kontroll kogu Lõuna-Jeemeni territooriumi üle. Pärast kodusõja lõppu valiti Saleh Jeemeni presidendiks. 1997. aastal ülendas parlament Salehi sõjaväelise auastme marssaliks.

1995. aasta lõpus puhkes Jeemeni ja Eritrea vahel relvakonflikt Punases meres asuvate Hanishi saarte pärast. Jeemeni relvajõud jäid konfliktis kaotajaks ja selle tulemusena läks Eritrea vägede kontrolli alla Hanishi saarte suuruselt teine saar Al-anish al-Kabir, 1996. aasta augustis ka selle naabruses asuv suuruselt kolmas saar Al-anish al-Şaghir. Mõlemad riigid olid pöördunud Haagis asuvasse rahvusvahelisse arbitraažikohtusse, kust 1998. aastal tuli otsus, et saared peavad jääma Jeemenile.

Araabia kevad saabus Jeemenisse 2011. aasta jaanuaris, kui linnade tänavatele ilmusid esimesed demonstrandid plakatitega, kus nõuti president Salehi tagasiastumist. Vastasseis meelevaldajate

ja presidendi vahel eskaleerus kiiresti. Saleh keeldus meelevaldajate surve tagasi astuma ja lubas seda teha vaid juhul, kui peaks kaotama valimistel. Olukord läks aga aina palavamaks ja lõpuks leiti koostöös Pärsia lahe koostöönõukoguga (GCC) plaan kriisi reguleerimiseks. Plaan andis Salehile tagasiastumise korral garantii isikupuutumuseks. Ootamatult lükkas Saleh ka selle plaani tagasi. Jeemeni ametlikus pealinnas Sanaas algasid tänavalahingud presidendi toetajate ja vastaliste vahel, erinevaid linnaosi kontrollisid erinevad jõud. Pärast haavatasamist ja ravi Saudi Araabias oli Saleh ikkagi sunnitud tagasi astuma ja võimu üle andma GCC kriisi reguleerimise plaani kohaselt.

Lõuna-Jeemenist pärit **Abdrabbuh Mansur Hadi** valiti 2012. aasta veebruaris toimunud erakorralistel presidendivalimistel Jeemeni uueks presidendiks. Ta osutus aga nõrgaks ja ei suutnud maha jahutada Jeemeni hõimudevahelisi ülekuumenenud suhteid. Seda nähes tekkis tagasi astunud president Salehil plaan võim enda kätte tagasi võtta. Selleks leppis ta kokku liidu huthide islamistliku šiiidi poliitilis-sõjalise rühmitusega, kelle vastu ta oli veel hiljuti sõdinud ja kes olid olnud ta vaenlased. Huthid alustasid pealetungi ametlikule pealinnale Sanaale ja vallutasid selle 21. septembril 2014. President Hadi põgenes alguses Lõuna-Jeemeni linna Adenisse, seejärel Saudi Araabiasse.

Huthide toel Jeemeni põhja- ja idaosas võimu haaranud Saleh teatas 2016. aastal, et Venemaale on kasutamiseks avatud kogu tema võimu all olev taristu, sadamad, lennuväljad, sõjaväebaasid, ja kutsus taastama vanu sidemeid, mis olid Jeemeni DRV ja Nõukogude Liidu vahel. **Putini** Venemaa siiski ei riskinud sekkuda.

Kodusõjas ei paistnud võitjaid ja kaotajaid ning see ähvardas venida. Kogenud diktaator Saleh otsustas seda nähes olukorda muuta, leppides ära Saudi Araabiaga. See aga ajas marru tema liitlased huthid, kes nimetasid seda reetmiseks. Kui 4. detsembril 2017 sõitis Saleh Sanaast välja, tulistati tema autot granaadiheitjast. Huthide julgeolekujõud püüdsid Salehit arreteerida, kuid järgnenud tulevahetuses tapeti ta lasuga pähe.

ÜRO peab Jeemeni kodusõja tõttu puhkenud humanitaarkriisi üheks kõige sügavamaks ja ulatuslikumaks maailmas. Üle 21 miljoni Jeemeni elaniku vajab abi ja kaitset.

Huthid

Šiiitide islamistlik poliitiline ja sõjaline organisatsioon al-Ĥūthiyūn, ametlikult tuntud ka kui Ansar Allah, tekkis Jeemenis 1990. aastatel. Eestikeelses ajakirjanduses huthideks või ka huthideks nimetatud liikumise puhul kasutatakse tavaliselt ingliskeelset nimekuju Houthi. Liikumine on nime saanud oma asutajate ja juhtide järgi, kes pärinevad valdavalt al-Ĥūthiyūni hõimust.

Jeemeni Zaidi piirkonnast pärit usujuhi **Hussein al-Houthi** juhtimisel kujunes huthide liikumisest opositsioonijõud Jeemeni presidendile **Ali Abdullah Saleh**ile. Huthid süüdistasid USA ja Saudi Araabia toetatud Salehi korruptsioonis. Mõjutatuna suuresti Liibanoni šiiitide islamistlikust poliitilisest ja sõjalisest organisatsioonist **Hezbollah**, võtsid ka huthid 2003. aastal oma ametlikuks loosungiks võitluse USA, Iisraeli ja juutide vastu. Jeemeni valitsusväed tapsid organisatsiooni juhi al-Houthi 2004. aastal. Sealtmaalt on organisatsiooni juhtinud peamiselt tema vend **Abdul-Malik al-Houthi**.

Huthid on alates 2014. aastast kontrollinud suurt osa Jeemeni territooriumist ja osalevad alates 2015. aastast Jeemeni kodusõjas rahvusvaheliselt tunnustatud valitsuse ning seda toetava sõjalise koalitsiooni vastu, mida juhib Saudi Araabia.

Pärast 2023. aasta Iisraeli ja Hamasi sõja puhkemist hakkasid huthid tulistama rakette Iisraeli pihta ja ründama kaubalaevu Jeemeni ranniku lähedal Punasel merel, mis on nende sõnul solidaarsus Gaza sektoris võitlevate palestiinlastega. Lääneliitlased on eesotsas USA ja Suurbritannia sõjajõududega asunud andma merelt lööke huthide sõjalise taristu pihta, et tagada takistamatu laevaliiklus läbi Suessi kanali. Ajakirjanduses on avaldatud andmeid selle kohta, et huthide rünnakuid laevadele Punasel merel juhvivad ja koordineerivad Iraani Islami revolutsiooniline kaardivägi (Sepäh) ja Liibanoni šiiitlik islamistlik sõjalis-poliitiline organisatsioon Hezbollah. Samuti varustab Iraan huthisid vajaliku relvastusega. ✘

Mõjutatuna Liibanoni sõjalisest organisatsioonist Hezbollah võtsid ka huthid 2003. aastal oma ametlikuks loosungiks võitluse USA, Iisraeli ja juutide vastu.

Elu ja kool on õpetanud: taimed on rohelised; neil on lehed, varred, õied ja viljad ning nad kasvavad juuripidi mullas. Kui miski selles muustris ei klapi, kipuvad maailmapildi alustalad vankuma. Põhiliselt Ladina-Ameerikas levinud tillandsiad annavad oma parima, et seda teha. Botaanikaiaia troopiliste taimede kapral **Jaan Mettik** tutvustab tillandsiaid.

Lilledest, õhust ja armastusest

Neid taimi, mis ei kasva mitte maapinnal, vaid balansseerivad kõrgel võrades, nimetatakse pealstaimedeks ehk epifüütideks. Parasiit-taimedest, kes ka vahel teiste taimede turjal losutavad, eristab epifüüte tõsiasi, et viimased kasutavad tüvesid ja oksi vaid selleks, et olla lähemal valgusele ning kaugemal mööda maapinda ringi kondavatest taimetoidulistest elukatest. Pealstaimed ei võta oma “alustaimedelt” midagi, koguvad ise nii vee kui ka mineraalained ja sünteesivad ise ka kõik eluks vajalikud orgaanilised ühendid. Selle eluviisi on täiuslikkuse viinud peamiselt Kesk- ja Lõuna-Ameerika looduses kasvavad tillandsiad (*Tillandsia*).

Elektritaatidest vihmametsani

Juurtetus tundub olevalt üsna edukas ellujäämisstrateegia. Vaatamata nirudele juurtele või nende sootuks puudumisele on tillandsiad suutnud vallutada kõige iseäralikumad kasvupaigad. Nad suudavad

Vahel võib taimemele saatuslikuks saada aga sootuks iseäralik rahvamajandus-haru. Oranži tillandsiat ohustab tänapäeval kreveltikasvatus.

elada kõrgel puuvõrades, nad kasvavad klammerdudes kivi-pragudesse paljastel kaljudel, nad turnivad telefoni- ja elektritraadidel ning katavad vaibana nii katuseid kui ka fassaade (eeldusel, et inimesed seda sallivad). Tillandsiad on nii kõvad tegijad, et suudavad kasvada isegi maailma kõige kuivemas mittepolaarses paigas – Atacama kõrbes. Ning nad suudavad seda kõike tänu võimele saada kõik eluks vajalik õhust.

Loomulikult pole see vaid üks taimeliik, kes seda kõike suudab. Tillandsiad on bromeelialiste sugukonna kõige liigirikkam perekond – sinna kuulub umbkaudu 700 liiki. Umbkaudu seetõttu, et kindlasti on Lõuna-Ameerika mägedes ja vihmametsades veel hulganisti teadusele avastamata tillandsiaid. Minu teada avastati-kirjeldati 2023. aastal vähemalt kolm uut liiki.

Liikide täpse arvu muudab ebamääraseks ka see, et väljaspool õitseaega on paljud tillandsiad üksteisest peaaegu eristamatud ning lisaks töötavad botaanikud-süsteematikud agaralt selle nimel, et veelgi enam segadust külvata. Hiljaaegu tõsteti nii mõnedki liigid väärrikast tillandsia perekonnast uutesse perekondadesse, mis kannavad nimesid *Barfussia*, *Cipuroopsis*, *Wallisia*, *Racinaea* jne.

Veepõlgurist teadlane

Räägin “väärrikast perekonnast” seetõttu, et need taimed on saanud oma teadusliku nimetuse üsnagi isevärki põhjusel.

Tillandsiad on nimetatud Soomes tegutsenud Rootsi päritolu botaaniku **Elias Tillandzi** (1640–1693) auks, kes oli Helsingi ülikooli eelkäija Turu Akadeemia rektor, meditsiini-õppejõud ja botaanik. Tema koostatud oli esimene Soome taimeistiku nimekirj (ilmus 1673) ning lisaks pani ta aluse ka Soome esimesele botaanikaiaiale (1678).

Vaatamata Tillandzi suurtele teenetele teaduse ees andis **Carl Linné** mõtte neile isevärki õhutaimedele just tema järgi ladina-keelne nimi panna aga hoopis muu. Umbes 1660. aastal, veel tudengiajal, jäi noor teadusemees, kes tol ajal kandis sünnipärast nime Tillander, laevareisil Stockholmist Turusse nii merehaigeks, et andis vande enam mitte iial laevale astuda. 1663. aastal Turus toimetades võttis ta isegi uue perekonnanime

Till-Landz

– rootsi keeli

“maad mööda”,

mis hiljem mugandus

Tillandziks. Sestap tuli tal

ka hiljem, Turust Uppsalasse oma

õpinguid jätkama minnes, teha u 300 km

pikkuse meresõidu asemel ligikaudu 1700 km pikkune maismaaretk ümber Botnia lahe...

Arvestades seda, et tegu oli ikkagi XVII sajandiga, oli see kõik ilmselt üsna vaevaline.

Kõige eelneva tõttu, kui 1753. aastal jõudis Rootsi isevärki eksootiline taim, mis kasvas looduses kõrgel puuokstel ning oli lisaks kaetud hõbedaste soomuste, otsekui vihma eest kaitsvate katusekividega, leidis Carl Linné olevat igati kohane nimetada see imetaim veepõlgurist teadlase auks.

Tõsi küll, Linné pani natuke mööda. Ta arvas, et hõbedased soomused on tillandsial selleks, et end kuivana hoida, kuid tegelikult on asi sootuks vastupidine. Just need soomused aitavad tillandsiatel ilma juurte abita ammutada kastest, udust ja vihmast eluks vajalikku niiskust.

Ellujäämisstrateegiad

Seda kõike võimaldavad tillandsiate lehtedel olevad absorptsioonikarvad, mis annavad mitmetele liikidele hõbedase jume. Absorptsioonikarvad meenutavad oma välimuselt tsellofaanõhukeksi hõbedasi naastukeksi, mille abil saab taim imeda eluks vajalikku niiskust ning teha seda nii vihmast, kastest kui ka udust. Märjaks saanud taime niiskunud absorptsioonikarvad kleepuvad taime lehtedele ning enne ebamaist hõbedast tähte meenutanud tillandsia muutub tavataimelikult roheliseks. Koos veega imetakse taime ka vajalikud mineraalained, mida tillandsiad saavad õhus keerlevast tolmust, mööda puutüvesid ja oksi nõrguvalt veest ning eriline õnne korral mõne möödalendava linnu kakast või lehtede vahele takerdunud surnud putukast. Hõbedastel karvadel/soomustel on teinegi tore omadus: kuumadel päevadel kaitseb taoline skafandrina kiiskav hõbekasukas tillandsiaid ka ülekuumenemise eest.

Pelgalt “kõrgtehnoloogilisest kasukast” aga ei piisa selleks, et toime tulla nii troopikas kui ka vihmametsas. Tugevaimaks trumbiks tillandsiate ellujäämisst-

Haruldast tillandsiat kutsutakse vahel ka tillandsiate kuningannaks.

Tillandsia caput-medusae on saanud oma ladinakeelse nime, mis tähendab Medusa pea, madude näonklevate lehtede järgi.

rateegias on tõsiasi, et nad on õppinud kasutama CAM-fotosünteesi, mis võimaldab neil vähendada kõrgest temperatuurist tingitud veekaotust.

Nagu kõik geniaalne on CAM-fotosüntees (CAM on akronüüm ingliskeelsest fraasist *crassulacean acid metabolism* ning seda võiks lihtsustatult tõlkida kui paksuleheliste taimede ainevahetus) on oma põhiideelt lihtne. Taim avab õhulõhed vaid ööjahe-duse saabudes, mil õhuniiskus tõuseb ja seega vee aurumine lehtedest väheneb. Ööjooksul seotakse CO₂ taime rakkudes keemiliste reaktsioonidega mahladeks ning päeval, kui õhulõhed kuumuses sulguvad, toimuvad orgaanilise aine sünteesiks vajalikud reaktsioonid juba öösel talletatud süsini-ku ja hapniku arvel ilma, et oleks tarvis riskida veekaoga avatud õhulõhedest.

Habetillandsia

Kõige tuntum, kõige iseäralikum ja kindlasti ka kõige paremini taevase eluga kohanenud liik tillandsiate suurest perest on habetillandsia (*T. usneoides*). Tegu on ühe vähese, kui mitte ainsa õistaimega, kellel juured puuduvad täiesti. Iseäralik on habetillandsia aga ka selle poolest, et kui enamik tillandsialiikidest koosnevad peamiselt tihedast lehekodarikust, siis habetillandsia koosneb pik-kadest rippuvatest vartest, millele annavad kohe-vuse hõbesoomustega kaetud lehed.

Habetillandsiad jätsid kustumatu mulje juba esimestele maailmaränduritele. USA lõunaosa-riikide hiiglaslike puude ladvus rippuvad tilland-siakardinad inspireerisid viktoriaanlikke reisimehi Florida soiseid metsi kirjeldama sõnadega: “Sealsed puud on nii hiiglaslikud, et pühivad oma latvadega taevast ämblikuvõrke.” Habetillandsiatel enestel on aga täiesti ükskõik, kus kasvada. Kui neil on piisvalt valgust ja niiskust, sobib neile kasvuko-haks nii kuninglik pilvi pillutatav tammelatv kui ka rinnakõrgune kanavõrk või pesunõõr.

Habetilland-siaid süüdistatakse sageli parasitismis ning näitena tuuakse küllalt sagedane tõsiasi, et tilland-siakardinatesse mattunud puud kipuvad kuivama, kuid siin vahetatakse põhjus ja tagajärg omavahel ära. Habetil-landsiad on valgusnõudlikud taimed ega suuda elada tiheda võraga puudel. Kui puu aga mingil põhjusel kiratsema ja kuivama hakkab ning võra hõredaks jääb, leiavad tillandsiad sealt kiiresti enesele sobivad kasvupaigad.

Kuidas habetillandsia levib? Nagu kõigil õis-taimedel on ka temal õied, küll väikesed ja rohe-lised, kuid siiski ning neile järgnevad viljad ja lennukarvadega seemned, mis panevad alguse uutele tillandsiakolooniatele. Et seemnelise leviga kaasneb aga mitmeid riske, on habetillandsiad tublid vegetatiivsed levijad ning selles on nad leidnud lindudes omale tublid abilised. Nimelt sobivad tillandsiavarred suurepäraselt nii pesa maskeerimiseks kui ka vooderdamiseks. Linnud kannavad tillandsiajupid pessa ning pärast poegade pesast väljalendu hakkavad til-landsiad hoogsalt kasvama. Pole ka ime: linnupesad on ju sageli korralikult lin-nusõnnikuga väetatud.

Lisaks lindudele on habetilland-sia vooderdavad omadused leidnud heakskiitu ka inimeste silmis. Väi-detavalt olla see taim etendanud olulist osa autotööstuse ajaloos – esimeste Fordi autode ist-med olevat olnud täidetud just tillandsiakahludega.

Hõbedased rosetid

Enamik ülejäänud tillandsia-dest meenutab puutüvedele või okstele kinnitatud (hõbedasi) tähti või sulejopist puuksale takerdunud voodritupse. Ainus erinevus on see, et need tähed või voodritupsud ei pruugi olla sugugi pehmed. Mõned tillandsia-liigid on enesekaitseks välja arenda-nud üsnagi terav-torkivad lehetipud.

Tillandsiaid iseloomustab üldiselt ka see, et neil on üsnagi pillkupüüd-avad ja värvikad õied: kõik selleks, et

Räägin “vää-rikast pere-konnast” seetõttu, et need taimed on saanud oma teadusli-ku nimetuse üsnagi isevär-ki põhjusel.

võimalikud tolmeldajad, sageli koolibrid, õied üles leiaks. Isegi kui õied ise on tagasihoidlikult värvunud, püüavad vaatleja pilku kirkalt värvu-nud õisikuvarred või õie kandeled. Viimane variant ongi parem – sellisel juhul võib öitsevate tillandsiate värvikas ilu püsida kuid.

Eriti hiilgavad dekoratiivsete õisikute poolest n-õ rohelised tillandsiad. Need on tillandsialiigid, kelle kodu on vihma- või pilvemetsas ning kellel pole olnud tarvis vee kokkuhoiu saavutamiseks enesele hõbedast kasukat kasvatada. Neilgi on olemas lehtedel absorptsioonikarvad, kuid neid on vähem ning need pole nii silmatorkavad. Rohe-lised tillandsiad koguvad vett ja eluks vajalikke toitaineid enamasti pigem tänu oma lehterjale kasvukujule – vihmavesi ning selles lahustunud mineraalained kogutakse lehtrikujulisse leheko-darikku ning imatakse taime juba sealt.

Ellujääjate ohud

Kõik need tillandsiate põnevad omadused (ning lisaks see, et ei pea mullaga jändama) on teinud neist moodsad toallilled kaubalise nimetusega “õhu-taim”. See menu on omakorda seadnud ohtu aga mitmetegi liikide seisundi looduses. Näiteks oli sinine tillandsia ehk sinine mõlalill (*Tillandsia cyanea*, uuemal ajal *Wallisia cyanea*) kunagi Ecua-dori lääneosa vihmametsades ning kaljujärsakutel tavaline liik. Tänapäevaks on toallillekaubanduse tarbeks tehtud massilise ülekogumise tagajärjel sellest saanud ohulähedane liik.

Veelgi halvemini on käinud näiteks haruldase tillandisa (*Tillandsia xerographica*) käsi. Seda Meh-hikos, Guatemalas, El Salvadoris ja Hondurases kasvavat ja vahel ka tillandsiate kuningannaks kutsutud taime ohustab lisaks ülekogumisele ka looduslike kasvukohtade hävimine puidu saami-seks ning karjamaade laiendamiseks.

Vahel võib taimele saatuslikuks saada aga soo-tuks iseäralik rahvamajandusharu. Oranži tilland-siat ehk oranži kuldpunakut (*T. dyeriana*, uuemal ajal *Racianea dyeriana*) ohustab tänapäeval eriti krevetikasvatus. Nimelt on tegu mangroovisoode liigiga ning viimaste hävitamine krevetifarmide rajamiseks on oranži tillandsia viinud looduses juba praktiliselt väljasuremisohu.

Kõike eelmainitud arvestades – kui ostate lille-poest enesele juurteta tillandsia/õhutaimet, kandke tema eest hästi hoolt. Tegu on taimede evolutsiooni kõrgtehnoloogilise saavutusega ning lisaks võib teie aknalaul olev taim olla ka midagi looduses sootuks haruldast. ✕

Tillandsiate värvikirevaid õisi tolmeldavad sageli koolibrid.

Mõmmi ajaloo aabits

Aabitsat koostab **VALDO PRAUST**, ajaloohuviline, Eesti jalgrattamuuseumi looja ja eestvedaja

25 AASTAT TAGASI,

16. veebruaril 1999, kirjutasid Eesti ja Saksamaa esindajad alla viisavabaduse leppele, mis oli vajalik, et praktikas jõustuks kuu aega varem - 1998. aasta detsembris - Saksamaa eestvõttel Schengeni viisaruumi riikide poolt vastuvõetud kollegiaalne otsus, et Balti riikidega tuleb Schengeni riikidel kehtestada viisavabadus. Nii hakkaski 1999. aasta kevadel ja suvel Eesti ja erinevate Schengeni riikide vahel kehtima viisavabadus.

30 AASTAT TAGASI,

26. veebruaril 1994, vabastati Venemaal vanglast kaks ja pool aastat varem, 1991. aasta augustis toimunud riigipöördekatse juhid, Erakorralise Seisukorra Komitee liikmed. Otsus puudutas komitee seitset liiget. Komitee kaheksas liige - endine siseminister ja läti taustaga kollaborant Boriss Pugo - lasi end riigipöörde läbikukkumisel maha, arvatavasti tunnetades oma veresüüd ja kartes surmanuhtlust (teistel andmetel ta küll mõrvati). Kohus riigipöörde korraldajate üle algas 1993. aasta märtsis ning kestis 1994. aasta märtsini. Protsess lõppes, kui Venemaa riigiduumale leidis, et kõik riigipöörde organiseerijad on tegelikult väärt amnestiat ja vabastamist. Seejärel kohtupidamine nende üle katkestati ja kohtualused vabastati; mingit kohtuotsust - ei süüdimõistvat ega õigeks-mõistvat - nende kohta ei tulnudki. Kes ja mis oli riigipöörde taga tegelikult, pole päris selge tänaseni. Fakt on igatahes see, et päev peale riigipöõret pidi sõlmitama uus liiduleping, mis oleks N. Liidu varasemal kujul kaotanud ning kes tahtis seda tegu takistada, selle jaoks oli viimane võimalus midagi ette võtta.

70 AASTAT TAGASI,

10. veebruaril 1954, hoiatas USA president Dwight Eisenhower ohtude eest, mis võiksid kaasneda USA vägede sekkumise korral Vietnamis käivasse sõjategevusse: ta kartis, et USA tõmmatakse pikka kumavasse konflikti, mida ei ole lihtsalt võimalik võita. Eisenhoweri ametiaeg aga lõppes 1961. aastal ning ülejäämine president Lyndon Johnson viis peale Tonkingi lahe intsidenti 1964 siiski väed Lõuna-Vietnamisse. Üheteistkümneme aasta jooksul - kuni aastani 1975 - kulutas USA Vietnamis sõjas ära tohutud ressursid ning hukutas palju mehi, tulemus oli aga ikkagi USA (ja läänemaailma) jaoks vastuvõetamatu. Täni käivad vaidlused, kes Eisenhoweril oli 70 aastat tagasi hoiatades õigus või oli siiski USA-l teistsuguse käitumise korral mingeid šansse ka Vietnam olukorda kuidagi talle soodsamas suunas lõpetada.

30 AASTAT TAGASI,

12. veebruaril 1994, toimus Tallinnas Marja poe varing, kus varisenud laepaneelide alla jäänud inimestest hukkus kuus ja vigastada sai kaksteist inimest. Uurimise käigus selgus, et hoone üks laepaneele kandev tugitala oli millegipärast saanud vajalikust nõrgem, liiga väheste sarrustega. Eks betooni jäikuse varal see esialgu vastu pidas, aga ebapiisavalt sarrustatud tala betoon erinevalt survele tõmbele vastu ei pidanud, mistõttu ajapikku tekkisid sellesse tõmbejõudude tõttu praod koos nendesse kogunenud niiskusega, mis omakorda pragusid suurendas. Lõppkokkuvõttes tala varises koos sellele toetunud laepaneelidega. Kuna hoone ehitamisest 1977. aastal oli möödunud juba 17 aastat, ei hakatud konkreetset süüdlast aegumise tõttu taga otsima.

40 AASTAT TAGASI,

13. veebruaril 1984, valiti teispooldsusse lahkunud N. Liidu varasema liidri Juri Andropovi asemel uueks liidriks - NLKP Keskkomitee peasekretäriks - Konstantin Tšernenko. Kui Andropov sai riigjuhi kohal olla 14 kuud, siis Tšernenko veel kuu aega vähem, 13 kuud. Kui Andropov, varasema pikaajalise KGB juhi lühike

võimuperiood on jäänud rahva mällu kui katse peatada vähemalt osaliselt karmi käe ja jõumeetoditega riigi langus, siis Tšernenko oma valitsemisajal midagi mäletamisväärset tegelikult korda ei saanudki - oli ta ju olnud kogu oma elu teises pooles üsna säravate ideedeta karjääri- ja kabinetikommunist.

50 AASTAT TAGASI,

2. veebruaril 1974, tegi hävituslennuk F-16 oma ametliku esmalennu. General Dynamicsis (nüüd Lockheed Martin) välja töötatud ja toodetud lennuk võeti USA relvastusse nelja ja poole aasta pärast, 1978. aasta sügisel ning on nelja aastakümne välja kujunenud maailma üheks kasutatavaimaks hävituslennukiks. Lennukit on tänaseks toodetud üle nelja ja poole tuhande eksemplari ja see kuulub enam kui 25 riigi õhuväe relvastusse. Lennuki eeliseks on lihtsus, kergus ja väga hea manööverdamisvõimelisus, samuti ka hea väljavaade lennukikabinist. Samuti on üheks lennuki eripäraks piloodiistme

nurga muutmine teatud ulatuses, mis võimaldab lahingolukorras tekkivaid suuri ülekoormusi paremini taluda. Ka Eesti taevast on F-16 olnud viimastel aastatel tavaline külaline, olles kuulunud siinset NATO õhuturbemissiooni täitnud USA, Taani, Belgia ja veel mitme teise õhuväe koosseisu.

50 AASTAT TAGASI,

12. veebruaril 1974, arreteeriti N. Liidus kirjanik Aleksandr Solženitsõn ning saadeti ülejäämisel päeval - 14. veebruaril - teda Frankfurdi lennuki peale pannes kohe ka N. Liidust välja. Arreteerimise põhjuseks oli Solženitsõni kirjutatud Stalini-aegseid vangilaagriteid kajastav "GULAGi arhipelaag", mida nõukogude võimud lugesid nõukogude vastaseks teoseks ja mille esmatrükk oli 1973. aasta detsembris Prantsusmaal prantsuskeelsena ka ilmunud. Põhjuseks, miks nad Solženitsõnit lihtsalt ei arreteerinud, vaid kohe ka riigist välja saatsid, oli tõenäoliselt asjaolu, et tollase N. Liidu liidrid ei tahtnud Stalini-aegsete vangilaagrite teemal Läänes teha liigset kära.

Seda teemat püüti nimelt võimalikult palju maha vaikida, et N. Liidu rahvusvahelist prestiiži mitte kahjustada; polnud ju Stalini-aegseid tegusid tollal (ja pole tegelikult siiani) korralikult hukka mõistetud, vaid laagritel oli lastud lihtsalt vaikselt häabuda, lootuses, et rahvas nad unustab. Kuna Solženitsõn oli 1970. aastal saanud Nobeli kirjanduspreemia ja teda Läänes seetõttu palju tunti, oleks tema vangipanek kindlasti käivitanud Läänes ulatuslikud ja kestvad vabastamise nõudmise kampaaniad, millest N. Liit üldse huvitatud ei olnud. Kuna ta aga Läände välja saadeti, oli meediakära suuresti ühekordne ja nõukogude Liidu imagoale vähem kahjulik.

70 AASTAT TAGASI,

19. veebruaril 1954, anti Krimmi poolsaar (oblast) Vene NFSV koosseisust üle Ukraina NSV koosseisu - põhjuseks oli tõenäoliselt puhtpragmaatiline asjaolu, et Ukrainal oli Krimmiga maismaahendus, Venemaal aga mitte, liiduvabariigid olid suuresti aga halduslikud üksused, millel lahustükke (eksklaave) väga praktilisil põhjusil näha ei tahetud. Samas oli rahvastik Krimmis valdavalt venekeelne, välja arvatud muidugi põlisrahvas krimmitatarlased, kelle Stalin 1944 täies mahus küüditas ja keda hiljem lubati oma kodumaale naasta vaid osaliselt. Väidetavalt oli Krimmi Ukrainale üleandmise lisapõhjuseks ka

asjaolu, et tollane N. Liidu üks liidreid Nikita Hruštšov oli ukrainlane. Kui Ukraina sai N. Liidu lagunemise järel iseseisvaks riigiks, siis koos Krimmiga, sest toona austati (suuresti Helsingi 1975. aasta tippkohtumisel vastuvõetud arvestades) väljakujunenud liiduvabariikide piire. Krimmi Ukraina periood kestis 60 aastat - veebruaris 2014 võtsid seal võimu enda kätte eraldusmärkideta "rohelised mehikesed", kes andsid tegeliku võimu Venemaale. Ülivaldav enamik maailma riikidest ei ole Krimmi üleminekut Venemaale tunnustanud, st loevad seda juriidiliselt endiselt Ukraina osaks.

70 AASTAT TAGASI,

23. veebruaril 1954, pidas N. Liidu üks liidritest Nikita Hruštšov oma kuulsa kõne teraviljatootmise suurendamise ning uudis- ja jäätmaade ülesharimise vajadusest, mis suuresti puudutas N. Liidu lõunaosas Astrahani ümbruse ja Kasahstani steppide ülesharimist ning muutmist põldudeks. Kuna nendel aladel tihtipeale igasugune taristu (teed, viljakui-vatid, eluhooned jms) ja ka elanikkond puudus, siis sai Hruštšovi kõnest alguse umbes kümme aastat kestnud tava saata sinna viljakoristustöödele appi kõikvõimalikke "vabatahtlikke", aga lisaks ka sõjaväge ja tudengeid. Kogu selle kampaania ja

tegevuse põhjuseks oli asjaolu, et 20. sajandi alguses "maailma viljaaidaks" oleva Venemaa Keisririigi põllumajanduse efektiivsus ja saagikus oli sedavõrd alla käinud, et riik, mis toona eksportis tohutult vilja, ei saanud enam iseenda toitmisega hakkama. Eks osa steppe õnnestus tollal põldudeks teha, osa projekte olid aga ühekordsed ning vilja koristamise ja transpordi probleeme suudetigi lahendada vaid osaliselt. Tippajal oli üles haritud vähemalt 40 miljonit hektarit (400 000 ruutkilomeetrit ehk üheksa Eesti suurust ala) uusi põlde, kuid nii mitmedki neist jäid hiljem uuesti sööti.

75 AASTAT TAGASI,

27. veebruaril 1949, toimus Pärnumaal Halinga lähedal Ertsma punkrilahing, mis oli üks paarikümnest suuremast relvastatud kokkupõrkest vastupanuvõitlejatest metsavendade ja N. Liidu julgeolekuvägede vahel. Ertsmal (õigemini Ertsma ja Kodesmaa piiril soisel heinamaal) paiknenud metsavendade punkri asukoha reetis N. Liidu julgeolekule üks metsavendade hulka sokutatud agent. Seejärel otsustati punkrit rünnata enam kui kolmesaja julgeolekuvägede sõduriga. Ebavõrdses lahingus langes üheksa metsavenda, sealhulgas üks kaheaastane tüdruk. Punkris oli ründamise hetkel kokku 11 metsavenda, üks langes haavatuna vangi ja üks pääses põgenema. Julgeolekuvägede sõduritest hukkus lahingus väidetavalt neli

meest, haavatute arvu teada ei ole. Tegu polnud muuseumis päris tavalise punkriga, vaid paljusid metsavendi koondava Relvastatud Võitluse Liidu (RVL) ühe staabipunkriga, mida tõenäoliselt julgeolekujõud oma agentidelt saadud teabe põhjal ka väga hästi teadsid. 1946. aastal loodud Relvastatud Võitluse Liit koondas üle Eesti paljusid metsavendi ning nad lugesid oma põhiülesandeks olla valmis Eesti Vabariigi taastamise nimel peetavaks sissisõjaks olukorras, kus lääneriikide ja N. Liidu vahel peaks puhkema suur sõda. 27. veebruaril 1949, Ertsma punkrilahingu 45. aastapäeval ehk 25 aastat tagasi, avati punkri lähedal tee ääres mälestuskivi meie kunagistele vabadus- ja vastupanuvõitlejatele.

80 AASTAT TAGASI,

2. veebruaril 1944, algas Narva lahing - Punaarmee üksused jõudsid Teises maailmasõjas välja Narva jõe äärde ja ületasid käigupealt jõe mitmes kohas, nii Narvast alla- kui ka ülesvoolu. Loodi punaste sillapead Eesti pool Narva jõge nii Narva-Jõesuus, Kudruküla, Riigiküla kui ka Vääska, Männiku ja Ust-Zerdjanka juures. Narva plaaniti võtta kotti ja tungida edasi. Punaste edasitung oli kogu rinde põhjaosas olnud sedavõrd kiire, et sakslased polnud veel suutnud Narva jõge oma üksustega korralikult mehitada, kuid seda tehti siiski üsna pea ning plaanitud kiirest edasitungist punastel siiski midagi välja ei tulnud. Narva jäeti maha alles 1944. aasta juunis ning vahetult selle "selja taga" Sinimägede rajatud Tannenbergi liinil peeti Punaarmeed kinni kuni septembri keskpaigani.

80 AASTAT TAGASI,

7. veebruaril 1944, pidas sõjaeelse Eesti Vabariigi peaminister Saksa okupatsiooni tingimustes Landessender Revalis oma märgilise raadiokõne, kus ta nimetas bolševikke Eesti Vabariigi peavaenlasteks, kutsudes kõiki eestlasi ühinema Saksa mobilisatsiooniga, et kaitsta koos sakslastega oma kodumaad bolševike eest. Kuigi natsid polnud selleks ajaks juba kaks ja pool aastat kestnud okupatsiooni vältel lubanud taastada Eesti Vabariiki, avaldas Jüri Uluots oma raadiokõnes lootust, et eestlased saavad oma kodumaa tagasi. Kuna meie president Konstantin Päts oli viidud Venemaale

teadmatusse, oli Jüri Uluots peaministrina Eesti Vabariigi järjepidevuse kandja, kellele tuginedes tegutsesid sõjajärgsel ajal muidu ka ekstsilvalitsused. Seetõttu oli Uluotsa raadioesinemisel oluline kaal. Uluotsa märgiline kõne (muuseumis esimene kahest tema märgilisest raadiokõnest) oli muu hulgas ka põhjuseks, et Saksa pool võitlemist alates sellest ajast ei saa lugeda üksnes Saksa poole kui okupandi teenimiseks, vaid ühtlasi ka võitlemiseks oma kodumaa ja rahvusiigi - Eesti - eest. Kahjuks ei lõppenud need võitlused küll Eesti Vabariigi taastamisega.

80 AASTAT TAGASI,

8. veebruaril 1944, moodustati üle lahe Soome põgenenud eestlastest Jalaväerügement 200 (JR200), mis pidas Soome poolel jätkusõjas mitmeid ägedaid lahinguid punaste vastu. Kokku oli Soomes bolševikega võitlemas üle 3500 eestlaste - nn soomepoisi - ehk umbes sama palju, kui oli soomlastest vabatahtlikke 1919. aastal abiks meie Vabadussõjas. Soome iseseisvuse ja vabaduse eest peetud võitlustes hukkus umbes 200 eestlast.

80 AASTAT TAGASI,

24. veebruaril 1944, likvideeriti Narva rindel Riigiküla sillapea. Olulist rolli mängis seal Rein Männik, kes kasutas "kaevikutehnikat" tehnikat. Sillapea oli umbes kilomeeter pikk ja paarsada meetrit lai - kuna ta asus Narvast põhjas, oli ta Narva kaitsmise seisukohast väga ohtlik kohas. Seda püüti likvideerida juba eelmisel päeval - 23. veebruaril -, aga see toona ei õnnestunud. Peale Riigiküla sillapea likvideerimist

jäid Punaarmeele muidugi Narvast põhja pool alles ka Vepsküla, Vaasa ja Riigiküla sillapead, aga need purustati samuti lähiajal. Mida aga ei õnnestunud likvideerida, oli hiiglaslikuks platsdarmiks arendatud sillapea Narvast lõunas Krivasoo-Auvere juures, mida lõppkokkuvõttes ei õnnestunudki likvideerida ja seetõttu tuli mõne kuu pärast Narvast taanduda Sinimägede (Tannenbergi) liinile.

90 AASTAT TAGASI,

13. veebruaril 1934, uppus Põhja-Jäämeres jääpankade vahele puruks litsutuna N. Liidu jääklassi kaubalaev Tšeljjuškin. Tegu oli vaid aasta vana laevaga, mis oli 1933. aastal tellitud Taanist, et ta peaks ühendust Leena jõe äärsete asulate ning Kaug-Ida Vaikse ookeani sadamate vahel, mida sai teha mööda Leena jõe alamjooksu ja Põhja-Jäämere idaosa. N. Liidu Leena jõe äärsesse ossa (iseäranis Jakutski ümbrusesse) olid koondunud mitmed loodusvarad ja juba ka märgatavalt asustust ja tööstust, kuid sellel piirkonnal polnud raudteeühendust, mistõttu tuli toimimas hoida laevaliiklust. Eks Tšeljjuškini katastroofi põhjustas liigne hurraa-optimism

- kuna laeval oli olemas teatav jääklass, siis ei rakendatud talvisel liiklusel alati jääõhkujaid, vaid püüti niisama hakkama saada. Kogu 104-liikmelisel meeskonnal õnnestus purunevalt laevalt jääpankadele välja saada ja seal endale ajutised ulalused ehitada, kuni nad evakueeriti sealt kahe kuu pärast lennukitega. Raadioside oli laeval olemas ja see võimaldaski meeskonna päästa. Tollane N. Liidu propaganda tegi Tšeljjuškini meeskonna lennukitel evakueerimisest kangelas, vaikides muidugi maha asjaolu, et tegelikult ei oleks sügistalvisel perioodil selline laev tohtinud seal ilma jääõhkujate toeta tegutseda.

100 AASTAT TAGASI,

1. veebruaril 1924, tunnustas Suurbritannia N. Liitu de jure, luues temaga diplomaatilised suhted - inglased oli nimelt lõplikult kadunud lootus, et ehk õnnestub bolševike võim Venemaal lähiajal siiski kukutada ja panna Venemaad valitsema keegi, kes jagab läänelike ühiskonnaaateid. 1918-1920 oli Antant - Inglismaa ja Prantsusmaa - selles suunas teinud ju hulganisti diplomaatilisi ja sõjalisi ponnistusi, sh toetanud bolševismivastases võitluses ka noort Eesti Vabariiki ja Vene valgeid, sh ka Vabadussõjas Eesti faktiiliseks liitlaseks olnud Vene Põhjakorpust (Loodearmee).

Rohkem kui Inglismaa lootis bolševike võimu kukutamist ja normaalse valitsuse naasmist Venemaal aga Prantsusmaa, sest tal olid mängus lisaks suured majanduslikud huvid. Nimelt olid Venemaa Keisririigis paljud ettevõtted võtnud Prantsusmaalt laenu ning Prantsusmaa kasutas kõiki võimalusi, et neid laene tagasi saada - lõppkokkuvõttes siiski tulutult.

Prantsusmaa tunnustaski N. Liitu Inglismaast alles pool aastat hiljem, 1924. aasta oktoobri lõpul.

80 AASTAT TAGASI,

23. veebruaril 1944, algas N. Liidus tšetšeenide ja ingušside hiigalküüditamine Kesk-Aasiasse. Erinevalt Eesti 1941. aasta juuniküüditamisest ja 1949. aasta märtsiküüditamisest, küüditati seal eranditult kogu rahvas, lastest kuni vanuriteni ning lihttööstest kuni tippkommunistideni välja. Kaks nädalat kestnud suurküüditamise käigus deporteeriti kokku umbes 500-700 000 tšetšeeni ja ingušsi, mis teeb sellest kõige suuremahulisema küüditamisoperatsiooni kogu N. Liidu ajaloo vältel. Hiigalküüditamise läbiviimises osales 20 000 julgeolekutöötajat (tšekisti), kellele oli operatsiooni mahtu ja ulatust arvestades appi saadetud 100 000 meest spetsiaalsetest NKVD väeüksustest, kes olid saanud eriväljaõppe mägedes tegutsemiseks. Arvestades mägi-rahvaste temperamenti, läks seal (erinevalt Eestist) küüditamise käigus sageli ka madinaks - tapeti vähemalt 800 inimest, hukkunute hulk julgeolekutöötajate seas pole teada. Ametlikult pandi neile rahvastele süüks koostööd "fašistidega" (st Saksa natsionaalsotsialistidega), tegelik põhjus oli aga Stalini ja tema lähikondsete arvamus, et need rahvad ei sobi elama oma ajaloolisel kodumaal, mistõttu tuleb nad täies mahus ümber asustada, et neist kujundada uues keskkonnas "uued inimesed". Alles 1956. aastal hakati tšetšeeni ja ingušse lubama taas naasta oma kodumaale nagu eestlasigi.

100 AASTAT TAGASI,

5. veebruaril 1924, hakkas BBC (British Broadcasting Company) maailmas esimese raadiojaamana andma eetrisse õige aja signaale, mille abil said kõik soovijad oma kellad täpseks seada. Selleks seati raadiojaamal sisse traatside Greenwichi observatooriumiga, kus toimus paar ülitäpset kella, mida hoiti pidevalt õigena taevatähtede regulaarse jälgimise järgi taevavõlvil. Varem oligi sekunditäpsust või täpsemat aega võimalik saada vaid astronoomiariistade abil ja observatooriumites, raadioringhäälingu kasutusele võttes sai seal pakutava teenuse teha kättesaadavaks aga üle kogu maa.

100 AASTAT TAGASI,

12. veebruaril 1924, toimus New Yorgis Aeolian Hallis jazz-muusika ühe olulisima suurteose - George Gershwini "Rhapsody in Blue" - esmaettekand. Teose esitas tolleaegne USA jazzmuusika üks "suurtegiatset" Paul Whitemani orkester, kusjuures klaveril soleeris helilooja George Gershwin ise, kes valdas seda muusikariista perfektselt. Muuseumis, oma praegu tuntud nime "Rhapsody in Blue" sai teos veidi hiljem, tollal räägiti vaid, et toimub modernse muusika eksperiment "An Experiment in Modern Music".

KÖÖGIGEOGRAAFIA PEATÜKKE, 2: Toomas Kümmeli poolt kokku pandud lugudesari tutvustab meie planeedi köögigeograafiat. Õpetame tegema erinevate rahvaste omapäraseid roogasid ning piilume nende kultuuri- ja ajalookonteksti. Täna teevad oma üht vingeimat toitu bigost poolakad.

Bigoseta poleks Poolatki

Bigos on Poola rahvusköögi kultusroog, selle au ja uhkus. Kui tähtis on poolakatele bigos, näitab juba seegi, et igal aastal 20. jaanuaril tähistavad nad bigosele pühendatud päeva. Sel päeval valmistavad ja söövad Poolas kõik bigost. Poola kirjanduseski on bigosest palju räägitud ja seda ülistatud. Õeldakse, et bigos on klassikaline talvetoit ja traditsiooniline jõuluroog, kuid tegelikult süüakse seda igal aastaajal.

Bigose päritolu

Poola sõna *bigos* (poola hääldus: 'bigos'); valgevene *бізак, біхас, бізyc, біхус*; leedu *bigusas* tõlgitakse inglise keelde sageli kui jahimehe hautis (*hunter's stew*). Algselt Poolast pärit roog sai traditsiooniliseks suure Poola-Leedu Rahvaste Ühenduse, Rzeczpospolita aladel.

Bigos on tõenäoliselt saksa päritolu, kuid selle täpse etümoloogia üle vaieldakse ja ilmselt jääbki algupära ebaselgeks. Elzbieta Soboli toimetatud poola laensõnaraamatu järgi võib see tuleneda saksa keelsest sõnast *begossen*, mis tähendab kasutatud või pestud. Jerzy Bralczyk tuletab samamoodi sõna arhailisest saksa *beiguss*'ist (kaste). On veel terve hulk rohkem või vähem eksootilisemaid versioone.

Ühe legendi järgi tõi bigose Poolasse Leedust Jogaila, kes armastas seda süüa jahiretkedel. Meeldetuletuseks, ka Eestis hakati kapsast kasvatama hiljemalt 13. sajandi paiku. Władysław II Jagiełło (Jogaila) oli Leedu, Vene ja Žemaitija suurvürst 1377–1381 ning Poola kuningas 1386–1434. Jogailo võttis vastu katoliikluse ja abiellus Poola kuninga Ludwig I tütre Jadwigaga ning kuulutati Poola kuningaks. Arusaadavalt ei ole poolakad sellest legendist ülemäära suures vaimustuses.

Poola toiduajaloolase Maria Dembińska sõnul võib bigos pärineda keskaegsest roast, mida tuntakse ladina keeles *compositum*'i ehk segu nime all. Seda valmistati erinevatest köögiviljadest, näiteks kapsast, lehtpeedist ehk mangoldist ja sibulast, mis tükeldati ja asetati kihiti peekoniga kolmejalgsesse Hollandi ahju hauduma. Tõepoolest võib selle vana toiduvalmistamise meetodi leida bigose retseptist. Samaseid keskaegse päritoluga hautatud kihilisi liha-juurviljaroogasid on olemas ka teistes Euroopa rahvaste köökides.

Nende hulka kuuluvad näiteks itaalia *mescolanza* (tuntud 16. sajandi Poolas nime all *miszkulancja*) ja Elsassi *Baeckeoffe* (tuntud ka kui *potée boulangère*), mis on valmistatud kapsast, lihajääkidest ja juurviljadest. Need meenutavad maalähedast Poola pajarooga, mida tuntakse eri piirkondades *pieczonka, prażonki, duszonki, maścipula* ja muude nimede all. Seda valmistatakse traditsiooniliselt viilutatud või tükeldatud kartulitest, sibulatest, porganditest, vorstidest ja peekonist, mis on seatud kihiti searasvaga määritud ja kapsalehtedega vooderdatud malmkatlasse ja pannakse küpsetamiseks lõkkesütele.

Sõna *bigos* ei esine kirjalikes allikates enne 17. sajandit. Sel ajal viitas see lihtsalt peeneks hakitud koostisosadele, tavaliselt lihale või kalale, kuid mitte kapsale. Prints Aleksander Michał Lubomirski peakokk Stanisław Czerniecki kasutas järjekindlalt hellitavat sõnavormi *bigosek*. Ta lisas selle retsepti ka oma 1682. aastal avaldatud teadaolevalt vanimasse poolakeelsesesse kokaraamatusse "Compendium ferculorum, albo zebranie potraw Compendium ferculorum" (Toidukogu).

Täielikult lihast ja eksootilisest vürtsidest valmistatud bigos oli taskukohane vaid jõukale Poola aadlile. 18. sajandil töötati välja vaese mehe või talupoja versioon, mida tuntakse *bigos hultajski* nime all, kus hapukuse allikana asendati äädikas ja

sidrunimahla odavama hapukapsaga. Hapukapsas ja kapsas toimivad ka täiteainena, mis võimaldas roas lihakogust vähendada. Talupoja-bigos muutus tavaliseks Poola kuninga Augustus III valitsemisajal aastatel 1734–1763. 19. sajandi jooksul kasvas selle populaarsus, kuna liha osakaal kahanes hapukapsa kasuks.

Pan Tadeusz jahil

Peale Koperniku ja Chopini on Poola andnud maailmale veel vähemalt kolmandagi samas kategoorias suurmehe – poeedi, kirjaniku, tõlkija ja filosoofi Adam Mickiewiczi. Tema tippteos "Pan Tadeusz" (eesti keeles 2000) muutus peagi pärast selle ilmumist 1834. aasta suvel Pariisis poola rahvuseeposeks, mis kuulub maailma kirjandusklassika kullafondi. Seda peetakse õigustatult üheks viimaseks suureks eepiliseks poeemiks Euroopa kirjanduses.

"Pan Tadeusz" annab värvika pildi Poola aadl-konna, šlahta elu-olust 19. sajandi alguses pärast Poola jagamisi Napoleoni sõdade ajastul. Ja ei keegi muu kui Andrzej Wajda tegi 1999. aastal rahvuseepose põhjal samanimelise mängufilmi. Samal aastal sai Andrzej Wajda elutöö eest Oscari.

Bigosele pühendatud värsiread poemi "Pan Tadeusz" 4. peatükis "Diplomaatia ja jaht" kõlavad poola keeles nii: "W kociołkach bigos grzano; w słowach wydać trudno. Bigosu smak przedziwny, kolor i woń cudny;..." ehk "Kateldes sojendati bigost, sõnades on raske edasi anda bigose imelist maitset, tema värvi ja lõhna."

Poeet jättis meile lahkelt mõnes elegantses salmis väga üldise kokandusjuhise. Esiteks on vaja suurt potti, mis eelistatavalt peaks rippuma lõkke kohal ja ümberringi võiks olla tihe põlismets. Seejärel tuleb panna katlasse hapukapsa ja kvaliteetse liha parimad osad ning hautada seda pikalt, kuni õhk ümberringi lõhnab. See ei pruugi olla küll kõige teaberohkem retsept, kuid Adam Mickiewiczi kirjeldus teeb sellest loomingu.

Sõna *bigos* on jõudnud ka Poola vanasõnadesse. Tõsi, mitte iga kord just rahvustoidu tähenduses. Näiteks *Rabac Tatarz na bigosy drobne* – raiuda tatar pisikesteks tükkideks – käib naljatledes sõjaka meeleolu kohta. Või *narobic bigosu*, bigoseid tekitama ehk tegusid teha.

Bigose baasretsept

Tegelikult võib igal perenaisel olla teistest veidi erinev bigose retsept. Pole olemas täiusliku Poola bigose ühte ja ainsat kanoonilist retsepti. Seega tuleb julgus ja fantaasia bigose valmistamisel vaid kasuks, kuid muidugi põhinedes kogemusel ja teadmistel. Üks poola sõber ütles mulle kord selle kohta tabavalt: "Bigos on selline toit, et kui midagi natuke valesti läheb, ei juhtu suurt midagi, ta ei hammusta sind tagumikust!"

Kui uurida Poola kokaraamatuid ja ajaloo vältel bigose kohta kirjapandut, võib siiski märgata, et eksisteerib mingisugune ühtne bigose alusretsept, milles võib sõnastada põhimõttelised reeglid. Kõige aluseks on kapsas, kui botaaniliselt täpseks minna, siis valge peakapsas (*Brassica oleracea var. Capitata f. Alba*). Tavaliselt kasutatakse võrdses koguses värsket ja hapukapsast. See on selleks, et ainult hapukapsast valmistatud bigos oleks liiga hapu. Siiski on regionaalseid variante, kus bigoses kasutatakse ainult hapukapsast, kuid siis tuleb see enne kasutamist hoolikalt vees loputada. Mõned autorid soovivad sellisel puhul isegi hapukapsast enne hautamist veidi keeta, et happesust pehendada, ka mee või suhkru lisamine aitab. Kuid värsket ja hapukapsa võrdses osas kasutamisel on ka praktiline aastaegade vaheldumisest tulenev seletus. Traditsiooniliselt hapendati kapsast sügisel, nii võis sellel ajal valmistatud bigose jaoks kasutada üksnes vähe hapnenud kapsast. Varakevadel tuli aga juba hapukapsast võrdses osas värsket kapsaga kombineerida, et bigos liiga hapu ei oleks.

Lisaks kapsale kuuluvad bigose nn põhivarianti erinevad lihad ja muidugi vorstid. Poolakad nimetavad oma maad sageli vorsti (*kielbasa*) kodumaaks ja seda mitte asjata. Võib-olla ainult Saksamaa ja Austria võiks Poolaga selles osas võistelda. Leiame ju ka Eestis poelettidelt mitmete tootjate Krakóvi vorsti, mis on eestlaste seas väga populaarne. Kui lähedal Eestis toodetud vorstid on Poola klassikalise retseptile, on muidugi omaette teema. Krakóvi vorsti ülemaailmne kuulsus algas 1926. aastal, kui lihameister ja Krakóvi Wędlini tapamaja omanik Andrzej Różycki avaldas raamatu, milles ta kirjeldas erinevaid vorstisorte ja

Täielikult lihast ja eksootilisest vürtsidest valmistatud bigos oli taskukohane vaid jõukale Poola aadlile.

retsepte nende valmistamiseks. Nende seas oli ka *Kielbasa krakowska sucha staropolska* retsept. 1959. aastal anti Poolas välja esimene riiklik liha- ja vorstitoodete standard, mida täiendati põhjalikumalt 1964. aastal. Selles käsitletakse koguni 200 vorstiretsepti. *Krakauer* on muuseas populaarne ka tunnustatud vorstimaades Saksamaal ja Austrias. Lisaks kapsale, mitmele lihale ja vorstile lisatakse bigosele sageli seeni (tihti kuivatatult), kuivatatud musti ploome, sibulat ja maitseaineid nagu köömned, majoraan, loorberileht. Võiks öelda, et sellisele baasretseptile lisandub eri variantides aineid lisaks või siis võetakse hoopis midagi ära.

Peamine bigose valmistamisel on ikka pikk hautamine, mis võib kesta ööpäeva, minimaalselt aga kolm tundi. Ideaalne bigos omandab pruunikas-oranžika värvi ja sellel on vürtsikas, kergelt magus-hapu maitsevarjund ning suitsune lõhn, ploomine maitse ja aroom ning seente metsalõhn. Sageli lisatakse bigosele hautamise ajal veidi punast veini. Tänapäevases kulinäärses traditsioonis on maitsetasakaalu ühtlustamiseks laialt levinud mee või magusa aromaatses veini kasutamine, eriti kui roale annab happesuse vaid hapukapsas. Tippkokkade eelistuseks on madeira lisamine ning seda bigose varianti on lausa kuninglikuks hakatud kutsuma, ilmselt rõhutatakse madeira luksuslikust ja suursugusust, mis paraku kajastub ka selle vaid madeira saarel erilise tehnoloogia alusel Tinta Negra Mole viinamarjadest valmistatud veini hinnas. Traditsioonilistes retseptides on ploomimoos (poola keeles tuntakse kui *powidła*) tavalisem kui tomatipasta. Asi on aga selles, et vanas Euroopas lihtsalt ei tuntud tomatit.

Maitseainete valik on bigoses tähtsal kohal. Klassikalistele köömele, majoraanile ja loorberile on lisandunud Jamaica pipar jt maitseained. Kadakamarju lisatakse põhiliselt bigosesse, kus kasutatakse ulukiliha, mille kõrvalmaitset kadakamarjad hästi tõrjuvad. Poolas leiab polettidele erinevate bigoste jaoks spetsiaalseid maitseainete segusid.

Muidugi sõltub bigose maitse paljuski liha valikust. Poola vanades bigose retseptides soovitati selle valmistamiseks kasutada eelmisest päevast järele jäänud prae ja külmade lihalõikude jääke, mis pidavat hautisele andma erilise maitse. Traditsioonilises bigoses on liha ja kapsa suhe 1 : 1-le. Oluline on liha kapsale kohe lisada, sest need peavad koos hauduma, et maitse ühineksid ja harmoneeruksid. Juba valmis liha lisatakse hiljem, et see üle ei küpseks. Praelihast jms valmistatud bigost nimetatakse peremehelikuks. Kui roog on aga valmistatud värsket lihast ja muudest värsketest koostisosadest, siis nimetatakse seda austuse/lugupidamisega valmistatud bigoseks ning valmisrooga mehe moodi tehtuks.

Bigost saab valmistada ka varuks, hoida külmakohas või külmutada ja uuesti soojendada. Üldlevinud rahvaliku arvamuse kohaselt läheb bigos iga soojendamisega aina paremaks nagu meie hernesupp. Seetõttu on tavaks soojendada bigost mitte portsjonite kaupa, vaid iga kord kogu mahus.

Bigose variatsioonid

Bigos on populaarne mitte ainult Poolas, vaid kogu selles piirkonnas, mis kunagi on kuulunud Rzeczpospolita valitsemisareaali.

Jahimehe bigos (*bigos myśliwski*) – vähemalt osa sellest on ulukiliha, metsliga, hirv või jänes. Tavaliselt maitsestatakse seda kadakamarjadega, mis aitavad neutraliseerida metsloomaliha kõrvalmaitset.

Vana-Poola bigos (*bigos staropolski*) – sisaldab võrdses osas värsket kapsast ja hapukapsast, samuti erinevat liha, vorsti, kuivatatud seeni, kuivatatud ploome, sibulat ja vürtse (köömned, majoraan, erinevad ürdid, loorberileht). Selle kohta öeldakse sageli ka kuninglik bigos (*bigos królewski*), sest see on valmistatud kvaliteetsest lihast ja kallimatest koostisosadest, serveeritakse sageli erilistel puhkudel ja tähtpäevadel või valitud seltskonnale. See traditsiooniline poola bigos pärineb aegadest, mil Poolat valitsesid kuningad. *Bigos królewski*'t sõi üldjuhul ainult aadel, kes võis endale lubada eksootilisi vürtse.

Leedu bigos (*bigos litewski*) – selle regionaalne eripära on selles, et kapsale lisatakse hapusid õunu, nagu näiteks Antonovkat. Varasemal ajal oli see ka Valgevene aadelkonna seas väga-väga populaarne roog.

Suur-Poola bigos (*bigos Wielkopolska*) – Suur-Poola piirkonnas sisaldab bigos tavaliselt tomatipastat ning on maitsestatud küüslaugu ja majoraaniga.

Kuyavia bigos (*bigos Kuyavia*) – valmistatakse võrdses koguses punasest ja valgest peakapsast. See on populaarne variant Kuyavia piirkonnas. See on ajalooline piirkond Põhja-Kesk-Poolas, mis paikneb Wisła vasakkaldal, Noteći jõest ja Gopło järvest idas, pealinn on Kujawy.

Ungari bigos (*bigos węgierski*) – maitsestatud terava pipra ja koorega.

Galiitsia bigos (*bigos galicyjski*) – valmistatud valgest peakapsast, kartulist ja valgetest ubadest.

Sileesia bigos (*bigos śląski*) – seda valmistatakse piirkonnas Odra ülem- ja alamjooksul, millest osa jääb ka Tšehhi Vabariiki ja Saksamaale, piirkonna keskus on Wrocławis. Sileesia bigoses segatakse hautisesse ka väikseid klimpe (*kopytka* või *kluski*), mis on vormitud jahust ja kartulipudrust.

Moodsad ajad on toonud uusi toidutrende ka bigose valmistamisse.

Taimetoitlaste bigos (*bigos wegetariański*) – liha asendatakse sojakuubikutega või taimetoidulihaga.

Suvikõrvitsa bigos (*bigos z cukinii*) – bigos, milles kapsas asendatakse suvikõrvitsaga.

Serveerimine

Bigost serveeritakse tavaliselt rukkileiva ja keedetud kartulitega. Restoranides on leitud mitmeid bigose serveerimise eksklusiivseid mooduseid nagu kivist kaussides, lehttaignast tehtud vormides või sisust õõnsaks tehtud leivas. Bigose juurde ei ole patt vabas looduses serveerida ka pitsike külma Poola viina, nagu *żubrówka*'t, *jalowcówka*'t, *piołunówka*'t, *goldwasser*'it ja *starkat* (tammeküpsetatud). Kui bigost serveeritakse kodus või restoranis, sobib selle juurde õlu, punane tugev vein või hea Riesling.

Koostisained

Loomulikult on esitatav retsept üks variant nendest paljudest, mida bigose puhul kasutatakse. Olen bigose retsepti sellisena kirja pannud pikkade aastate jooksul laagerdunud kogemuse põhjal. Kuid midagi ei juhtu, kui otsustate katsetada ja lisada midagi või ära võtta siin toodud aineid. Fantasia, looming ja bigos kuuluvad lahutamatu ühte.

- ✕ Sealiha 300-400 g
- ✕ Loomaliha 300-400 g
- ✕ Poola suitsu- või poolsuitsuvorsti (näiteks Kraków) 300-400 g
- ✕ Suitsutatud searibi 200 g
- ✕ Suitsupeekonit 100-150 g
- ✕ Värsket kapsast 600 g
- ✕ Hapukapsast 600 g
- ✕ Metsaseeni 100 g
- ✕ Musti ploome ilma kivideta 100 g
- ✕ Porgandit 1 keskmine

Kui uurida ajaloo vältel bigose kohta kirjapandut, võib siiski märgata, et eksisteerib mingisugune ühtne bigose alusretsept.

- ✕ Varsellerit 2 tk
- ✕ Šalottsibulat 2 tk keskmist
- ✕ Haput õuna 1 tk
- ✕ Madeira veini 150 ml
- ✕ Maitseained: sool, pruun suhkur, purustatud must pipar, Jamaica pipar, köömned, majoraan, fenkol, tomatipasta.

Valmistamine

Visake pannile peekonikuubikud, et saada veidi suitsust rasva. Kui peekon on muutunud läbipaistvaks, võtke pannilt ära. Lõigake sea- ja loomaliha guljaši-suursteks ehk Kreeka pähkli suurusteks tükkideks.

Pange pannile sealihakuubikud ja praadige maksimaalsel kuumusel kiiresti pruuni kooriku tekkimiseni.

Lisage loomalihakuubikud ja tehke läbi sama.

Lisage pannile paraja suurusega Poola vorsti viilud või kuubikud, segage ja praadige veel veidikene aega.

Keerake kuumus pliidil keskmisele. Lisage liha ja vorstide juurde hakitud sibul ja väikesteks kuubikuteks hakitud porgand, segage ja praadige veel veidi aega.

Samal ajal visake potti ribadeks hakitud värsket kapsas. Lisage veidi vett või veisepuljongit, kuidas rohkem meeldib, et kapsas ei oleks kuival. Üks olulisemaid põhimõtteid bigose puhul on, et värsket ja haput kapsast peab olema kaalult võrdselt. Kuna värsket kapsas on õhulisem, tuleb lasta sellel esimesena potis veidi haududa, et see kokku vajuks. Kui see on juhtunud, lisage ribastatud hapukapsas ja segage omavahel hoolikalt segamini.

Samal ajal lisage pannile liha, vorsti ja juurvildade segule tomatipasta, segage hoolikalt ja laske veel veidi praadida. Kui tomatipasta on segunenud ühtlaselt ja korralikult kuuma saanud, visake pannile veel suitsuribitükid, segage jälle ja laske paar minutit praadida. Seejärel valage panni sisu potti kapsaste juurde, segage hoolikalt.

Laske poti sisul veidi haududa ja lisage siis esmalt poolitatud mustad ploomid (kivideta) ja kuubikuteks hakitud haput õuna, seejärel tükeldatud seller ja siis maitseained.

Hautage bigost madalal tulel vähemalt 2 tundi. Aeg-ajalt tuleks jälgida, et vedelikku liiga vähe ei oleks. Seda muret pole, kui bigos potiga ahju pista. Ka sel juhul võiks arvestada 2 tunniga 150–160 °C juures. Kui bigos on 1 tund tulel haudunud ehk poole peal, lisage 2/3 vajalikust madeirast ja metsaseened. Kui metsaseeni käepärast ei ole, siis kõlbavad ka poest ostetud parajaks tükeldatud ja läbi praetud šampinjoniid. Madeirast jätate 1/3 kogusest järele, et lisada see hautamise lõpu eel bigosele. Suursuguses bigoses ei saa madeirat mitte millegagi asendada. Vähem suursuguses võib kasutada punast veini ja veidike mett või muidugi parem variant on šerri ehk heres.

Head isu! *Smacznego!* ✕

KAS TEAD? Kaksikümmend küsimust KesKus'i igas numbris ootavad lahendamist. Ürita vastata ja saada endale õigete vastustega postkaart. Kui ei viitsi, keera leht tagurpidi ja vaata, palju täppi läks. **Siim Kallase** küsimused need - spetsiaalselt just sulle! - ongi.

KesKus'i mälumäng

Küsimusi esitab **Siim Kallas**

1. Kes oli see maailmakuulus moelooja, kes varjas oma tegelikkuse sünniaastat?
2. Kelle esimesed muusikateosed on koondatud albumisse "Frank"?
3. Millises paigas kuulutas USA president Franklin Roosevelt liitlastele ootamatult, et Teine maailmasõda peab lõppema Hitleri-Saksamaa tingimusteta kapituleerumisega?
4. Üks muusikakollektiiv võttis endale nime ühe kuulsa romaani järgi. Mis nimi?
5. Missugune riik nendest kolmest ei ole ÜRO asutajaliige? Rootsi, Haiti, Kreeka?
6. Majandusteadlane John Maynard Keynes on kirjutanud ühe kuulsa poliitilise teose - "Rahu tagajärjed". Millise sündmuse kohta?
7. Millise riigi kohta kirjutas kuulus vene laulja Fjodor Šaljapin: "Aga rahvas elab siin tunduvalt paremini kui meie?"
8. Kelle luulekogu on "Vannituba"?
9. Detroiti asutaja nimi on antud ühele automargile. Millisele?
10. 907. aastal rajatud YunYani pagood Hiinas ja Kiipsaare tuletorn Saaremaal on sarnased. Mille poolest?
11. Mida kutsutakse Inglismaal Wellingtoni saabasteks?
12. Mitu ajatsooni on Hiinas?
13. Aastal 1830 tekkis võimalus hüppeliselt parandada tennise-, golfi-, kriketi- ja teiste samalaadsete mängude pidamise kvaliteeti. Mis põhjusel?
14. Medicite suguvõsa mõjutas kõvasti Euroopa ajalugu (pangandus, poliitika, kultuur). Üks kuulsamaid renessansi ajastu juhte Euroopas oli Firenze valitseja Lorenzo de Medici. Millise lisanimega teda kutsuti?
15. Milline Eesti linn nende hulgas ei olnud Hansalinn?
16. Mis linn oli Põhja-Iisraeli kuningriigi pealinn 8.-9. sajandil?
17. Venemaa, Austria ja Preisimaa moodustasid 1815. aastal demokraatia ja moderniseerumise mahasurumiseks nn Püha Liidu. Selle loomise ideoloogiks oli üks Vene tsaari Aleksandri lähedane nõuandja. Kes?
18. Kaia Kanepi on võitnud Prantsusmaa lahtiste noorteturniiri. Kes Eesti tennisistidest on võitnud Wimbledonit noorteturniiri?
19. Üks kuulus muusik kirjutas esimese avaldatud teose - "Variatsioonid Diabelli valsile" - 11-aastaselt. Kes?
20. Kaasaja kuulsamaid prantsuse kirjanikke Michel Houellebecq on kirjutanud romaani, mille peateema on partei Islamiliit võimuletulek Prantsusmaal. See on avaldatud ka eesti keeles. Mis on teose pealkiri?

Reformarite raha: 77 krooni.

- Vastused**
1. Karl Otto Lagerfeld, tegelik 1933, kirjutati 1935
  2. Amy Winehouse, 2003
  3. Casablanca, jaanuar 1943
  4. Manhattan Transfer, John Dos Passos
  5. Rootsi
  6. Versailles' rahuleping Saksamaa ja Imaailmasõja võitnud liitlaste vahel
  7. Eesti
  8. Paul-Eerik Rummo
  9. Antoine de la Mothe Cadillac
  10. Mõlemad on vilju
  11. Kummikud, kummisaapad
  12. Üks
  13. Leituti murunniduk
  14. Lorenzo Tore, Lorenzo il Magnifico
  15. Narva
  16. Samaria
  17. Barbara von Krüdener, baltl parness, religioosne müstik ja tagurlane. Tema isale kuulub Viitna mõis Lõuna-Eestis
  18. Toomas Leisu 1959
  19. Franz Liszt
  20. Alistumine

KAARDID ENNUSTAVAD
Tel 900 1727, 24H

Vaata, kes ennustajatest on liinil: ennustus.ee

Telli KesKus aastaks oma postkasti (30€).

tellimine@kes-kus.ee

HUMALAKODA

PUBI + RESTORAN + PRUULIKODA

CHOP-CHOP!

MULL-MULL!

Kui turg suletakse, siis HUMAKOJAS PIDU ALLES ALGAB!

HUMALAKODA, KOPLI 1, TALLINN, BALTI JAAMA TURG 2.KORRUS

+372 6999960 | INFO@HUMALAKODA.EE | HUMALAKODA

WWW.HUMALAKODA.EE

HUMALAKODA

PUBI + RESTORAN + PRUULIKODA

Näitus

Kellele kuulub öö?

Eesti linnaöö kirkas ja hämar elu.

 EESTI RAHVA
MUUSEUM

alates 17.02

www.erm.ee